

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAHRÎ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDE HALEP NAİPLİĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Efe DURMUŞ

ŞANLIURFA - 2014

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAHRÎ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDE HALEP NAİPLİĞİ

(DOKTORA TEZİ)

Efe DURMUŞ

Danışman:

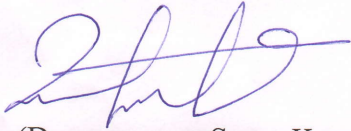
Prof.Dr. Kazım PAYDAŞ

ŞANLIURFA - 2014

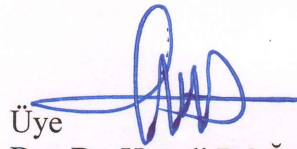
T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 105268101 numaralı Efe DURMUŞ'un hazırladığı "Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği (M.1260-1382)" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 24/10/ 2014 tarihinde, saat 14.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

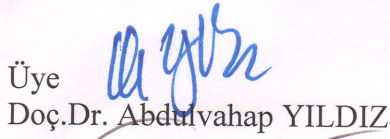
24/10/ 2014

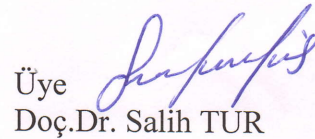
(Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof.Dr. Kazım PAYDAŞ

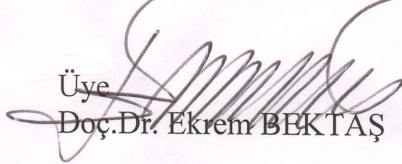
Üye
Doç.Dr. Hamdi DOĞAN

Üye
Doç.Dr. Abdülvahap YILDIZ

Üye
Doç.Dr. Salih TUR

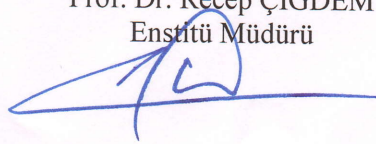

Üye
Doç.Dr. Ekrem BEKTAŞ

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylıyorum.

15/10/2014

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 105268101 no'lu **doktora** öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği (M.1260-1382)"konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı vetüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin bu tezde yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, bu tezimin ve diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

(24/10/2014)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı
İmzası

Efe DURMUŞ
Efe Durmuş

İLETİŞİM ADRESİ :

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Osmanbey Kampüsü/Şanlıurfa

Tlf. Kod. (0414) 3183617

e-mail : efedurmus@harran.edu.tr

ÖNSÖZ

Batılı tarihçiler tarafından askerî birliklerin siyasî önem kazanma durumlarına bakılarak Memlûk Devleti iki döneme ayrılmıştır. M.1250-1382 tarihleri arasındaki döneme Bahrî Memlûk Devleti, M.1382-1517 tarihleri arasındaki döneme de Burcî Memlûk Devleti denilmiştir. İslam tarihçileri ise etnik köken farklılığına bakarak Bahrî Memlûk dönemine Türk, Burcî Memlûk dönemine de Çerkes adını vermişlerdir.

Bizim incelediğimiz dönem Bahrî Memlûklar Dönemi'nde Halep Naipliği'dir. Özellikle Halep Naipliği'ndeki siyasî ve askerî faaliyetler dikkate alınmıştır. Çünkü Naipliğin dinî, iktisadî ve sosyal boyutu ayrı bir çalışma konusu olacak kadar geniştir.

Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nde Ortaçağ Anabilim Dalı'nda Halep ile ilgili yapılmış sadece iki tez çalışması mevcuttur. Bunlardan biri yüksek lisans tezi, diğeri ise doktora tezi'dir. 2010 yılında yapılan ve Taner Atmaca'ya ait olan "10. ve 13. Yüzyıllar Arasında Halep ve Çevresi" isimli yüksek lisans tezi konumuz olan Bahri Memlûklar dönemini kapsamamaktadır. 1999 yılında Emin Kırkıl tarafından hazırlanan "Selçuklu Dönemi'nde Halep" adlı doktora tezi ise adından da anlaşılacağı üzere Selçuklu dönemi ile sınırlı kalmıştır.

Halep'in Bahrî Memlûklar dönemi ile ilgili bugüne kadar yapılmış herhangi bir müstakil çalışmanın olmaması, konunun seçilmesinde önemli bir etkindir. Memlûk Devleti'nde Halep'in tamamının çalışılması (M.1250-1517), hem zaman hem de yeterli verinin toplanmasını imkansız kıldığı için Memlûkların ilk dönemini olan (M.1260-1382) kısmı çalışmayı tercih ettik.

Türkiye'de Memlûk devlet teşkilatı ile ilgili ilk çalışma, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya ait olan "Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal" adlı eserdir. Ardından Memlûk tarihi hakkında yapılmış diğeri müstakil eser ise Kazım Yaşar Kopraman'a ait "Mısır Memlûkleri Tarihi" adlı eserdir. Söz konusu eser M.1412-1421 tarihlerini kapsadığı için bu eserin yalnız giriş kısmındaki tanım ve kavramlardan faydalanılmıştır.

Son olarak faydalandığımız müstakil eser ise Altan Çetin'e ait "Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı" adlı eserdir. Söz konusu eser Memlûk devleti'nin kuzey sınırındaki Tarsus, Malatya, Antep ve Mardin şehirleri hakkında önemli bilgileri ihtiva etmesi yanında kaynak eser bilgisine ulaşılmasında da önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmanın en zor kısmı elbette ki daha önce yazılmamış bir dönemi aydınlatma çabasıydı. Bu zahmetli yolun kapısını ana kaynaklardan yapılan tercümelemler ile araladık. Yararlandığımız kaynak eserlerin tamamı Arapça yazılmıştır. Başta Kalkaşandî'nin *Subhu'l-'Aşâ* adlı eseri olmak üzere birçok Arapça kaynaktan yararlandık.

Bu tez, önsöz, kaynaklar, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Halep'in Memlûk sistemi ve tarihi gelişimi ile Halep'in Memlûk hakimiyetine geçene kadarki siyasî süreci incelendi. İkinci bölümde Halep'in Memlûklar tarafından Moğol istilasından kurtarıldıktan sonraki siyasî ve askerî faaliyetlerini incelendi. Üçüncü bölümde ise Halep Naipliğinin yönetim sistemi incelenmiş, çalışma Sonuç, Kaynakça ve Eklerle nihayet bulmuştur.

Konunun tespitinde başta Prof. Dr. Altan ÇETİN olmak üzere, danışmanlığımı üstlenerek bu zor vazifede maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ'a, rahat bir çalışma ortamı sağlayan bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ'ye, Arapça kaynak eserlerden yaptığım tercümelerde yardımcı olan Doç. Dr. Salih TUR'a şükranlarımı sunarım.

Efe DURMUŞ

Şanlıurfa 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
GİRİŞ	1
1. Halep'in Önemi.....	1
2. Tezin Amacı	2
3. Sınırlılıklar	3
3.1. Tezin zaman açısından sınırlandırılması.....	3
3.2. Tezin Mekan Açısından Sınırlandırılması	3
4. Tezin Konusu	5
5. Araştırma Yöntemi.....	5
6. Kaynak Tanıtımı.....	6
6.1. Arapça Kaynaklar	7
6.1.1. Vekâyi-nâmeler	7
6.1.1.1. Özel Vekayinameler	7
6.1.1.2. Genel Tarihler.....	8
6.1.2. Devlet Teşkilatı'na Dair Eserler	11
6.1.3. Tabakat ve Teracim Kitapları	11
6.1.4. Seyahatnâmeler.....	12
6.2. Farsça Kaynaklar	13
6.3. Süryanice Kaynaklar.....	13

6.4. Ermenice Kaynaklar	14
1. BÖLÜM: BAHRÎ MEMLÛKLAR VE HALEP'İN TARİHİ	15
1.1 Memlûk Kavramı ve Sistemi	15
1.2. Halep Bölgesinin Tarihi Coğrafyası.....	17
1.3. Halep Bölgesinin Tabi Olduğu İdari Geleneği ve Taksimatı.....	19
1.4. Memlûklar Devletinden Önce Halep Bölgesinin Siyasi Tarihi.....	21
2. BÖLÜM: NAİPLİK, TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDEKİ İŞLEVİ VE HALEP NAİPLİĞİ'NİN KURULUŞU	33
2.1. Naiplik Kavramı	33
2.2. Türk-İslam Devletlerinde Naiplik ve Niyabet-i Saltana	33
2.3. Halep Naipliği'nin Kuruluşu	36
2.3.1. Eyyûbî Dönemi Halep Naipliği	36
2.3.2. Bahrî Memlûklar Dönemi Halep Naipliği	38
3. BÖLÜM: BAHRÎ MEMLÛKLAR DÖNEMİ HALEP İDARİ TEŞKİLATI VE GÖREVLİLERİ	58
3.1. Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği Teşkilatı.....	58
3.2. Halep Naipliği İdare Sistemi.....	62
3.2.1. Halep Naibi.....	63
3.2.2. Halep Kalesi Naibi.....	65
3.2.3. Halep Atabeyi	67
3.2.4. Hâcibu'l-Huccâb.....	67
3.2.5. Mihmandar	69
3.2.6. Şâddu'l-Devâvîn.....	70
3.2.7. Berîd Şad'ı (Posta Müdürü).....	71
3.2.8. Şehir Valisi	75
3.2.9. Ustedâr.....	75

3.2.10. Katibü's-Sır	76
3.2.11. Mal (Maliye) Nazırı.....	77
3.3. Halep Naipliğindeki Emirler	78
3.4 Askeri Teşkilat	79
3.4.1. Ordu Nâzırı	79
3.4.2. Atabekü'l-Asakir	81
4.BÖLÜM: BAHRİ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDE HALEP'E BAĞLI NAİPLİKLER, BÖLGELER VE ŞEHİRLER.....	84
4.1. Halep'e bağlı şehirler	84
4.1.1. Antakya şehri.....	84
4.1.2. Ca'ber Kalesi Naipliği.....	84
4.1.3. Er-Rahbe şehri	85
4.1.4. Sicâr şehri	85
4.1.5. Sermîn şehri.....	85
4.1.6. El-Bab ve el-Bezağa bölgesi.....	86
4.1.7. Kilis ve Azaz bölgesi.....	86
4.1.8. El-Imık.....	86
4.1.9. El-Cezire bölgesi	86
4.1.10. El-Hadide şehri	87
4.1.11. Ayas Naipliği.....	87
4.1.12. Tarsus Naipliği	87
4.1.13. Adana Naipliği.....	88
4.1.14. Sis Naipliği	88
4.1.15. Mesin (Mersin) şehri	88
4.1.16. Er-Ramazâniyye ve Evzâriyye bölgesi.....	88
4.1.17. Kayseri şehri	88

4.1.18. Antep Naıplığı	89
4.1.19. Ravendan Naıplığı	90
4.1.20. Derbsâk Naıplığı	90
4.1.21. Bagrâs Naıplığı	91
4.1.22. Kusayr Naıplığı	91
4.1.23. Şuğrubekâs Naıplığı	91
4.1.24. Divriğı Naıplığı	91
4.1.25. Darende Naıplığı	92
4.1.26. İskenderun Naıplığı	92
4.2. Halep Naibi Tarafından Atanan Vilayetler	93
4.2.1. Ber Haleb Vilayeti	93
4.2.2. Kefertâb Vilayeti	93
4.2.3. Sermin Vilayeti	93
4.2.4. Cebbûl Vilayeti	93
4.2.5. Cebeli Sem'ân Vilayeti	93
4.2.6. Azaz Vilayeti	93
4.2.7. Tel Bâşir Vilayeti	93
4.2.8. Menbic Vilayeti	93
4.2.9. Tizin Vilayeti	94
4.2.10. Bâb ve Buzâa Vilayeti	94
4.2.11. Derkuş Vilayeti	94
4.2.12. Antakya Vilayeti	94
4.3. Halep Naibi ile O'na Bağlı Naıplikler Arasındaki İlişiler	94
4.3.1. Kal'atü'l-Müslimîn (Rumkale) Naıplığı	96
4.3.2. Birecik Naıplığı	98

4.3.3. Ruha Naipliği.....	99
4.3.4. Gerger Naipliği.....	99
4.3.5. Kahta Naipliği	100
4.3.6. Mansur kalesi (Adıyaman)	100
4.3.7. Behisni Naipliği.....	100
4.3.8. Şayzer Naipliği	101
4.3.9. Darende Şehri.....	101
4.3.10. Divriği Şehri.....	101
4.3.11. Arapkir Şehri.....	101
4.3.12. ŐemiŐgezek Şehri.....	101
4.3.13. Harput Şehri	101
4.3.14. Malatya Naipliği.....	102
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	105
EKLER	119
Ek.1	119
Ek.2	120
Ek.3	121
Ek.4	122
Ek.5	123
Ek.6	124
Ek.7	125
Ek.8	126

KISALTMALAR

AÜDTCF.	:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
DGBİT	:Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
Haz.	:Hazırlayan
İA	:İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
K.	:Kısım
Mat.	:Matbaası
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	:Milattan Önce
Nşr.	:Neşreden
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
t.y.	:Basım Tarihi Yok
Tah.	:Tahkik
Trc.	:Tercüme
y.y.	:Basım Yeri Yok

ÖZET

BAHRÎ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDE HALEP NAİPLİĞİ

Bu çalışmanın konusu Bahrî Memlûklar dönemi olarak adlandırılan Mısır Memlûk Devleti'nin ilk döneminde (M.1260-1382), Halep Naipliği'nin siyasi ve askeri faaliyetleridir. Araştırma, Halep Naipliği'nin, devletin kuruluş aşamasında dış tehdit unsuru olan İlhanlılara ve müttefikleri Ermenilere, sonrasında Güney Anadolu'daki beyliklere karşı verdiği mücadeleyi tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma, Bahrî Memlûklar döneminde Halep ve ona bağlı naipliklerin, kuzeyden gelecek istilalar ve kuzeye karşı yapılan askeri seferler için güvenli bir tampon bölge oluşturduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışma, 1260 tarihinden 1303 tarihine kadar İlhanlılar'ın Memlûklarla olan savaşlarında, Halep naipliğinin sağladığı istihbarat bilgilerinin hayati önemi olduğunu belirlemiştir. 1335 tarihinde İlhanlıların yıkılmasından sonra Anadolu'daki otorite boşluğundan yararlanan Dulkadiroğulları beyliği ile Memlûklar arasındaki hakimiyet mücadelesinde Halep naipliğinin tutumunun belirleyici rolü olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte göçebe Türkmenlerini, şehirleri için tehdit olarak gören Memlûklar'ın, Halep naipliğini onların kontrolü için yegane otorite olarak tanıdığı tespit edilmiştir. 1375 tarihinde Kilikya Ermeni Krallığı'nın ortadan kaldırılmasında da Halep naipliğinin önemli işlevlere sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bahrî Memlûklar, Halep Naipliği, İlhanlılar

ABSTRACT
ALEPPO REGENCY DURING BAHRI MAMLUK ERA

The study examines the political and military activities of Aleppo Regency during the first period (1260-1382 A.D.) of Egyptian Mamluk State known as Bahri Mamluks. The study aims to find out the external threats by the Ilkhanids and their allies, Armenians and by the rulers of South Anatolia to Aleppo Regency, during the foundation period of the principality.

The research has shown that Aleppo and its affiliated regencies constituted a safe buffer area during the Bahri Mamluk era against the invasions from the north and for the military expeditions to the north. It has also indicated that intelligence provided by Aleppo Regency during the battles between the Mamluks and Ilkhanids from 1260 to 1303 played a significant role. It has also revealed that Aleppo Regency played an important role in the sovereignty struggle between Mamluks and Dulkadirogulları principality which took advantage of the authority gap in Anatolia after the collapse of Ilkhanids in 1335. In addition, it has been underlined that Mamluks, which considered nomad Turkmans as a threat to their cities, recognized Aleppo Regency as the only authority over these Turkmans. It has also been stressed that Aleppo Regency played a crucial role in the collapse of Cilicia Armenian Kingdom in 1375.

Key Words: Bahri Mamluks, Aleppo Regency, Ilkhanids.

GİRİŞ

1. Halep'in Önemi

Halep ve çevresi, jeopolitik konumu dolayısıyla tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Yakındoğu coğrafyası içerisinde yer alan Halep'in bu önemi; Asya, Kafkasya, İran, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya merkezli kültürlere açık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Halep'i bu kültürlerin hâkimiyet alanlarının tabiî bir hududu haline getirmiştir. Bu açıdan ilk çağlardan beri İran merkezli Pers ve Sasani devletlerinin ve daha sonraki dönemlerde bu bölgedeki İlhanlılar gibi diğer devletlerin doğal sınırları da Halep bölgesine dayandığından Anadolu ve Mısır arasındaki hâkimiyet mücadelesinde de ilkçağdan günümüze kadar bir köprü rolü oynamıştır.

Günümüzde Suriye sınırları içerisinde yer alan ve Türkiye'nin güneydoğu sınırının güvenliği ile Türkiye-Suriye dış politika ilişkileri açısından stratejik önem arz eden Halep'in bu önemine karşın, Halep tarihi ile ilgili literatürün bilim dünyasını yeteri kadar aydınlattığı söylenemez.

Türkiye'de Halep'in tarihi ile ilgili olarak bilimsel çalışmalar yapılmış olmasına karşın, 13. ve 15. yüzyılları kapsayan süreçle ilgili herhangi bir tez çalışması veya telif eser yazılmamış olması dikkat çekicidir. Halep ile ilgili yazılmış ve Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tarafından kayıt altına alınan yüksek lisans ve doktora tezleri dönem olarak ya 14. yüzyıl öncesi ya da 16. yüzyıl sonrasını kapsamaktadır. Yurtdışında yapılan tez çalışmaları incelenmiş, ancak bu çalışmalardan ayrıntılı bilgi edilebilmekle birlikte tezimizin asıl konusunu oluşturan Bahrî Memlûklar döneminde Halep'e (1250-1382) ait herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Genel olarak bütün çalışmalar değerlendirildiğinde ise, Bahrî Memlûklar döneminde Halep'i konu alan herhangi bir müstakil çalışmanın olmaması konuyla ilgili literatürde büyük bir boşluğun olduğunun göstergesidir. Bahrî Memlûklar döneminde, kuzeye yapılan tüm seferlerin merkez üssü olan ve devletin merkezine uzak olması hasebiyle "isyan" çıkartabilecek bir potansiyele

sahip olan Halep'in, kuruluş döneminde nasıl bir idari teşkilatlanmaya sahip olduğu tezimizin asıl problem alanını oluşturmaktadır.

2. Tezin Amacı

Bu araştırmanın öncelikli amaçlarından biri Memlûklar Devleti'nin en aktif dönemi olan Bahrî Memlûklar dönemine ait kaynak ve bilgileri kullanarak Halep'in tarihini gün ışığına çıkarmaktır. Diğer bir amaç, Bahrî Memlûklar döneminde idari geleneğin bir devamı olan niyabet¹ kurumunun Halep'teki tekâmülünü göstermektir. Böylelikle tez kapsamında incelenen belge ve eserler ışığında naiplik kurumunun sistemli bir şekilde kontrol edildiğinde, devletin hem iç hem de dış tehdit unsurlarına karşı başarı kazanılıp kazanılmadığının araştırılması da amaçlar arasındadır. Genelde Yakınoğu özelde ise sınır komşumuz olan Suriye'nin tarihine katkı sağlanması da araştırmanın diğer bir amacıdır.

Memlûklar devrinde Halep, stratejik önemi kadar Türkmen nüfusunun yerleştirildiği bir yer olarak da dikkat çeker. Suriye hududu boyunca, bir tampon bölge oluşturmak Memlûk hudut siyasetinin önemli bir özelliği idi. Toroslar'dan Fırat'a kadar uzanan Memlûk topraklarının mühim bir kısmında yarı bağımsız bir şekilde yaşayan küçük birer Türkmen beyliği olan Dulkadiroğulları² ve Ramazanoğullarını³ bu mihver içinde mütalaa etmek gerekir. Bu bölgede önemli bir merkez olan Halep naipliği, Memlûk Devleti'nin kuzey sınırında olması dolayısıyla Memlûkların Moğollar, Türkmenler ve daha sonraları Osmanlılar ile olan dış münasebetlerinde vuku bulan pek çok hadisenin mihveri olmuştur. Moğol istilasıyla birlikte Halep ve çevresine yerleşen Türkmenler, daha sonra Memlûkların sınır politikalarında kullandığı önemli bir insan kaynağı olmuştur. Bu sayede Moğollarla yapılan mücadelelerde Halep Naipliği, Suriye sınırı boyunca uzanan tampon bölgenin yönetim merkezi haline gelmişti. Memlûk Devleti'nin kuzey sınırını oluşturan bölgenin idarî taksimatına bakmak, bugünün Halep çevresi ile Türkiye'nin

¹ Niyabet: Naiplik edilen yer, durum, davranış. Niyabet kısaca "Vekillik" anlamındadır. Naiplik ise genellikle bir memuriyette başkasına vekâlet eden şahıs için kullanılır. Bu tabir, Memlûklar'da hükümdarın mülkü olan yerler için idari taksimatta bir yönetim birimi diğer bir deyişle valilik, vilayet, eyalet anlamında kullanılmıştır. Bkz Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yay., 14. Baskı, İstanbul 2005, s.1478.; H.A.R. Gibbs-C. Colin Davies, "Naip", *İA.*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.50.

² Refet Yınanç, "Dulkadiroğulları", *TDVİA.*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s.553-557.

³ Faruk Sümer, "Ramazanoğulları", *TDVİA.*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.442-445.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan şehirlerin Ortaçağdaki rolünü, mevkisini anlamak bakımından önem arz eder.

Bahrî Memlûklar döneminde Halep Naipliği'nin ve ona bağlı şehirlerin bölgede oynadıkları siyasi, iktisadi ve kültürel rollerin ortaya konulması, böylelikle Yakındoğu tarihinde önemli bir yere sahip olan Mısır Memlûkları'nın ve Suriye tarihinin belli bir döneminin aydınlatılması da tezimizin amaçları arasındadır.

3. Sınırlılıklar

3.1. Tezin zaman açısından sınırlandırılması

Bahrî Memlûklar döneminde, siyasi teşekkül olarak Eyyûbî Devleti'nin (M.1171-1250) devamı olan Memlûklar (M.1250-1517) Halep'e hakim olmaktadır. Dönemin iktidarına ise Baybars (ö.1277) ve Kalavun (ö.1290) gibi meşhur Türk kökenli hükümdarlar damga vurmaktaydı. Halep'in siyasî, iktisadî ve kültürel olarak en aktif olduğu dönem de Bahrî Memlûklar dönemi idi. Özellikle bu dönemde Halep Naipliği hem Mısır hem de Anadolu ile olan münasebetleri şekillendirmekteydi. Bu nedenle, tezin zaman aralığı M.1260-1382 belirlendiği gibi mekan alanı da Halep şehriyle sınırlandırılmıştır.

3.2. Tezin Mekan Açısından Sınırlandırılması

Halep'i mekan açısından sınırlandırırken, onun tarihi coğrafyasına bakmak gerekmektedir. Tarihi coğrafya açısından yararlandığımız en önemli kaynaklarından biri El-Kalkaşandî'nin “*Subhu'l-'Aşâ fî Sinâa'ti'l-İnşâ*”⁴ adlı eseridir. Bu esere göre Memlûkların Halep hudut eyaleti üç birim halinde teşkilatlandırılmıştı. Bunlar: Suriye hududu, Yukarı Fırat (el-Cezîre) hudûdu ve Sugûr-Avâsım⁵ bölgesindeki naipliklerdi.

Suriye Hudûdu: Toros Dağları boyunca ve İskenderun Körfezi sahilince uzanırdı ve Sis (Kozan), Serfendikar (İskenderun), Adana, Tarsus ve Ayas

⁴ El-Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâ fî Sinâa'ti'l-İnşâ*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Daru'l-Fikr Mat., Beyrut 1987.

⁵ Avâsım diğer bir deyişle Sugûr, Hz. Ömer devrinden itibaren İslam halifelerinin hakim olduğu bölgeler ile Bizans arazisini birbirinden ayıran Suriye-Küçük Asya askerî hududuna verilen isimdir. Bkz. Streck, “Avâsım”, *IA.*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.19-20.; El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, Tah. Semih ed-Durûbî, Mu'te Yay., Ürdün 1992, s.147.

(Yumurtalık)'ı içine alıyordu. Bu Sugûr, Çukurova'ya tekabül etmekte olup Suriye iç bölgesini Karamanoğullarına ve daha sonraları da Osmanlılara karşı koruyordu.⁶

el-Cezire Hudûdu: Anti Toroslar boyunca uzanır ve Divriği, Malatya ve Elbistan naipliklerini kapsardı. Bu Sugûr, aşağı Fırat havzasındaki Bire, Caber ve Urfa ile birlikte İran'da hakim olanların akınlarına karşı Suriye'yi kuzeydoğudan koruyan uzun sınır kalelerinden oluşurdu.⁷

Bu çerçevede bakıldığında Zengî, Eyyübî ve Memlûk devletlerinin Halep'in kuzeyi ile ilgili politikaları da bu jeopolitik konumun belirlediği bir hududa dayanıyordu. Daha önce İslâmiyet ile birlikte başlayan askerî harekât başlangıçta Üsküdar'a kadar dayanmasına rağmen burada, Avasım (Sugur/Uç bölgeler) olarak adlandırılan askerî bir tampon bölgede kilitlenmişti. Bu jeopolitik belirleyicilikle beraber bölgenin etnik-kabilevî yapısı ile dinî ve kültürel yapısının da tesiri ile standart bir kültür oluşturamaması, bölgeyi bir ayırım alanı haline getirmiştir.

Diğer bütün Müslüman hükümdarlar gibi, Memlûk sultanları için de imparatorluğunun sınırlarını korumak ve kendi tebaasının güvenliğini sağlamak, devlet yönetim stratejisinin temel hedefi olmuştur. 13. yüzyılda Memlûk Devleti'nin Mısır'da kuruluş döneminde ve takip eden yüzyılın başlarında en büyük düşman kuşkusuz İran'daki Moğol İlhanlıları idi. Bu yüzden Memlûkların dış politikalarındaki baskın unsur, o dönemde tehditkâr ve düşmanca bir güç olarak algılanan Suriye'nin varlığı olmuştur. 14. yüzyılın sonlarına doğru ve 15. yüzyılda, Memlûklar Orta ve Doğu Anadolu'da üstünlük kurmaya çalışan iki büyük güçle, Timurular ve Osmanlılarla karşı karşıya gelmişlerdir. Timur'un 15. yüzyılın ortasında siyasî sisteminin çöküşüyle birlikte, Memlûklar Osmanlıların artan gücüyle ve Timur (ö.1405)'un bölgedeki emellerini devralan Akkoyunlu Türkmenleriyle mücadelede zorlanmışlardır.⁸

Yakındoğu'daki güç dengesi, 1335 yılında İlhanlıların yıkılması ile bozulduğu gibi, İlhanlılardan sonra ortaya çıkan ve göçebe karakteri ağır basan devletler de bir güç merkezi oluşturamamışlardır. Bu boşluk ancak 15. yüzyıl

⁶ Kazım Yaşar Kopruman, "Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *Makaleler*, Haz., E. Semih Yalçın, Altan Çetin, Berikan Yay., Ankara 2005, s.165

⁷ Kopruman, "Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", s.166.

⁸ Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East The Ottoman-Mamluk War 1485-1491*, E.J. Brill, Leiden 1995, s.27.

ortalarında Osmanlı Devleti ile doldurulacak, böylece Mısır'ın karşısında Anadolu bir rekabet merkezi olacaktır.⁹

Memlûklar askeri güç olarak Ortadoğu'da ortaya çıktığında, komşu ülkelerle savaş politikası yerine bölgesel statükolarını korumak ilkesiyle dış politikalarını şekillendirdiler ve Anadolu sınır politikasında çift yönlü bir savunma stratejisi benimsediler. Bunların ilki kuzey komşularıyla dostluk ilişkisini sürdürmek, ikincisi ise Anadolu sınırını dış tehditlere karşı bir tampon bölge sistemiyle korumaktı. Bunların içerisinde ikinci seçenek daha güçlü bir tercihti. Zira Memlûk toprak bütünlüğünün sağlanmasında özellikle coğrafi, siyasi ve askeri altyapı göz önüne alındığında Anadolu'nun tampon bölge olarak korunması başarılı sayılabilir.¹⁰

Tarihî, askerî ve ekonomik faktörler Memlûkların Anadolu'ya doğru genişlemesine yardım etti. Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın gücünün sürekli azalması ve 13. yüzyılın ikinci yarısında Moğollarla çatışması, Memlûkların Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yayılmasını ve bu bölgeyi Suriye'nin can damarını korumak amacıyla tampon bölge olarak kullanmalarına neden olmuştur. Şüphesiz eski kara ticaret yolları, Orta Anadolu platosu'nu İran ve Suriye'ye bağlayan bölgenin stratejik ve coğrafi konumu Memlûkları bu bölgeye çekmiştir. Onlar için bu servetler hem askeri hem de ekonomik amaçlara hizmet etmiştir.¹¹

4. Tezin Konusu

Mısır Memlûk Devleti'nin kuzey sınırındaki faaliyetleri dolayısıyla Memlûkların Halep Naipliği, Bahrî Memlûklar döneminde pek çok tarihi hadisenin merkezi olmuştur. Halep'in merkez olduğu bu naiplikte irili ufaklı kırk kadar küçük naiplik vardı. Bu tezde M.1260-1382 yılları arasındaki Halep naipliğine bağlı yerler ve bu yerlerin siyasî, askerî fonksiyonları araştırıldı.

5. Araştırma Yöntemi

Öncelikle Mısır'da kurulan Memlûk Devleti'nin, devlet teşkilatı ile yönetim biçimi olan “niyabet kurumu” hakkında bilgi verilmiş, daha sonra Halep ve çevresinin tarihî olarak nasıl bir idari taksimatla yönetildiği ve bu idari geleneğin

⁹ Muammer Gül, “İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Belleten*, C.LXX, S.259, Aralık 2006, s.845.

¹⁰ Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East*, s.27-28.

¹¹ Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East*, s.28.

Bahrî Memlûk dönemine nasıl bir katkıda bulunduğu incelenmiştir. Bunun için Memlûk Devleti'nin hakimiyetinden önce bölgenin sahip olduğu idarî gelenek ile Halep'e hakim olan devletlerin idarî taksimatları hakkında bilgi verilmiştir. Başta Bahrî Memlûklar döneminde yazılan eserler olmak üzere daha sonra yazılmış ana kaynak mahiyetindeki tarih eserlerinde Halep naipliğinin faaliyetleri kronolojiye uygun bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Daha önce Memlûk devlet teşkilatı ile ilgili yapılmış çalışmalar için Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'ne başvurularak Yüksek Lisans ve Doktora çalışmaları incelenmiş, fakat Memlûklar döneminde Halep ile ilgili müstakil bir çalışmaya rastlanılamamıştır.

Memlûk devletinin teşkilat tarihi için çok önemli olan Kalkaşandi'nin *Subhu'l-'Aşa fî Sina'ati'l-İnşa* adlı eseri, İbn Şahin ez-Zahirî'nin *Zübdetü'l-Keşfi'l-Memâlik* adlı eseri gibi ana kaynaklardaki Halep Naipliği ile ilgili kayıtlar taranmıştır.

Ayrıca Mısır ve Suriye'deki Memlûk Sultanlığı tarihi hakkında Chicago Üniversitesi'nde "Middle East Documentation Center" in yürütmüş olduğu projenin sonucu olarak "Mamluk Bibliography" adlı büyük bibliyografya çalışması online olarak taranmıştır. Bilgileri elde edilen eserlere ulaşabilmek ve bunları temin etmek amacıyla başta Harran Üniversitesi elektronik veri tabanları olmak üzere pekçok dijital kaynaktan yararlanılmıştır. Ana kaynakların temininden sonra Arapça yazılmış eserler tarafımızdan Türkçe'ye çevrilerek tezimizde kullanılmıştır. Çağdaş kaynaklardan İngilizce yazılmış olanlar da tarafımızca çevrilerek bu konu üzerine Batı dünyasının yaptığı en son çalışmalar dikkatle incelenerek kullanılmıştır.

Değerlendirme kısmında tercümelere yapılmış eserler metodoloji kurallarına uygun bir şekilde tasnif edildikten sonra 1260-1382 yılları arasındaki Bahrî Memlûklar döneminde Halep Naipliği'nin tarihi yazılmıştır.

6. Kaynak Tanıtımı

1260-1382 yılları arasında Bahrî Memlûklar döneminde Halep'in idari yapısını kavrayabilmek için öncelikle kendisinden önce ve sonra aynı coğrafyada hüküm sürmüş devletlerin yapısını incelemek elzemdir. Fakat bu tezde kullanılan

eserler tasnif edilirken Halep coğrafyasında hüküm sürmüş devletlere göre değil kullanılan kaynak diline göre tasnif edilmiştir.

6.1. Arapça Kaynaklar

6.1.1. Vekâyi-nâmeler

6.1.1.1. Özel Vekayinameler

Memlûk devrinin bürokrat asıllı tarihçilerinden İbn Şeddad'ın (ö.1285) Memlûk Sultanı Baybars'ın (ö.1277) hayatını konu alan “*Siretu'l-Melik ez-Zahir Baybars*” adıyla bilinen eseri Halep'i gerçek manada bir üs olarak kullanan Baybars'ın faaliyetlerini anlamak için zikretmemiz çok önemlidir. Bu eserde Baybars devri devlet teşkilatı ve terminolojisi hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Bununla beraber Halep Niyabetinin Bahrî Memlûklar döneminde müessese olarak takibinde de önemli bir eserdir.¹²

H.640/M.1242 yılında Dımaşk'ta doğan el-Yununi, Kutbeddin Musa b. Muhammed (ö.1326)'in Tarih sahasındaki en önemli eseri Sıbt b. el-Cevzî'nin *Mir'âtu'-z-Zamân* adlı tarihine zeyl olarak yazdığı *Zeylu Mir'âtu'-z-Zamân* adlı eseridir. Eser M.1256-1312 yılları arasındaki olayları kapsar. Yazar eserini, yıllara göre tasnif ettiği için Bahrî Memlûklar döneminde Halep ile ilgili bilgilere kolay bir şekilde ulaşmaktadır.¹³

Suriye kökenli tarihçilerden İbn Habib (ö.1369), *Tezkiretü'n-Nebî* adlı eserinde Halep naipliği teşkilatına dair kıymetli bilgiler vermektedir. Eser, Sultan Kalavun ve evlatlarının hüküm sürdüğü dönemleri kapsamaktadır.¹⁴

13. yüzyılda yaşamış olan ünlü Arap tarihçisi Kemalüddin İbnü'l Adim (ö.1262), *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* adlı geniş bir eser kaleme almıştır. Bu eserde Halep'le ilgili olan tarihi şahsiyetlerin hal tercümeleleri verilmiş ve bu kişilerin dahil olduğu ve etki ettiği olaylar hakkında etraflı bilgiler sunulmuştur. Eserde özellikle Suriye Selçukluları ile ilgili bölümler dikkat çekmektedir. Müellif, eserinde

¹² İbn Şeddad, İzzeddin Muhammed el-Halebî, *Baybars Tarihi, Al-Melik Al-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Türkçeye Çev., M. Şerefüddin Yaltkaya, TTK. Yay., Ankara 2000.

¹³ Yûnînî, *Zeylu Mir'atü'-z-Zaman*, Haydarabad 1954-55.; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Yûnînî Kutbüddin”, *TDVİA.*, C.43, Ankara 2013, s.596-597.

¹⁴ İbn Habib, el-Hasan b. Ömer b. el-Hasan b. Habib, *Tezkiretü'n-Nebî fi Eyyâm el-Mansûr ve Benihi*, Tah. M. Muhammed Emin, 3 Cilt, Kahire 1986.

o tarihteki siyasi olayların yanı sıra, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel gelişmeleri de eserinde pasajlar halinde nakletmektedir.¹⁵

İbnü'l Kalanisi (ö.1160) tarafından yazılan *Zeylu Tarihi Dımaşk* adlı eser tarihi olayları kronolojik biçimde okuyucuya sunmuştur. Müellifin tam adı İbnü'l Kalanisi Ebu Ya'la Hamza b. Esed b. Ali b. Muhammed'tir. Dımaşk'ta dünyaya gelen müellif; tarih, edebiyat, dil ve dini bilgiler eğitimi almıştır. Türk menşeli Böriler zamanında yöneticilik de yapmıştır. Eseri birçok kişi tarafından farklı adlarla kullanılmıştır. Örneğin, *Zeylü Kitab-i Tarihi Hilal es-Sabi', Müzeyyelü't-Tarihi Dımaşk* vs. Eser ilk olarak H.F. Ahmedroz tarafından *Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk* adıyla (Beyrut 1908), daha sonra da Süheyl Zakkar tarafından *Tarihu Dımaşk* adıyla (Dımaşk 1983) yayımlanmıştır. Eserin Haçlı seferleri ile ilgili olan bölümü de *The Damascus chronicle of the crusades: extracted and translated from the chronicle of Ibn al-Qalanisi* adıyla H.A.R. Gibb (1932) tarafından İngilizceye çevrilmiştir.¹⁶

6.1.1.2. Genel Tarihler

Genel tarihlerin ilk örneğini veren en-Nuveyrî (1279-1333), *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* adlı 33 ciltlik hacimli eserinde Hz. Adem'den itibaren M.1332 yılına kadarki olayları anlatmaktadır. Memlûk devletinde kâtiplik ve ordu nazırlığı gibi görevlerde bulunduğu için teşkilat yapısıyla ilgili kavramlar hakkında önemli bilgiler vermektedir.¹⁷

H.672/M.1273 yılında Dımaşk'ta doğan Ebu'l-Fida, İmadeddin İsmail b. Ali, H.732/M.1331 yılında vefat etmiştir. Tezde kullanılan eseri *Ebu'l-Fida Tarihi* diye bilinen *el-Muhtasar fî ahbâr el-beşer*'dir. Dört cilt halinde tertip edilen eseri M.1265-1329 yıllarını kapsar. Memlûk ve Moğol dönemleri tarihinin önemli kaynaklarından. Kendisi de Hama Eyyübî prenslerinden olduğu için olayları yakından müşahade etmiş bir müverrihtir. Memlûk döneminde Halep'in sosyal ve siyasî yapısı hakkında önemli bilgileri içermektedir.¹⁸

¹⁵ Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fî tarihi Haleb'ten Seçmeler*, TTK Basımevi, Ankara 1982.

¹⁶ Ali Sevim, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", *Belgeler*, TTK. Yay., C. XXIX, Sayı:33, Ankara 2008.

¹⁷ en-Nüveyri, Ahmed b. Abdulvahâb Şehâbeddin, *Nihayetu'l-Ereb fî Funûn el-Edeb*, Tah. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşâî Fevvâz, C.30, Beyrut/Lübnan 2004.

¹⁸ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarihü'l-Beşer*, Tah. Dr. Muhammed Zeynuhum-Yahyâ Seyid Hüseyîn, 4 Cilt, Darü'l-Maârif, Kahire t.y.

Memlûk Emirlerinin evlatlarından olan Aybek ed-Devâdarî (ö.1336),’nin *Kenzu’-d-Durer ve Câmi’u’-l-Ğurer* adlı eseri 9 kısımdan oluşur. Aslında genel bir İslam tarihidir. M.1309 yılından başlar ve M.1335 yılına kadar kendi devrindeki olayları anlatır. Bu tarihten önceki bilgileri çeşitli kaynaklardan özetlemiştir. Bizim yararlandığımız eserin 9.cildi, Sultan Nasır Muhammed Kalavun’dan bahseder. Halep naipleri hakkında da bilgiler mevcuttur.¹⁹

Bahrî Memlûklar dönemi tarihçilerinden Suriyeli İbn Verdî (1290-1349), Ebu’l-Fida’nın eserine 1349 yılına kadar devam eden muhtasar bir zeyl (ek) yazmıştır. Eserine de *Tetimmetu’l-Muhtasar* adını koymuştur. Eserde Bahrî Memlûklar dönemiyle ilgili bilgiler mevcuttur.²⁰

Kıpti asıllı Memlûk tarihçisi Mufaddal b. Ebi’l-Fedâil (ö.1356’dan sonra), *en-Nehcu’s-Sedid* adında bir eser yazmıştır. Eser, 1250-1358 tarihleri arasındaki olayları kapsamaktadır. Bahrî Memlûklar ile ilgili bilgilerden faydalanılmıştır.²¹

El-Makrizî (M.1365-1441)’nin başvurduğumuz eseri *Kitabu’s-Sulûk li Ma’rifeti Duveli’l-Mulûk*’tur. Eser genel olarak Mısır tarihinden bahseder. H.567/M.1171 yılı olaylarıyla başlar, H.845/M.1441 yılına kadar gelir. Eserin Bahrî Memlûklar kısmı da oldukça zengindir.²²

Memlûklar devrinin diğer meşhur tarihçisi de İbn Hacer’dir (1371-1449). *Enbâu’l-Ğumr*²³ adlı eseri yazarın doğumundan ölümüne kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. Diğer bir eseri ise *Ed-Dureru’l-Kâmine*’dir.²⁴ Türk Tarihi, Anadolu Tarihi hakkında önemli bilgiler içerir.

İbn Tağribirdi (M.1409-1470), *En-Nucûmu’z-Zâhire* adlı eserinde Müslümanların Mısır’ı fetihlerinden başlayıp M.1453 tarihine kadar olan olayları

¹⁹ Aybek ed-Devâdarî, Ebû Bekr b. Abdullah b. İzzeddin, *Ed-Dureru’l-Fâhîr fî Sireti’l-Melik en-Nâsır*, Tah. Hans Robert Roemer, C.9, Kahire 1960.

²⁰ İbn Verdî, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer, *Tetimmetu’l-Muhtasar*, *Tarihu İbnu’l-Verdî*, C.2., Beyrut 1996.

²¹ Moufazzal İbn Abi’l-Faza’il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public et Traduit en Français*, Nşr., E.Bloch, C.I, Patroloqia Orientalis, Brepols 2003.

²² Makrizî, Takiyeddin Ahmed b. Ali, *Kitâbu’s-Sulûk li Ma’rifeti Düveli’l-Mulûk*, Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ, 8 Cild, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut/Lübnan 1997.

²³ İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebu Fazl Ahmed b. Ali, *Enbâ el-Ğumr bi Ebnâu’l-Umr*, Tah. Dr. Hasan Habeşî, 4 Cilt, Kahire 1998.

²⁴ İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebi’l-Fazl Ahmed b. Ali, *El-Durer el-Kâmine fî el-Miet el-Sâmine*, C.1, Dairetü’l-Ma’arif-i Osmani, t.y.

anlatır. Bir Memlûk emirinin oğlu olması sebebiyle siyasî ve idarî yapıyı çok iyi bilmektedir. Diğer bir eseri olan *Havâdisu'd-Duhûr*, el-Makrizî'nin *Kitâbu's-Sulûk* adlı eserinin bittiği tarih olan M.1441'den M.1469'a olan dönemi kapsar. Tezimizde çokça istifade ettiğimiz eserlerden biridir.²⁵

Sayrafî (1416-1495), *Nüzhetu'n-Nüfus ve'l-Ebdân* adlı eserinde M.1382-1446 tarihlerini anlatır. Sayrafî, iyi bir eğitim almış, kadılık gibi dinî görevlerde bulunmuştu. Halep Naipliği'ndeki teşrifat usullerinden bahsettiği için kıymetli bilgiler mevcuttur.²⁶

Sehâvî (M.1427-1497), *Et-Tibru'l-Mesbûk fî Zeylu's-Sulûk* adlı eserini Makrizî'nin *Kitâbu's-Sulûk* adlı eserine zeyl olarak M.1452 tarihindeki olaylara kadar anlatır. Bahrî Memlûklar dönemindeki askeri teşkilat hakkında bilgiler mevcuttur.²⁷

İbn İyâs (M.1448-1524), *Bedayiu'z-Zuhûr fî Vekâyi-i'z-Zuhûr* adlı eseri genel bir tarihtir. Fakat kullandığı kaynaklar açısından Bahrî Memlûklar hakkında nitelikli bilgilere ulaşılabilmektedir. Özellikle Halep Naipliği'nin bölgedeki Türkmenlerle mücadelesinde önemli bilgiler mevcuttur.²⁸

İbnü'ş-Şihne el-Kebîr Ebu'l-Velîd Muhibbüddîn Muhammed bin Muhammed (M. 1348-1412), Halep'te doğmuştur. İnsanlık tarihine dair *Ravzatu'l-Menâzır* adlı eseri genel bir tarihtir. Büyük dedelerinden birisi şihne (emniyet müdürü) olduğu için bu isimle tanınır. Sonra Halep ve Kahire kadısı olan oğlu Ebi'l-Fazl Muhammed b. Şihne'den (ö.1485)²⁹ ayırabilmek için de el-Kebîr diye anılmıştır. Kâhire ve Dımeşk'da okudu. Memlûk Sultanlarından hürmet gördü. Halep kadısı iken vefat etti. Halep naipliği hakkında önemli bilgiler mevcuttur.³⁰

²⁵ İbn Tağribirdi, Ebu'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûk Mısr ve'l-Kahire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, 16 Cilt, Beyrut 1992.; İbn Tağribirdi, *Havâdisu'd-Duhur fî Medâ el-Eyyam ve'ş-Şuhûr*, Tah. Muhammed Kemaleddin İzzettin, Beyrut 1990.

²⁶ Sayrafî, Hatib el-Cevheri Nureddin Ali b. Davud el-İsrailî el-Hanefî, *Nüzhetu'n-Nüfus ve'l-Ebdân fî Tevârih ez-Zemân*, Tah. Hasan Habeşî, 4 Cilt, Kahire 1970.

²⁷ Sehavî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Tibru'l-Mesbûk fî'z-Zeylu's-Sulûk*, Kahire t.y.

²⁸ İbn İyâs, Zeyneddin Muhammed b. Ahmed, *Bedayiu'z-Zuhur fî Vekayii'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafa, 5 Cilt, Kahire 1982.

²⁹ Ebi'l-Fazl Muhammed b. Şihne, *Ed-Durru'l-Müntehab fî Tarih-i Memleket-i Haleb*, Dımeşk 1984.

³⁰ İbn Şihne, *Ravzatu'l-Menâzır fî İlmi'l-Evâil ve'l-Evâhir*, Beyrut/Lübnan 1997.

İbnü'l Esir, Ali b. Muhammed (1160-1233) tarafından kaleme alınmış *el-Kamil fi't-Tarih* oldukça kapsamlı bir ana kaynaktır. Önemli bir tarihçi olan bu müellifin eseri dilimize Abdülkerim Özaydın tarafından çevrilmiştir. Eser, 1230 yılına kadar cereyan etmiş olayları anlatmaktadır. Siyasî olduğu kadar coğrafi ve tarihî bilgiler bakımından son derece zengindir.³¹

6.1.2. Devlet Teşkilatı'na Dair Eserler

Memlûk Devleti teşkilatı hakkında yazılan en önemli eserlerin başında Kalkaşandî (M1355-1418)'nin *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-İnşâ* adlı eseri gelir. Bu eser Mısır ve Suriye'deki idari yapı hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Eserinin tercih edilmesinin sebebi, devlet daireleri arasındaki yazışmalarda tafsilatlı bir referans kaynağı olmasıdır. Aslında Memlûk İnşâ Divanı'nda çalışanlara bir el kitabı olarak hazırlanmıştır. Fakat eserdeki örnek belgeler sayesinde hem kurumlararası hem de devletlerarası yazışmalar hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır.³²

Devlet teşkilatına dair yazılan diğer bir eser ise el-Ömerî'ye (M.1301-1349) ait *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf* adlı eserdir. El-Ömerî, kadılık ve nazırlık görevlerinde bulunmuştur. Eserde Memlûk idaresi, teşrifatı hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Halep Naipliği hakkında istifade ettiğimiz bu kaynak eserin çoğu kaydında teorik bilgiler mevcuttur. Yani eserde teşkilata dair kavramların tarifi vardır. Pekçok tarihi müessesenin ortaya çıkışını ve mahiyetini bu eser sayesinde öğrenebilmekteyiz.³³

Memlûklar döneminde devlet teşkilatıyla ilgili kaleme alınan eserlerden bir diğeri de Halil b. Şahin'in (M.1410-1468), *Kitabu Zübdetü Keşfu'l-Memâlik* adlı eseridir. Bu eser, hem Bahrî hem de Burcî Memlûklar dönemindeki siyasî ve idarî yapıyı anlatır. Halep naipliğine bağlı şehirler hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.³⁴

6.1.3. Tabakat ve Teracim Kitapları

Memlûklar döneminde tarihçilerin yazmış olduğu biyografi türündeki eserlerdir. Bu tür eserlere genel olarak Tabakat ve Teracim kitapları denilir. Tarih

³¹ İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

³² El-Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâ fi Sinaâti'l-İnşâ*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987.

³³ El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Şerîf*, Tah. Semih ed-Durûbi, Ürdün 1992.

³⁴ Garsuddin Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik ve Beyanı Turuk ve'l-Mesalik*, Nşr. Paul Ravaisse, Paris 1884.

kitaplarında adı geçen şahıslar hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu konuda İbn Tağrıbirdi'nin *Menhelu's-Sa'fî*³⁵, İbn Hacer'in *Dureru'l-Kâmine*³⁶ adlı eserlerinden istifade edildi.

6.1.4. Seyahatnâmeler

Seyahatnameler şehir tarihleri ve tarihî coğrafya için açısından vazgeçilmez kaynaklardandır. Seyyahların bazen bizzat tanık oldukları bazen de kendilerinden önce yazılmış seyahatnamelerden alıntı yaptığı bu önemli yazın türü önemlidir. Başvurduğumuz seyahatnamelerde Halep'in tarihî coğrafyası ve idarî durumu hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

İbn Battûta (M.1304-1369)'nın seyahatnamesinin asıl adı, *Rihle-Tuhfetü'n-Nuzzar fî Garâibü'l-Emsâr ve 'Acâibü'l-Efsâr*'dır. Kullandığımız nüsha A. Said Aykut tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesidir. 14. yüzyıl gezginlerinden İbn Battuta, Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya geldi. Bu şehirden çıktığı günden itibaren 28 yıl boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (başta beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn Battuta devlet ve toplum yapıları, inanç ve adetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır. Eser, Bahrî Memlûkların Naiplerinden de bahsetmesi açısından önemli bilgiler içermektedir.³⁷

İbn Cübeyr (M.1144-1217)'in Seyahatnamesi'nin asıl adı *Tezkire bi'l-Ahbar 'an İttifâkâtü'l-Esfâr*'dır. Fakat daha çok "Rihle" adıyla bilinir. M.1182-1183 tarihleri arasında Hacc'a giderken Mısır, Hicaz, Bağdad, el-Cezire ve Dımaşk'taki anılarını kaydeden Endülüslü İbn Cübeyr'in Haçlı Seferleriyle ilgili eserlerin hemen hepsinde kaynak olarak kullanılmıştır. Türk tarihiyle alakalı bazı değerli bilgilerin de bulunduğu Seyahatname, Halep'in tarihi coğrafyası açısından önemli bilgiler vermektedir.³⁸

³⁵ İbn Tağrıbirdi, *el Menhelü-'s-Sâfî ve'l-Müstevfî Ba'de'l-Vâfî*, Tah. Nebil Muhammed Abdulaziz, Kahire 1988.

³⁶ İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali, *El-Durer el-Kâmine fî el-Miet el-Sâmine*, C.1, Dairetü'l-Ma'arif-i Osmani, t.y.

³⁷ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2 Cilt, Çev. A.Sait Aykut, YKY. Yay., İstanbul 2000.

³⁸ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, 2.Baskı, Selenge Yay., İstanbul 2008.

6.2. Farsça Kaynaklar

Kerimüddin Mahmud Aksarayî (ö.1335 sonrası)'nin *Musameretü'l-Ahbar* adlı eseri, genel olarak Selçuklular ile ilgilidir. Eserini, 1323 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın Anadolu valiliğine tayin ettiği Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş adına yazmıştır. Eserde Memlûk Sultanı Baybars'ın, Anadolu seferi ve Moğol-Memlûk ilişkilerine dair bilgiler bulunmaktadır.³⁹

Reşidüddin (M.1248-1318)'in *Camiü't-Tevârih* adlı eseri Moğol ve Türk kabileleri, Cengiz Han devrinden Gazan Han'ın ölümüne kadar Moğolların tarihinden bahseder. Eserin İlhanlılar kısmından bahseden bölümleri Quatremère ve Karl Jahn tarafından çeşitli tarihlerde yayınlanmıştır. Kullandığımız eser, Muhammed Ruşen ile Mustafa Musevî'nin hazırladığı ve Elburz Yayınevi tarafından Tahran'da yayınlanmış nüshanın Türk Tarih Kurumu Yayınlarından Prof.Dr.İsmail Aka, Prof.Dr. Mehmet Ersan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan baskısıdır.⁴⁰ Ayrıca *Camiü't-Tevârih*'in Selçuklular kısmı için de Selenge Yayınları'ndan 2010 yılında çıkan, Erkan Göksu ve H.Hüseyin Güneş tarafından Türkçe'ye yapılan nüshasından yararlanıldı.⁴¹

6.3. Süryanice Kaynaklar

Ebu'l-Farac Tarihi adlı eserin müellifinin tam adı Ebu'l-Farac Cemalu'd-din İbn Şemmas Tacu'd-din Harun İbn Tuma'dır. Ebu'l-Farac, 1226 yılında Malatya şehrinde doğdu. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu yönetiminde bulunan Melitene'de (Günümüz Malatya'sının eski merkezi) yaşamış felsefeci, tarihçi, şair, gramer uzmanı, müfessir, ilahiyatçı ve dönemin Süryani Katolikos'udur. Batı Süryanicesinde "Bar Hebreyo", Doğu Süryanicesinde ise "Bar Hebreya" olarak tanınır. Daha küçük yaşından itibaren Süryanice, Arapça ve Yunanca öğrendi Ebu'l-Farac daha sonra felsefe ve hukuk tahsili gördü. Babası Harun'dan ve devrin önemli tıpçılarından da tıp eğitimi aldı. 1286'da hayatını kaybetti ve ardından Musul'da toprağa verildi.

³⁹ Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi-Müsameretü'l-Ahyar adlı Farsça Eserin Tercümesi*, Çev. M.Nuri Gençosman, Ankara 1943.

⁴⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. Prof.Dr. İsmail Aka, Prof.Dr. Mehmet Ersan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK. Yay., Ankara 2013.

⁴¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih (Selçuklu Devleti)*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yay., İstanbul 2010.

Eserinde olayları kronolojik biçimde anlatmıştır. Baybars'ın Anadolu seferi ve Halep naipliğine bağlı Anadolu şehirleri hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.⁴²

6.4. Ermenice Kaynaklar

Aknerli Grigor (ö.1335),'nin Moğol Tarihi adıyla çevrilen eserinin gerçek adı Okçu Milletin Tarihi'dir. Fakat bu eseri büsbütün Grigor'a ait olarak kabul etmek mümkün değildir. Eserin ilk kısmını yazara ait bilgiler olmaktan ziyade bir derleme olarak kabul etmek daha doğru olur. Kitapta 1265 yılından sonraki döneme dair verilen bilgilerin yer aldığı son kısım, bizzat Grigor'un gözlemlerine dayanmakta olup onun kaleminden çıkmıştır. Moğol tarihine ait Ermeni kaynaklarından Aknerli Grigor'a ait bu eser, hacmi küçük olmakla birlikte, dönemin olaylarını birebir yaşayanların anlatımlarını ve gözlemlerini ihtiva etmesi nedeniyle Yakın Doğu'daki Moğol istilası tarihi ile ilgili önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Vardapet (Rahip) Vardan (ö.1272), yazdığı eserler ve gösterdiği faaliyetler sayesinde, 13. yüzyıl Ermeni müellifleri içinde parlak bir mevki işgal eder. Hulagu'nun Bağdat'a yürüyüşü ve son halife olan Mustasım'ın katli ile bu şehrin zapt ve yağma edilişi, Meyyafarikin'in ve Suriye şehirlerinin zaptıyla Irak ve Suriyenin Moğol işgali altına düşmesi, daha sonra Moğolların Memlûklar karşısında başarısız olarak yenilmeleri gibi konular hakkında önemli bilgiler verilmiştir.⁴³

Urfalı Mateos Vekayinamesi: Urfalı bir Ermeni olan Mateos'un bu eserinde 12. yüzyılın ortalarına kadar Halep tarihi ile ilgili olaylar göze çarpmaktadır. Esere bir de Papaz Grigor tarafından zeyl (ek) yapılmıştır. Dilimize Hrant D. Andreasyan tarafından çevrilmiştir.⁴⁴

⁴² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryanice'den İngilizce'ye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK. Yay., C.II, Ankara 1999.

⁴³ Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", Çev., H. Andreasyan, *Tarih Seminerleri Dergisi*, C.1/2, İÜEF. Yay., İstanbul 1937, s.153-255.

⁴⁴ *Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay. Ankara, 1962.

1.BÖLÜM: BAHRÎ MEMLÛKLAR VE HALEP'İN TARİHİ

1. Memlûk Kavramı ve Sistemi

“Memlûk” (çoğulu; Memâlîk ve Memlûkûn), Arapça “meleke” fiil kökünden türemiş bir “ism-i mef'ul” olup lügat manası “tasarruf edilen, sahip olunan, hizmetçi, beyaz köle” demektir.⁴⁵ “Memlûk” kelimesi zamanla İslam Tarihi'nde ıstılâhî bir mana kazanmış ve “gerek harplerde ve gerekse satın alma yolu ile esir düşen beyaz adam”, “halife, hükümdar veya emirlerin köle olarak alıp özel bir eğitimle yetiştirerek muhafız birliklerini oluşturdukları askerler” ve “bunların kurduğu devlet” anlamında kullanılır olmuştur. Bu manaları ile “memlûk” siyah köle demek olan “el-'abd” (çoğulu el-'abîd) ve “rakîk” kelimelerinden farklıdır. “el-'abd” “ev işlerine bağlı bir nevi köle” demektir. “Memlûk” ise hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerine dahil özel bir statüye sahip bir sınıfı temsil etmektedir.⁴⁶

Memlûk sistemini geliştiren Eyyûbî hükümdarlarından es-Salih Necmeddin Eyyûb (1240-1249)⁴⁷, Moğol istilasının sebep olduğu korku ve karışıklık sırasında, binicilikleri, savaşçılıkları, sadakatleri, güzellikleri ve soylu oluşları gibi meziyetleri yüzünden pek çok Kıpçak Memlûku satın aldı ve onlara hususî bir itina gösterdi. Bu yüzden onun zamanında Türk memlûkların nüfuzu arttı. Necmeddin Eyyûb, Mısır'da çoğalan bu memlûkların arasından çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmîler'in teşkil ettiği ayrı bir memlûk grubu kurup, bunların kara ile irtibatını keserek müstahkem bir hale getirdikten sonra, Nil nehri içindeki er-Ravda Adası'na yerleştirdi. Nil nehrine “Bahru'n-Nil” (Nil Denizi) denildiği için bu yeni teşekküle el-Memalik el-Bahrîyye (Bahrî Memlûklar) denildi. Başlangıçta es-Salih Necmeddin Eyyûb'u güçlendirdi ise de, sonra Eyyûbî Devleti'nin çökmesine neden oldu.⁴⁸

⁴⁵ Cibran Mes'ud, *er-Râid, Mu'cemu'l-Luğavîyyun Asrîyyun*, Daru'l-İlmi'l-Millîyyin, Beyrut/Lübnan 1992, s.770.; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s.848.

⁴⁶ Kazım Yaşar Koprıman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989, s.1.; İsmail Yiğit, *Memlûkler, 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008, s.8.

⁴⁷ M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Melik-üs-Salih”, *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.678.

⁴⁸ Kazım Yaşar Koprıman, “Memlûkler”, *Türkler*, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.100.; Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, Türk Kültürü Yay., 1.baskı, Özdemir Mat., İstanbul 1977, s.2182.; David Ayalon, “Al-Bahrîyya”, *EL*, Vol. I, New Edition, Leiden 1960, s.944.; M.Sobernheim, “Memlûkler”, *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997, s.689.; M.Sobernheim, “Bahri”, *İA.*, C.3, s.231.;

H. Peygamber ve Dört Halife döneminde İslam ordusu genellikle Arap kökenli askerlerden oluşuyordu. Özellikle H. Ömer döneminde kazanılan savaşlardan sonra İslam'a giren İranlı ve Kıptî şahısların, gönüllü ya da ücretli asker olarak İslam ordusu saflarına katılmış oldukları kesin bir malumdur. Arap olmayan unsurların bu katılımı Emeviler zamanında başlamıştır. Mesela Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ın H.54/M.674 tarihinde Buhara seferi dönüşünde beraberinde getirdiği 2000 kişilik Türk okçu birliğini Basra'ya yerleştirmiştir. H.86/M705 tarihinde Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'in 50,000 kişilik ordusunun 7/1'i Arap olmayan Müslüman askerlerden oluşması da Türklerin varlığına delildir. Yine de Emevilerin Arap milliyetçiliği yapmaları sebebiyle Arap olmayan unsurların sayısı idari ve askeri kadroda azdır. Abbasiler de ise durum tam tersiydi. Gerek idarî gerekse askerî kadrolarda memlûklar mevcuttur.⁴⁹

Fakat askerî kölelik sistemi, yalnız İslam çerçevesinde gelişmiş olan ve İslam sahası dışında bu isme layık bir paraleli olmayan bir müessesedir. Aslında kölelerin ordu için silah altına alınmak üzere satın alınmaları İslam'a has değildir. Fakat hiçbir düzende İslam'daki gibi büyük bir hedef uğruna topyekün bir gücü biriktirmeyi başaran, kayda değer başarılar gerçekleştiren ve bu kadar uzun süre ayakta kalabilen, bilimsel bir kalıbın içinde organize edilmiş kölelerden müteşekkil bir askeri kurum oluşturulmamıştır.

Bu kurumun önemini anlamak için İslam dünyasında 9. yüzyılın ilk yarısından yani Abbasi halifesi el-Mu'tasım'ın (833-842) zamanından 19. yüzyılın başlangıcına, Memlûkların Napolyon ve Mehmet Ali Paşa tarafından ortadan kaldırılmasına kadar sürdüğüne işaret etmek yeterlidir. Bu bin yıllık sürenin büyük bir bölümünde bu kurum İslam'ın savunulmasında ve yayılmasında temel bir rol oynamıştı.⁵⁰

Bizans'ın Memlûk sistemine bakış açısını yansıtmaya bakımından Bizanslı tarihçi Georges Pachymérés'in (M.1242-1310) kaydı önemlidir. Georges Pachymérés'e göre Memlûkların, Kıpçak Türklerine çok fazla değer vermesinin

C.E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev., Erdoğan Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1980, s.82.

⁴⁹ Yiğit, *Memlûkler*, s.10-11.

⁵⁰ David Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", Çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.4, İzmir 1989, s.211.

nedeni doğa bilimine dayandırılarak şöyle açıklanmıştır: “Kuzeydeki insanlar beceriksiz, güneydeki insanlar ise yeteneklerle doludur. Kuzeydekiler mantık bilimlerinden, doğadan, bilgelikten, yaşam düzeninden, sanat çalışmalarından, ne de insanların kendini gösterebilecekleri faaliyetlerden anlamazlar. Ancak çok ataktırlar, dövüşte hızlıdırlar, cesaretlidirler. Güneyde ise durum tam tersidir, insanlar çok yeteneklidir, zekidir, siyasette ve sanatta mükemmeldir, bilgilidir. Ancak girişimlerde yavaştır, dövüşte korkaktır, çoğu işsiz gezer ve bir şeyle çok uğraşmaktansa az ilgilenmeyi tercih ederler. Güneş ışınlarını bir noktaya çok az yayıyor, beyinleri insanların zeki olmalarını sağlayacak kadar ısıtmıyor. Ancak güneşin az gözükmesi sayesinde deriler sertleşiyor, kol ve bacaklar güçleniyor. Güneyde ise güneş çok fazla bulunduğundan insanların zekaları için gereken ısı sağlanıyor. Ancak onları erkek yapacak kol ve bacakları güçsüz kalıyor.”⁵¹

2. Halep Bölgesinin Tarihi Coğrafyası

Coğrafyalar, medeniyetleri kendi hamurunda yoğuran mekânlardır. Medeniyetler, en eski zamanlardan beri üzerinde kuruldukları coğrafyaları merkez alarak, dünyaya bakan bir coğrafi tanımlama ile ifade edilmiş ve her coğrafi mekân bir medeniyetin havzasını teşkil etmiştir. Medeniyetler tarih boyunca şu üç unsura dayanmıştır: Coğrafya, insan ve din. Tarihi olayların izahında, fiziki çevrenin ve tabiat kanunlarının tarihe tatbiki daha doğru teşhisler yapılmasını sağlamaktadır.⁵²

Halep’in coğrafi konumu 38° doğu boylamı 40° kuzey enlemi arasındadır. Denizden 390 metre yükseklikte bulunur. Suriye iç yaylasının kuzeybatı ucunda ve Torosların sırtlarından çıkan Kuvayk ırmağının kenarındadır.⁵³

Halep’in de içinde bulunduğu coğrafya esas itibariyle Arap yarımadası içinde bulunmaktadır. Her ne kadar coğrafi anlamda bir yarımada ise de, Araplar onu bir ada; Ceziretü’l-Arab yani Arap adası olarak adlandırmışlardır. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Arapları kuzeyden de bir çöl denizi, etrafındaki coğrafyalardan ayırdığı

⁵¹ Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev., İcan Bihter Barlas, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s.40-41.

⁵² Muammer Gül, *İslam’ın Bâtınî Çehresi, Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s.15.

⁵³ J.Sauvaget, “Halep”, *İA.*, C.5, MEB. Yay., İstanbul 1987, s.117.

için onlar kendilerini bir adada yaşıyor olarak kabul etmişlerdir. Esasen yarımada kuzeyde Suriye, Filistin ve Irak'a kadar uzanan uçsuz çöllerle kaplıdır.⁵⁴

Halep bölgesinin coğrafyası esas olarak birbirine paralel iki sıra dağdan oluşur. Bunların biri kuzey, diğeri güney yönünde ilerler ve bir vadiyle birbirlerinden ayrılırlar. Bu vadinin kuzey kesimi Asi Irmağı'nın yatağını oluşturur. Büyük bölümü kuzeye akan bu ırmak, Antakya'yı geçtikten sonra aniden batıya yönelir ve Haçlıların St. Simeon, Arapların es-Süveydiye dediği limandan Akdeniz'e dökülür.⁵⁵

Suriye'deki ulaşım ağının belkemiğini oluşturan büyük yolun son durağı Halep'tir. M.1258/H.656 yılında Moğolların eline geçene kadar Bereketli Hilal'in doğu kesimindeki başlıca ticaret merkezi olan Bağdat'tan nehir yoluyla seyahat eden insanlar ve taşınan mallar, Fırat üzerindeki Rakka'ya varır, oradan da Kuzey Suriye'nin en büyük kenti Halep'e, sonra Antakya'ya ve Akdeniz üzerinden es-Süveydiye ile Lazkiye Liman'larına ulaşıyordu. Diğeri bir ticaret yolu Şam'dan başlayıp kuzey yönünde Humus ile Hama'ya gidiyordu. Halep-Şam yolunun iki önemli kolu, batıdaki dağlar arasında bulunan geçitlerden ilerleriyordu.⁵⁶

Tarihi coğrafyayı oluşturan unsurlardan insan mefhumu Müslüman toplumun üç tabakadan meydana gelmesiyle oluşmuştu. Bunlar göçebeler, çiftçiler ve kentliler idi. Göçebe Araplar, başlangıçta İslamiyet'in yayılmasında önemli bir rol oynamışlardı ve Arap yarımadasının kuzeydeki devamı olan bozkırlarda ki, buraya genellikle Suriye çölü denir, Bereketli Hilal'in kolları arasındaki bölgelerde rastlanıyordu. M.10. ve 11. yüzyıllarda Abbasi halifeliği zayıf düşünce, Arap kabile şefleri, Bereketli Hilal kentlerden birini ya da bir başkasını merkez edinerek kendi beyliklerini kurdular. Bu tür Arap hanedanları içinde ileri gelenlerinden biri de Musul ile Halep'te hüküm süren Hamdanîler olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de stratejik yerlerde mevzilenmiş büyük kabileler, bölge siyasetinde önemli bir etkidir. Mesela en önemli Arap sülalelerin başına "Emîru'l-Arab" unvanını vermiş olan Eyyübîler ile Memlûklar, Suriye çölündeki göçebe Rabia kabilesinin bir kolu olan Alî Fadl'a duruma göre ya dil döküyor ya da baskı uyguluyordu. 13. yüzyılın son

⁵⁴ Gül, *İslam'ın Bâtını Çehresi, Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, s.24-25.

⁵⁵ P.M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, Çev.Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s.2.

⁵⁶ Holt, *Haçlılar Çağı*, s.3.

dönemlerinden itibaren Memlûk dönemi Arap kabilelerinin önemli bir işlevi de “berid”⁵⁷ hizmeti olmuştu.⁵⁸

3. Halep Bölgesinin Tabi Olduğu İdari Geleneği ve Taksimatı

Tarih boyunca Kuzey Suriye bölgesi ve özelde Halep çevresi Mısır’ın hakimiyet alanı içinde kalmıştır. İlkçağ’da Mısır hükümdarı III. Thutmosis (M.Ö. 1479-1425) daha önce Mitanni hakimiyetinde olan ve bir nevi şehir devleti şeklinde yönetilen Kuzey Suriye bölgesindeki şehirlerin kendisine vergi verilmesi şartıyla özgürlüklerini tanımıştı. Bu sistemin Amarna çağında da (M.Ö. 1402-1364) devam ettiği görülür. Şehir beyleri kendilerine Hazannu (yerel kral) derlerdi. Halep bölgesindeki Hazannular birbirlerine çok defa kral diye hitap etmişlerdir. Fakat tam anlamıyla krallık değillerdi. Mısır idaresi bu eyaletleri rabisu denilen memurlarına kontrol ettirirdi. Bütün bu küçük çaplı krallar ve hazannular, Mısır ordusunun sefer zamanı iâşesini de temin etmeye mecburdular.⁵⁹

Roma İmparatorluğu’nun gücünün zayıflamaya başladığı dönemlerde, özellikle Serverus hanedanının (M.S. 193-235) hakim olduğu zamanların sonlarına doğru Suriye’de eyaletler, doğuda çok tehlikeli bir bölge gibi kabul edilmeyen ve halkaları serbest bir “perde”yle denetlenmesi yeterli olan çölleri çevreliyorlardı. Her yerde, uzun zamandan beri kurulmuş olan lejyoner kaleleri bölgeler oluşturuyorlardı ve bu bölgelerin çevresinde çeşitli bölgesel düzenler örgütleniyorlardı.⁶⁰

Müslümanların fetihlerden sonra Suriye’de teşkil ettikleri beş cündden⁶¹ (askerî bölge) en kuzeydeki Cündü Kınnesrîn, Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr (M.754-775) devrinden itibaren çok büyümüş ve geniş bir sahayı kaplamıştı. Harun Reşid sınır şehirlerini tahkim ettirdiği H.170/M.786-87 yılında Cündü Kınnesrîn’i Cündü’l-Avâsım veya kısaca el-Avâsım adıyla müstakil bir bölge haline getirdi ve tamamıyla askerî teşkilâta bağlayarak müstahkem noktalara askerî birlikler

⁵⁷ Berid, Ortaçağ İslam devletlerinde “posta hayvanı, süvari postacı, devlet postası veya iki posta menzili arasındaki mesafe” anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Bununla birlikte aynı zamanda istihbarat görevi de gören kurumsal bir mahiyet kazanmıştır. Bkz. M. Fuad Köprülü, “Berid”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.541.

⁵⁸ Holt, *Haçlılar Çağı*, s.4.

⁵⁹ Füzûzan Kinal, “Amarna Çağında Mısır’ın Önasya Münasebetleri”, *AÜDTCF Dergisi*, S.1, Ankara, 1943, s.104.

⁶⁰ Patrick Le Roux, *Roma İmparatorluğu*, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2006, s.121.

⁶¹ İslam fetihlerinden sonra Suriye’de oluşturulan 5 Cünd şunlardı: Filistin, Ürdün, Şam, Hums, Kınnesrin. Bkz. Heyet, “Cünd”, *İA.*, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.239.

yerleştirdi. Bu yeni eyalet Antakya'dan güneybatıda Âsi nehrinin denize döküldüğü yere, güneydoğuda Halep, Menbic ve bunun kuzeyinde Bizans sınırına kadar uzanan araziyi içine alıyordu.⁶²

İslam dünyasında idari coğrafya hakkında yazılmış fakat aslında Müslüman tüccarların ticari ulaşımını kolaylaştırmak için M.846 tarihinde kaleme alınan İbn Hurdazbih'in (M.820-912) yazdığı *Kitabu'l-Meslik ve'l-Memâlik* (Yollar ve lkeler Kitabı) adlı eserinde Halep'in tabi olduğu idari kısım tarif edilirken Kınnesrin'e bağlı bir köy olarak zikredilmiştir.⁶³

Ortaçağ'da toprağın yapısına, tarihsel geleneğe ve hanedanların eylemlerine göre değişen pek çok yönetim biçimi vardı. Halep, İslam'ın gelişinden çok önce gelişmiş kadim bir kent idi. Kent merkezinin bulunduğu yer Helen ve Bizans dönemlerinden bu yana değişmemişti. Mesela Büyük Cami, Helenistik dönemde kentin stnlu merkezi caddesinin foruma ya da toplanma yerine doğru genişlediği noktada yer almıştı.⁶⁴

İslam fetihleriyle birlikte Halep gibi çok eski kentlerin hayatında yeni bir çığır açılmış oldu. Halep gibi diğer Şehir ve kasabalarda başlıca üç kurum bulunuyordu. Her biri sırasıyla dini, idari ve ticari bir simge niteliği taşıyordu. İlki topluca kılınan Cuma namazına ve hükümdarın isminin geçtiği hutbenin okunmasına sahne olan cami, ikincisi Kahire, Şam ve Halep gibi büyük Őehirlerde kalenin içinde toplanmış resmi binalardan oluşan merkez, üçüncüsü ise icra olunan zanaatlar ile satılan mallara göre kendi içinde bölümlere ayrılmış olan pazar yeridir. Bununla beraber Şehrin değişik mahallelerinde, mesleklerine, etnik kökenlerine ya da dinlerine göre birbirinden ayrılmış farklı topluluklar yerleşirdi. Bunların tümü birden kent surlarıyla koruma altına alınmıştı.⁶⁵

Abbasi Hilafet İmparatorluğu'ndan sonra, Arap ruhunda, yeniden bir diriliş denemesi olarak Suriye'de dayandığı azgın bedevi kabilelerini meşgul etmek için zayıflamış olan kafirlere karşı cihat görevini üstlenen Hamdani Seyf'd-Devle de, bedeviliği koruyarak muhafaza ederken saray hayatı içinde ln çadır hayatını

⁶² Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.112.

⁶³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve lkeler Kitabı*, ev. Murat Ağarı, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s.69.

⁶⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, ev., Yavuz Alogan, İletifim Yay., İstanbul 2008, s.158.

⁶⁵ Holt, *Haçlılar ağı*, s.6.

yaşamaktan geri kalmamış ve dayandığı bedevi kabilelerinin her türlü istek ve taşkınlıklarına göz yummuştur.⁶⁶

4. Memlûklar Devletinden Önce Halep Bölgesinin Siyasi Tarihi

Anadolu, Mezopotamya ve Mısır üçgeninin kavşak noktasında bulunan Halep, bu coğrafi konumu sayesinde eski çağlardan beri önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. Hititçe’de Halap, Mısır dilinde Hrb, Akadca’da Hallaba, Halman ve Halvan, Selevkiler döneminde de Beroia olarak geçen adların taşıdığı tarihi manalar bilinmemektedir.⁶⁷ Ancak Halep kalesinin kurulduğu tepe, İbrahim peygamberin, koyunları ile sığındığı ve sütlerini sağıp sadaka olarak dağıttığı bir yer olması dolayısıyla bundan dolayı Arapça’da Ha-le-be (süt sağdı) anlamına geldiği söylenmektedir.⁶⁸ Bu şehre Halep evlerinin beyaz taştan olmasından dolayı Halebu’ş-Şehba (Beyaz Halep) ve Darü’n-Nasr da denmektedir.⁶⁹

Kuvvetle muhtemeldir ki Halep’in tarih sahnesine M.Ö. 20. yüzyılda çıkmış olması, bize bu tarihten çok daha önce var olduğunu göstermektedir. Ancak bu mevcudiyet gelişmiş bir şehir görünümünde olmayıp köy özelliğindedir. Fakat zaman içerisinde coğrafi konumunun getirdiği avantajlar, kendisini bulunduğu bölgenin idari ve ekonomik merkezi durumuna getirmiştir.

Halep şehrinin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemesine rağmen, Süryani tarihçi Ebu’l-Farac, bu şehrin Asur kralı Balkos tarafından kurulduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Oysa bu doğru değildir. Zira Halep’te Asurlulardan önce kurulmuş olan Yamhad Krallığının mevcut olduğu bilinmektedir.⁷¹

İlk defa M.Ö.20. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Halep, bölgesinde çok kolay bir savunma mevzii durumundaki hisarı sayesinde komşularına üstünlük sağlamış

⁶⁶ Gül, *İslam’ın Bâtîni Çehresi, Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, s.39.

⁶⁷ Sauvaget, “Halep”, s.117.; Talip Yazıcı, “Halep”, *TDVİA.*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.239.

⁶⁸ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, s.184.

⁶⁹ Mes’ud, *er-Râid, Mu’cemu’l-Luğavîyyun Asrîyyun*, s.80.; Sâmi, “Eşhab”, *Kâmûs-i Türkî*, 14.baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005, s.120.; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.105.; J.Sauvaget, “Halep”, *İA.*, C.5, s.117.; El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’ş-Şerif*, s.167.

⁷⁰ Gregory Abu’l-Farac, *Abu’l-Farac Tarihi*, s.84.

⁷¹ Yazıcı, “Halep”, s.239.; Yamhad Krallığı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Füzuzan Kınal, “Yamhad Krallığı”, *AÜDTCF Tarih Dergisi*, C.V. S.8-9, Ankara 1967, s.195-211.

hatta Anadolu Hititleriyle ilişki kuracak kadar büyük bir krallık meydana getirmiştir.⁷²

Ne var ki Halep'in, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması ve Mezopotamya ile Mısır medeniyetlerinin ihtiyaç duyduğu sedir ve selvi ağaçlarının Lübnan dağlarında bolca bulunması, bölgeyi büyük devletler arasında hakimiyet mücadelesi alanı haline de getirmiştir.⁷³

M.Ö.1650-1620 yıllarında hüküm süren Hititlerin kurucusu kral I. Hattuşili, Anadolu'daki krallığını sağlamlaştırmak ve büyük ticaret yollarını fethetmekle Akdeniz'deki ticareti güvence altına almak istiyordu. Bu sebeple Suriye'nin en güçlü şehirlerinden biri olan Halep'e saldırıyı planladı. Fakat önce batıya başarılı seferler düzenledi. Daha sonra Halep'e yöneldiyse de Hurrilerin doğudan ülkesine saldırımları sonucu seferini 1 yıl erteledi. Hurrileri Fırat'ın öte tarafına püskürttükten sonra Halep'e yöneldi. Fakat I.Hattuşili'nin Halep seferinde ölmesi sonucu sefer başarısız oldu.⁷⁴

M.Ö.1750-1550 yılları arasında Halep'te kurulan Yamhad Krallığına Hitit Kralı I.Murşili (M.Ö.1620-1590) son vermiştir. Sauşşatar M.Ö. 1435 tarihinde bütün Kuzey Suriye bölgesi Mitanni hakimiyetine girmişti, fakat Sauşşatar'ın sonlarına doğru, yani kraliçe Haçepsut'un M.Ö. 1458 tarihinde ölümünden sonra buraların hakimi III Thutmosis (M.Ö. 1479-1425) oldu. Hitit kralı II. Tuthalia Halep'i zapt ettiği zaman, bir Hanigalbat⁷⁵ kralını da yenmişti. Amarna çağında Kuzey Suriye bölgesi yine Mitanni kralının elindedir. Çünkü Şupiuliyuma Halep'i yeniden zaptetmiştir.⁷⁶

M.Ö. 18. yüzyıl'da Yamhad Krallığı'nın başkenti olan Halep, daha sonra Anadolu'da kurulan Hitit Krallığı'nın eline geçerek bu devletin imparatorluk döneminde en önemli eyalet merkezlerinden birini oluşturdu. Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra da Halpa Krallığı adıyla müstakil bir Geç

⁷² J.Sauvaget, "Halep", *İA.*, C.5, s.117.

⁷³ M.Ş. Günaltay, *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, TTK. Yay. Ankara 1949, s.109.

⁷⁴ *The Ancient Near East: an encyclopedia for students*, Editor in chief; Ronald Wallenfels, consulting editor: Jack M. Sasson, V.1, October 2000, s.31.

⁷⁵ Hanigalbat, İlkçağ'da, Kuzey Suriye'yi tanımlamak için kullanılan bir coğrafi terimdir. Aynı zamanda Kuzey Suriye'de kurulan devletler için de kullanılmıştır. Bkz. Astour, Michael C. "Hattusilis, Halab, and Hanigalbat", *Journal of Near Eastern Studies*, 31.2 (1972), pp. 102-109.

⁷⁶ Füzün Kinal, "Amarna Çağında Mısır'ın Önasya Münasebetleri", s.105.

Hitit devleti haline geldi. M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında Asur İmparatorluğu topraklarına dahil olan şehir yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı. Pers hakimiyeti sırasında ise sadece tanrı Adad sebebiyle hatırlanan küçük bir yerleşim merkezi durumuna düştü.⁷⁷ Daha sonra bölge sırayla Mısır, Hurri, Mitanni, Arami, Makedon, Selefki, Roma, İran ve Bizans hakimiyetine girmiştir.⁷⁸

Ancak Helenistik dönemde Suriye Kralı Seleukos Nikator (M.Ö. 305-280) tarafından Grek mimarisine uygun yeni bir planda imar edilmesiyle tekrar eski önemine kavuştu ve Beroia adını aldı. Bu dönemde şehrin imarına vesile olan tanrı Adad'ın da Halep Zeusu adıyla anıldığı görülür. Halep, Romalılar zamanında büyümesine devam etti ve kalesi de kutsal mekanları barındıran bir akropol haline geldi. Bizanslılar zamanında ise çok sayıda kilisenin bulunduğu bir Hıristiyanlık merkeziydi.⁷⁹

Halep, Müslümanlar tarafından Bizans imparatorluğu ile M.20 Ağustos 636 tarihinde yapılan bir savaşla fethedilmiştir. Halid b. Velid'in azledilmesinden sonra Suriye valiliği ve başkumandanlığına tayin edilen Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın emrindeki İslam ordusu Kınnesrin'in fethinden sonra Halep üzerine yürüdü; öncü birliklerinin başında İyaz b. Ganem el-Fihri bulunuyordu. Şehir dışında Hadıru Haleb denilen yerde yaşayan Tenuh ve diğer bazı Arap kabileleri İyaz b. Ganem'e itaat arz ettiler. Şehir halkı da kısa bir müddet sonra canlarına, mallarına ve surlarla binalara dokunulmaması şartıyla aman dilediler. İyaz b. Ganem, cizye vermeye razı olmaları üzerine isteklerini kabul etti ve kendileriyle bir antlaşma yaptı. Antlaşmanın Ebu Ubeyde tarafından da onaylanmasından sonra Müslümanlar Antakya Kapısı'ndan şehre girdiler (H.16/M.637). Fetihden sonra Halep, Hz. Ömer tarafından Hums Cündü'ne (askeri-idari birlikleri) bağlanmıştır. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın ölümünden (H.18/M.639) sonra Muaviye b. Ebu Süfyan Suriye valiliğine getirildi. Halep önce Cündü Hıms'a, daha sonra da Cündikınnesrin'e bağlandı. Emeviler döneminde bazı

⁷⁷ Yazıcı, "Halep", s.239.

⁷⁸ Günaltay, s.109.; *The Ancient Neareast*, s.167.

⁷⁹ Yazıcı, "Halep", s.240.; Philip K. Hitti, *Syria A Short History*, New York 1959, s.56.; Şemseddin Sâmi, "Haleb", *Kamusu'l-'Alâm*, C.3, Mihran Mat. İstanbul 1891, s.1971.

eyalet valilerinin şehir civarına yerleşmiş olmasına rağmen siyasi rekabetten dolayı Halep hiçbir zaman idari bir merkez haline getirilmedi.⁸⁰

Abbasilerin Mısır valisi iken bağımsızlığını ilan eden ve bir Türk memlûku olan Ahmed b.Tulun, M.878 yılında Halep'i almışsa da onun ölümüyle M.884 yılında Halep tekrar Abbasilerin, daha sonra yine bir Türk devleti olan İhşidilerin eline geçti (M.936). Muhammed b. Tuğc el-İhşid buraya Beni Kılab kabile reisini vali olarak gönderdi. Fakat kısa bir zaman sonra M.944 senesinde Halep, Hamdaniler tarafından alınarak başkent yapılmıştır. Hamdani Emiri Seyfu'd-devle, Bizans saldırılarına karşı burayı uzun yıllar başarıyla savunduysa da Nikephoros Phokas M.962'de şehri ele geçirmeye muvaffak oldu. Bir hafta süren yağma ve tahribat sırasında binlerce kişi kılıçtan geçirildikten sonra hayatta kalanların büyük bir kısmı esir alındı. Şehir adeta ıssız bir harabeye döndü ve bu felaketten sonra uzun süre belini doğrultamadı. Seyfu'd-devle'nin ölümü üzerine H.356/M.967 yılında yerine oğlu Ebu'l-Meali Sa'du'd-devle geçti.⁸¹ Onun döneminde Halep fetihten sonraki en karanlık günlerini yaşadı. Sa'du'd-devle zamanında Fatımîler'in Suriye'de hissedilen nüfuzundan dolayı camilerde hutbeler Fatımî Halifesi Muiz Lidinillah (M.953-975) adına okunuyordu. Bu durum, Hamdanî Devleti'nin varisleri arasında ihtilaflara ve Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas'm M.969 yılında Halep'i tekrar istila etmesine sebep oldu. Hamdanîler şehri ancak H.365/M.975'te geri alabildiler.

Halep, M.1014 yılında da Fatımiler tarafından istila edilmiştir. Mansur b. Lü'lü, Abbasiler adına okunan hutbeye son verdi. Akabinde Fatımi halifesi Hâkim-Biemrillâh (M.996-1021), Memlûk emirlerinden Ebû Şucâ' Fâtik b. Abdullah er-Rûmî'yi önemli görevlerde denedikten sonra "emîrül-ümerâ, azîzü'd-devle, tâcü'l-mille" unvanlarıyla Halep ve çevresine vali tayin etti (H. C.evvel 407/M.Ekim 1016). Azîzü'd-devle H.2 Ramazan 407 /M.2 Şubat 1017 tarihinde Halep'e girdi. O yörede ikamet eden bedevi Benî Kilâb kabilesi reisi Sâlih b. Mirdâs ve Bizans İmparatoru II. Basileios ile iyi ilişkiler kurmayı başardı. Fakat Kahire'de Fatımi Halifesi Hakim

⁸⁰ Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s.207-209.; Şemseddin Sâmî, "Haleb", *Kamusu'l-'Alâm*, C.3, s.1971.

⁸¹ Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hamdaniler", *TDVİA.*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.447.

Biemrillah'ın vefatı sonucu Azîzüddevle, iktidarı dolaylı olarak eline alan Sittu'l-mulk tarafından H.3 R.Ahir 413/M.6 Temmuz 1022 yılında öldürülmüştür.⁸²

Esasında Fatımiler, güney Suriye'de otoritelerini kurarak 978 yılından 1076 yılına kadar Şam'ı kontrol ettiler. Bununla birlikte Kuzey Suriye, Hamdani, Büveyhi ve Bizans savaşlarının yol açtığı kısa bir aradan sonra 978'den 1086 yılına kadar Bizans kontrolüne girdi. Bizans ve Fatımi imparatorlukları arasındaki güç dengesi Ukaylî (990-1096), Mervanî (983-1085), Mirdasî (1023-1079) hanedanlarının yönettiği bedevi prensliklerinin çoğalmasına imkan verdi.⁸³

Bu sırada Halep, M.1024 yılında Arap Beni Kilab⁸⁴ kabilesinden Salih b. Mirdas'ın eline geçmiştir. Halep iç kalesini de 1025 yılında ele geçiren Mirdasîler Halep ve çevresine hakim oldular. Bu genişlemeden rahatsız olan Fatımî halifesi Zahir (M.1021-1036), 1028 yılında Anuş Tegin ed-Dizberî kumandasında bir orduyu Suriye'ye yolladı. Savaş, Fatımî ordusunun zaferi ve Salih b. Mirdas'ın ölümüyle sonuçlandı (1029). Salih b. Mirdas'ın yerine geçen iki oğlundan Şiblüddevle Nasr Halep'e, kardeşi Simâl şehrin iç kalesine sahip oldu. Daha sonra Nasr kardeşinin sahip olduğu iç kaleyi de zaptederek tek başına Halep'e hakim oldu. Fakat denge siyaseti güderek Bizans ve Fatımîlerle ayrı ayrı barış anlaşmaları yaptı. Ancak Fatımî veziri Anuş Tegîn Cercerâî'nin anlaşmaya karşı çıkması üzerine Fatımîlerle Mirdâsîler arasında çatışma çıktı. Yapılan savaşta Nasr b. Salih öldürüldü (1038). Halep'e giren Anuş Tegin buraları ele geçirdikten dört yıl sonra vefat etti (1042). Bunun üzerine Halep halkı, kapılarını Mirdasîlerden Simâl'e açtı.⁸⁵ Onun hakimiyetini tanıyan Fatımî halifesi bir süre sonra Simâl'e savaş açtı. Fatımî halifesi Mustansır-Billah (M.1036-1094), Halep'e büyük bir ordu sevkettiyse de 1050 yılında büyük bir mağlubiyete uğradı.⁸⁶ Fatımîlerle girdiği mücadeleler neticesinde yıpranan

⁸² Yazıcı, "Halep", s.239-241.; Abdülkerim Özaydın, "Azizüddevle", *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.348.

⁸³ Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, C.1: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla, İletişim Yay., İstanbul 2010, s.475.

⁸⁴ Benî Kilâb kabilesi 10. yüzyıldan beri Suriye çölünde yaşıyordu. Bölgedeki halkın etkisinde kalarak Şiiliği benimseyen kabile 11. yüzyılın başında Kuzey Suriye çölünü kontrol etmekteydi. Bkz. Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *TDVİA.*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2005, s.149.

⁸⁵ Ali Sevim, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, TTK. Yay., Ankara 2006, s.5.; Merçil, "Mirdâsîler", s.150.

⁸⁶ Sevim, *Azîmî Tarihi*, s.11.; Merçil, "Mirdâsîler", s.150.

Mirdasî Devleti'nin hükümdarı Mahmud el-Mirdasi, 1069 yılında Halep camilerinde hutbeleri Abbasi halifesi adına okuttu.⁸⁷

Tulunoglu ve İhşidiler'den sonra Kuzey Suriye'de ilk Türk varlığı, Hanoğlu Emir Harun et-Türkmani'nin bölgeye gelmesiyle kendisini göstermiştir (M.1063).⁸⁸ Bunu Afşin Bey takip etmiştir (1067). Bu dönemde Halep, Afşin Bey'in Bizans'a karşı yaptığı akınlar için bir üs haline getirilmiştir.⁸⁹

Bundan sonra Halep'te, Yakınoğu'nun son büyük Arap sülalesinin en önemli hükümdarı Şerefü'd-devle Müslim'i görüyoruz. Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan ile Abbasi halifeliğini tanınması karşılığında Irak'ta bazı şehirler kendisine ikta olarak verildi. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde de nüfuz alanını Suriye üzerine kaydıran Müslim, H.472/M.1080 yılında Halep'i ele geçirdi.⁹⁰

Fakat Şam'ı elinde bulunduran Selçuklu meliki Tutuş, Kuzey Suriye'ye hakim olmak için Selçuklu Sultanı Melikşah'tan ikta olarak bu bölgeyi de istemiştir. Bundan sonra Tutuş 1079 yılında Halep'i kuşatmışsa da Halep ahalisinin şehri ona teslim etmek istememesi ve Müslim'i yardıma çağırması üzerine başarılı olamamıştır. Tutuş'un Suriye'de daha fazla güçlenmesini istemeyen Sultan Melikşah, Müslim'in ödediği önemli bir yıllık vergi karşılığında hakimiyetini tanımıştır. Nüfuzunu gittikçe genişleten Müslim, Anadolu Selçuklularının kurucusu sayılan Süleyman b. Kutalmış'ın zaptettiği Antakya'dan daha önce Bizanslılara ödenen verginin kendisine ödenmesini istedi. Bunu kabul etmeyen Süleyman b. Kutalmış, Müslim'le Antakya civarında H. 24 Safer 478/M.20 Haziran 1085 yılında karşılaştı. Ve bu savaş Müslim'in öldürülmesiyle sonuçlandı. Sonuç olarak Halep başta olmak üzere Suriye ve Irak bölgesi Türk komutanlarının hakimiyetine girmiştir⁹¹

Bu savaştan sonra 3 Aralık 1086'da Halep'e gelen Melikşah şehri doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamıştır. Melikşah'ın Suriye seferine katılan büyük

⁸⁷ Yazıcı, "Halep", *TDVİA.*, C.15, s.241.

⁸⁸ C.Cahen, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, *Bellekten*, C.LI, S.201, Yıl:1988, s.1393-1394.; Ali Sevim, "Harun b. Han", *TDVİA.*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.258.

⁸⁹ Faruk Sümer, "Afşin", *TDVİA.*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1988, s.440.

⁹⁰ Merçil, "Mirdâsiler", s.151.; Halil Edhem, *Düveli'l-İslamiye*, İstanbul 1927, s.153-154.

⁹¹ M. Sobernheim, "Müslim", *İA.*, C.8, s.822-823.; Yazıcı, "Halep", *TDVİA.*, C.15, s.241.; Gülay Öğün Bezer, "Müslim b. Kureyş", *TDVİA.*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s.95.

Emirlerinden Aksungur, 1087 yılında Kasımû'd-devle unvanıyla Halep'in valiliğine getirildi. Daha sonra Melikşah, Suriye'nin yönetimini kardeşi Tutuş'a verdikten sonra Fatımîler'e karşı sefer yapmasını da istemiştir. Bu sefer organizasyonunda Aksungur ile arası açılan Tutuş, Halep üzerine yürümüş ve onu itaat altına almıştır. Kısa bir süre sonra itaatten çıkan Aksungur, Suriye meliki Tutuş'la 1094 yılında girdiği muharebede esir edilip sonra da öldürülmüştür.⁹² Halep'te çok sevilen bu Emirin öldürülmesinden sonra Suriye bölgesi, biri Halep'te diğeri Şam'a dayanan iki küçük Selçuklu devletine bölündü. Çok geçmeden de batıdan gelen bir istila dalgasına, Latin Haçlıların saldırısına maruz kaldı.⁹³

Papa II. Urbanus'un 1095 yılındaki çağrısı üzerine Haçlılar, Avrupa'dan geçtiği yerleri yağmalayarak İstanbul'a vardılar. Anadolu'ya geçtiklerinde çoğu Türkiye Selçukluları tarafından imha edildiler. Fakat bu ilk haçlı hareketi büyük kontlar ve ünlü şövalyeler komutasında hareketine devam etti. Haçlılar 1098 yılı sonlarında Ermenilerin yardımıyla Antakya'yı almayı başardılar. Antakya sahibi Yağısıyan'a yardıma gelen Dımaşk sahibi Dukak ile kardeşi Halep sahibi Rıdvan'ın kumandasındaki İslam kuvvetleri de Haçlılara karşısında bir başarı gösteremedi.⁹⁴

Haçlı harekâtı Kudüs'e doğru ilerlerken Güneydoğu Anadolu'daki Artuklular, Şam'daki Selçuklu emirleri, yalnız kalmalarına rağmen Halep, Şayzer, Dımaşk, Hıms, Hama, Harran gibi haçlılarla burun buruna olan önemli merkezleri koruyorlardı.⁹⁵

Bununla birlikte 1104 yılında Urfa Kontu II. Boudouin'in Harran üzerine hücumuyla başlayan bölge üzerindeki hakimiyet mücadelesi, Halep sahibi Rıdvan'ın bazen Haçlılar tarafını bazen de bölgedeki atabeyler tarafını tutmasıyla 1110 yılına kadar devam etti. Bu arada Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Musul Atabeyliği'ne Çavlı Sakavu'yu tayin etti. Fakat Musul'un kaderi Halep'e bağlıydı. Nitekim Halep sahibi Rıdvan'ın Haçlılar tarafını tutması üzerine Çavlı bir başarı elde edemedi. Arkasından Çavlı'nın istiklalini ilan etmesi üzerine Musul'a 1108'de Mevdud tayin

⁹² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih (Selçuklu Devleti)*, s.130.; Coşkun Alptekin, "Aksungur", *TDVİA.*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1989, s.296.

⁹³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi, Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, Çev., Fikret Işıltan, C.1, TTK. Yay., Ankara 1998, s.61.

⁹⁴ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyübi ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987, s.30.

⁹⁵ Şeşen, *Salahaddin Eyyübi ve Devlet*, s.30-32.

edildi. Atabek Mevdud, 1109 yılında idareyi ele geçirdikten sonra Ahlat ve Meyyafarikin hükümdarı Sökmen el-Kutbî ve Mardin sahibi Necmeddin İlgazi ile anlaşarak Haçlılara karşı büyük bir sefere girişti. Önce 1110 senesi ilkbaharında Urfa'yı kuşattı. Haçlıların müdafaasını kıramayınca Dımaşk Atabeyi Tuğtekin'in kuvvetleriyle birleşmek için Harran'a çekildi. Onlarla birleşerek Urfa Haçlı Kontluğu topraklarını yağmaladı. Ve Fırat nehri kıyısında bir Haçlı birliğini mağlup etti.⁹⁶

Müslümanların bu hareketi üzerine Haçlılar ve bilhassa Antakya prensi Tankred harekete geçti. Haçlılar Halep üzerindeki baskılarını arttırdılar. Bunun üzerine Halep halkından bir grup Bağdat'a gitti. Abbasi Halifesi durumun ciddiyetini Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bildirdi. Çok geçmeden Musul Atabeyi Mevdud kumandasında büyük bir ordu hazırlandı. Bu ordunun gelişi Halep'e rahat bir nefes aldırdı. Mevdud önce Urfa üzerine bir sefer düzenledi burada başarısız olunca Tellbaşir'i kuşatmaya hazırlandı. Bu esnada Halep sahibi Rıdvan'dan imdat çağrısı gelince, kuşatmayı kaldırıp Halep'in yardımına koştu. Fakat Halep'e yaklaştığı sırada Haçlı tehdidi ortadan kalkmış olduğundan Mevdud, Asi nehri üzerine harekâta bulundu. Burada da başarı elde edemeyince 1111 yılında tertip edilen bu büyük sefer tam bir fiyaskoyla sonuçlandı.⁹⁷

Genel olarak Haçlı istilasına karşı Müslümanların tepkileri üç safhada aşamalı bir karşı saldırıyla gerçekleşti. Birinci safha, 1099'dan 1146'ya kadar süren Mezopotamya'nın liderliği safhasıdır. Musul'un Selçuklu Atabeyleri'nin Suriye üzerinde sözde bir otoriteleri vardı ve kendi küçük imparatorluklarını kurmak istiyorlardı. 1109 ile 1113 yılları arasında, Mevdud, Suriye'ye sefer yaptı fakat disiplinli savaşçılardan yoksun olduğu için ve yerel Müslüman olduğu kadar Hıristiyan direnişiyle de karşılaştı. Ancak 1128 yılında Musul'un yeni valisi İmadeddin Zengi (1127-1146), Halep'i aldı ve böylece Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de güçlü bir İslam devleti kurmak gayesiyle Suriye'de askeri bir üs elde etti. Zengi Döneminde naiplik görevinin kısmi olarak uygulandığını İmâdüddin Zengî'nin Irak'ta bulunduğu 1131 -1135 yılları arasında ona Halep'te naip olarak vekâlet eden ünlü Türk kumandanı Seyfeddin Savar'da görüyoruz. Zengi, 1144 yılında Urfa'yı

⁹⁶ Şeşen, *Salahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s.32.

⁹⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 3.baskı, TTK. Yay., Ankara 2000, s.215-218.; Şeşen, *Salahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s.32-33.

almayı başardı. Bu da Haçlı mevcudiyetini esaslı bir biçimde zayıflattığı gibi, Zengi'nin Musul ve Halep arasındaki bağlantısını da güçlendirdi.⁹⁸

Daha sonra 1146 yılında Zengi öldüğünde Musul ve Halep, oğulları arasında bağımsız beylikler oluşturulmak üzere birbirinden ayrıldı. İmadeddin Zengi'nin 541'de (1146) Ca'ber önünde şehid edilmesi üzerine devlet, oğulları Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud Zengi arasında paylaşıldı. Halep'te Şirküh el-Mansur'un⁹⁹ yardımıyla Nureddin Mahmud Zengi idareyi ele aldı.¹⁰⁰

İkinci safha, Zengi'nin Halep'i devralan oğlu Nureddin'in döneminde (1156-1174) başladı. Nureddin'in başlıca amacı Şam'ı almaktı. 1154 yılında Şam şehri kendisine teslim oldu. Fakat gerçekte Nureddin'in 1154'ten 1174'e kadarki hükümranlılığı Kudüs'ün yeniden kurtarılması üzerinde değil, aksine Suriye'de küçük bir krallığın güçlendirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı.¹⁰¹

Nureddin Mahmud Zengi, 1148 yılında Anadolu Selçuklu sultanı I.Mesud ile anlaşarak bölge üzerindeki en büyük sorun olan Haçlılar'a ilk saldırısını yaptı. 1149'da Antakya Franklarını büyük bir bozguna uğrattı ve Raymond savaş alanında öldü. İki hükümdarın faaliyetleri artarak devam etti. İlk kez Ceyhan'ın öte tarafında, Yukarı Suriye'nin girişinde, bir Selçuklu harekatı ortaya çıkıyordu. Bu faaliyet geliyecek ve Orta Asya'nın Müslüman göçebeleri ile Suriye göçebeleri arasında ilişki kuracaktı. Aslında bu ilişkiler Kutalmış oğlu Süleyman'ın fetihleriyle altmış yıl önce başlamıştı fakat ilk Haçlı seferlerinden sonra doğan devletlerin araya girmesiyle yarım yüzyıl kesilmişti.¹⁰²

Üçüncü safha ise Zengi'nin Salahaddin Eyyübî vasıtasıyla Mısır'ın fethini gerçekleştirmesidir. Hem Mısır'da Fatımi halifeliği sona ermiştir hem de Mısır ile Suriye'nin tarihinin birlikteliği 19. Yüzyıla kadar birleşmiş olacaktır.

⁹⁸ Bahattin Kök, "Nüreddin Zengi", *TDVİA.*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.260.; Holt, *Haçlılar Çağı*, s.43.

⁹⁹ Salahaddin Eyyübî'nin amcası olup, Nureddin Mahmud Zengi döneminin önemli devlet adamlarındandır. Bkz. Mustafa Kılıç, "Şirküh el-Mansûr", *TDVİA.*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010, s.203-204.

¹⁰⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *TDVİA.*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.20.; Kök, "Nüreddin Zengi", s.260.

¹⁰¹ Holt, *Haçlılar Çağı*, s.46.

¹⁰² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011, s.32-33.; Kök, "Nüreddin Zengi", s.260.

Zengi'den sonra Salahaddin Eyyûbî, 1174'te önce Şam'ı ele geçirdi. Salahaddin Eyyûbî'nin mütevazi kişiliği onun muhaliflerine cesaret veriyordu. Bu durumu onun zayıflığına yoran Musul ve Halep'teki idareciler onu kolayca yenebileceklerini sanıyorlardı. Bu sebeple, M.1175 yılında Musul Atabeyi Seyfeddin, büyük bir ordu toplayarak kardeşi Mesud¹⁰³ kumandasında Halep'e gönderdi. Fakat Hama yakınlarında Kurun-ı Hama denilen yerde Nisan 1175 tarihinde Salahaddin Eyyûbî galip geldi. Salahaddin, daha sonra 1183'te Halep'i ele geçirdi.¹⁰⁴ Halep üzerindeki Haçlı tehlikesini ortadan kaldırarak batıdan gelen istilayı önemli ölçüde azalttı.

Bununla birlikte Eyyûbî birliği içerisindeki her yönetim birimi kendi menfaatlerini koruma ve kendi sınırları üzerinde Haçlılarla anlaşma yapma hakkına sahipti. Kahire veya bir başka yerle ilişkisi olmamakla birlikte Halep yine de Venedik ile dört ticaret anlaşması imzaladı.¹⁰⁵

Halep'in kuzeyinde ise Türkiye Selçukluları vardı. Türkiye Selçukluları'nın genel politikası gereği Bizans topraklarının fethedilmesi yerine Anadolu'nun iç bölgelerinde birliğin sağlanmasını, Ermenistan'da, Suriye'de, Mezopotamya'daki Müslüman dünyasının politikasında gittikçe artan bir rol oynamayı yeğlemeyi gerektiriyordu. Bu dönemde yani M.1176 Myriokefalon savaşından sonra, Nureddin ailesinin beyleri ile Mısır'ın yeni hakimi Salahaddin arasında Salahaddin'in fetih hırsı sonucu çıkan kavgalar da Kılıçarslan'a Suriye sınırı meselesine karışma olanağı sağladı. Yarım yüzyıldır Halep beyleri, güneyden gelen tehditlere karşı Selçuklu yardımına başvuruyorlardı.¹⁰⁶

I.İzzettin Keykavus (1211-1220) döneminde, Suriye'deki olaylara siyasi müdahalenin arttığı görülmektedir. Son yıllarında Halep hakimi ez-Zahir, bir taraftan Halep'te yerine genç oğlunun geçmesini sağlamak için Mısır'da bulunan el-Adil ile

¹⁰³ K.V. Zettersteen, "Mes'ud" *İA*, C.8, İstanbul 1979, s.134-135.; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbi ve Devlet*, s.70-71.

¹⁰⁴ Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, s.478-479.

¹⁰⁵ M.1208-1225-1229 ve son olarak 1254 yıllarında 4 ticaret anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşmalardan ilkinin muhtevası kısaca şöyledir: Halep'te Venediklilere bir ticarethane, bir hamam ve bir kilise tahsisi, mahkemeye başvurduklarında ve ölüm halinde servetlerinin saldırıdan korunması, gümrük vergilerinin %12 olması. Ayrıntılı bilgi için bkz. W.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., Ankara 2000, s.418-421.; R. Stephen Humphreys, "XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu", Çev. Mustafa Kılıç, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI/1, 2007, s.366.

¹⁰⁶ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.45.

barışma yolları ararken, diğer taraftan her ihtimale karşı kendini sağlama almak için Keykavus ile ilişkilerini sürdürüyordu. M.1216 yılının son günlerinde ez-Zahir ölünce, Keykavus Suriye'ye sağlam bir adım atmanın zamanının geldiğine karar verdi. Bu bölgeyi doğrudan kendi topraklarına katma gibi bir düşüncesi olduğunu gizlemek için Halep tahtına veliaht olarak, ölenin kardeşi ve kendi vasalı el-Efdal'in adaylığını destekledi. Keykavus, beşinci Haçlı seferi nedeniyle Haleplilerin el-Adil veya oğullarından yardım alamayacağını düşünüyordu. 1218 ilkbaharında, Keykavus, el-Efdal ile birlikte Halep devletinin kuzeyini işgal ederek atalarının daha eski tarihlerde fethettiği Merziban, Raban ve Tel-başir'i ele geçirdi. Tel-başir'de eski düşmanı Zahirreddin İli'nin cesedini mezarından çıkarıp yaktırdı. Bu seferde doğu eyaletlerinden gelen kuvvetlerin ve uç Türkmenlerinin yanında en büyük rolü Maraş Emiri Nusreteddin Hasan b. İbrahim üstlenmişti.

Tehlikeyi fark eden Halep'teki naibe, ez-Zahir'in dul karısı Dayfa Hatun¹⁰⁷, kardeşi Eyyûbî el-Eşref'ten ve babası el-Adil'in Cezire'de bulunan ama Franklara karşı çarpışmak için Suriye'ye gelen komutanından yardım istedi. El-Eşref, ez-Zahir ile eski düşmanlıklarını unutarak Selçuklu ordusunu Buzâ'a yakınında bozguna uğrattı. Selçuklu ordusu fethettiği yerleri terk ederek Elbistan'a doğru geri çekildi. H.617/M.1220'de Selçuklu Sultanı vefat edince bölgede Selçuklu nüfuzu azaldı.¹⁰⁸

Alaaddin Keykubad'dan birkaç ay sonra el-Eşref öldü. El-Kamil, veliahtı es-Salih lehine Şam'a el koydu. Bu olay üzerine özellikle Halep hakimi, el-Kamil'in kendisini gitgide daha çok tehdit eder konuma geldiğini hissetti. Keyhüsrev, Halep naibesine yardım vaat edip, genç Halep Meliki en-Nasır'ın kız kardeşiyle, Gaziye Hatun ile evlendi ve karşılık olarak kayınbiraderine kendi kız kardeşlerinden birini verdi.¹⁰⁹

Bu sırada el-Kamil de öldü. Cizre yöresinin hakimi olan oğlu es-Salih'e karşı, Kuzey Suriye ve Cizre bölgesindeki diğer bütün emirler hemen birleştiler. Es-Salih ve oğlu el-Muğis doğrudan veya Halep beyi aracılığıyla Keyhüsrev ile yeniden

¹⁰⁷ Dayfa Hatun, yedi yaşındaki torunu Nasır Yusuf adına Halep'e naibe olmuştur. 1236-1242 yılları arasında 6 yıl süren bir naiplik döneminde Halep'i yönetmiştir. Bkz. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s.31-32.

¹⁰⁸ Önder Kaya, "el-Melikü'l-Eşref, Musa", *TDVİA.*, C.29, Ankara 2004, s.64.; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.73-74.

¹⁰⁹ Tülay Yürekli, "Eyyubi Ailesi Kadınları", *Tarihin Peşinde, Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, s.334.; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.93.

barışma yollarını aradılarsa da bir sonuç alamadılar. Aksine Halepliler ile Keyhüsrev arasında bir anlaşma oldu. Bu anlaşmaya Hums hakimi el-Mücahid, Meyyafarikin hakimi Şihabeddin Gazi, Mardin hakimi Artuklu el-Mansur da katıldı. Yapılan anlaşmaya göre Keyhüsrev'e Sümeysat verilecekti. Halep'te bu gelişmelerden sonra Keyhüsrev adına hutbe okundu ve para basıldı.¹¹⁰

¹¹⁰ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.94.

2. BÖLÜM: NAİPLİK, TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDEKİ İŞLEVİ VE HALEP NAİPLİĞİ'NİN KURULUŞU

2.1. Naiplik Kavramı

Naip, vekil anlamında, birinin yerini almak, birinin yerine girmek anlamına gelmektedir. Bu tabir umumiyetle bir memuriyette başkasına vekalet eden şahıs için kullanılır. Memlûklarda sultanın vekili veya mümessili, başlıca eyaletlerin valileri anlamında kullanılmıştır. Memlûklarda sultanın vekili anlamında “naibü’s-saltana al muazzama ve kafil al-memalik al-şerife al-islamiye” unvanını taşımakta ve sultandan sonra en yüksek mevkii haiz olup, devlet idaresindeki bütün işleri sultan namına idare etmekte idi. Saltanat naibi “an-nâib al-kâfil”, ve “kâfil al-memâlik al-İslâmiyye” yani imparatorluğun nâibi unvanlarıyla ayırt edilirdi.¹¹¹

Naip’in çok değişik rütbe ve fonksiyonları, Suriye eyaletlerinin ve sultana bağlı kalelerin valilerini de içeren memurlar için kullanılmıştır. Sadece naip ünvanı valilerin emrinde bulunan Kahire, Dımaşk, Halep vb. kale kumandanları ile rütbe bakımından daha aşağı olan emir ve kumandanlara da verilirdi.¹¹²

2.2. Türk-İslam Devletlerinde Naiplik ve Niyabet-i Saltana

Türkler daha Göktürkler zamanından beri devlet anlamında “il” deyimini kullanıyorlardı. Elbette bununla kastedilen hem sınırları hem de hükümdarı olan belli bir ülkedir. İlk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar’da da bu anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde yer alan kadılık, vezirlik ve hilafet (naiblik) kavramları için şöyle bir ifade vardır: “*Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kişileri ara ve bu işleri onlara ver. Bunlardan biri kadıdır; halka yararlı olabilmesi için o, çok temiz ve takva sahibi olmalıdır. İkincisi hükümdarın halifesidir; halkın huzur bulup mutlu yaşlaması için, dürüst ve güvenilir olmalıdır. Üçüncüsü, vezirdir; bunun çok seçkin biri olması gerekir; halka ne gelirse ondan gelir. Bu üç işe bakan kişiler doğru olursa, halk huzura kavuşur, günü aydın olur.*

¹¹¹ P.M. Holt, “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, Çev. Samira Kortantamer, *Belleten*, C.LII, S.202, Nisan 1988, s.238.

¹¹² H.A.R. Gibb-C. Collin Davies, “Nâip”, *İA.*, C.IX, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.50.

*Memleketin düzene girer, halk zenginleşir, sonuç olarak bunlar sana hayır dua ederler. Bu üç yerde işe yaramaz kişiler bulunursa, bütün halkın işi kötü olur.*¹¹³

Yine Balasagunlu Yusuf'un eserinde üç önemli görev sahibinin çok seçkin kimseler olmasına işaret edilmekte ve bunlardan hilafet kavramı o dönemde naib anlamında kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan daha Oğuz Yabgu Devleti'nde "Kül Erkin" unvanı ile hükümdar naibliğinin varlığı ve Oğuzların bu memuriyeti Anadolu'ya getirmiş olabilecekleri belirtilmiştir. Bununla beraber Karahanlılar (M.840-1212) döneminde saltanat niyabeti mahiyeti hakkında fazla bilgi yoktur.¹¹⁴

Karahanlılar ile aynı dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nde (M.1040-1157) gördüğümüz naibler ise belli bir şehir veya bölgelerde hükümdar'a niyabet eden umumi vali durumunda kimseler idi. Buna uygun olarak İbnü'l-Esir'in kaydettiğine göre Yusuf Kadir Han, Togan Han Ahmed zamanında onun adına Semerkand'da naiplik yapmıştı. Yine Batı Karahanlılardan Sağır Muhammed Han'ı öldürerek bölgeye hakim olan Tıraz hakimi Kadir Han Cibrail de, Ebu'l-Meali Muhammed b. Zeyd el-Alevi el-Bağdadî adlı birini bölgeyi idare etmek üzere Semerkand'a naip olarak bırakmış ve o da hükümdara üç yıl niyabet ettikten sonra isyan ettiği için öldürülmüştü. Yine İbnü'l-Esir Sultan Sancar tarafından Batı Karahanlı tahtına çıkartılan Muhammed Arslan Han'ı da Sancar'ın bu ülkedeki naibi olarak göstermektedir ki gerçekten Sultan Sancar'ın da kendisinden "naibimiz ve hudud memurumuz" olarak söz ettiğine işaret edilmiştir. Bu kayıtlara bakarak naib'in belli bir bölgede Han veya Sultan adına hüküm süren kimse olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵

Delhi Türk Sultanlığı'nda (M.1206-1526) Naib-i Mülk, Melik Naib, Naib-i Has-ı Şah adlarıyla geçen hükümdar naibi, Sultan adına devlet işlerini yürütmüştür. Bu naibliğe genellikle yüksek rütbeli bir emir veya melik getirilirdi. Bunun yanı sıra hükümdar naibliğinin sürekli bir memuriyet olmadığı ve daha çok zayıf karakterli

¹¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Birleşik Yay., İstanbul 2011, s.455.; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK. Yay., Ankara 2002, s.40.

¹¹⁴ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.165.

¹¹⁵ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s.165-166.; İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Abdulkerim Özeydin, C.10, Bahar Yay., İstanbul 1987, s.285-286.

veya çocuk yaştaki hükümdarlar zamanında naip tayin etme ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir. Hükümdar naibine maaş yerine ikta verilmekteydi.¹¹⁶

Ayrıca bazı hükümdarlar merkezden uzak büyük eyaletlerin idaresini naibleri aracılığıyla yürütmüşlerdi. Mesela Sultan Muhammed-Şah Tuğluk'un Telingana eyaletindeki naibi Tacülmülk Nusret Han, Devletabad'daki naibi kendi hocası Kutluğ Han idi.¹¹⁷

Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdar naibliği haricindeki naib-i gaybe adı verilen bir memuriyet daha vardı. Hükümdar uzun süreli bir sefere çıkacağı zaman başkent in güvende olması ve buradaki işlerin aksamaması için bıraktığı vekile naib-i ğaybet denirdi. Naib-i ğaybet, Naib-i mülk'e benziyorsa da yetki alanının başkentle sınırlı oluşu sebebiyle ondan kesin olarak ayrılmaktadır.¹¹⁸

Türkiye Selçukluları'nda gördüğümüz nâib-i sultan, vezirden sonra hükümette en önemli makamı işgal ediyordu. Aksarayî'nin bu makama yapılan tayine dair ilk kaydı, emir-dâd Fahrü'd-din Ali'nin niyabet-i saltanat'a getirilmesidir.¹¹⁹ Daha sonra müstevfi Eminü'd-din Mikail bu makama tayin edildi. Niyabet-i saltanat makamında uzun yıllar Mücirü'd-din Emirşah ise, İlhanlılar'ın Anadolu'daki gelirlerini kontrol eden vezir ünvanlı yüksek memur olan Tacü'd-din Mu'tez'in halefi ve oğludur. Emirşah'ın tayini Selçuklular'daki büyük makamlara İlhanlı devlet adamlarının resmen getirilmeleri bakımından önem taşımaktadır.¹²⁰

Niyabet-i saltanat makamını işgal eden zatın tayini diğer bütün yüksek makamlar gibi İlhanlı veya Selçuklu tahtlarında vaki değişikliklerde ve hatta görünüşe göre İlhan'ın Anadolu'ya gelişi münasebeti ile yenileniyordu.

Türkiye Selçukluları'nda naib-i sultan geniş yetkilerle mücehhezdi. Hükümdarın yokluğunda devlet işlerinin idaresini eline alan niyabet-i saltanat makamını işgal eden kişilerin nüfuzlu olmaları tabiidir. Özellikle Anadolu'nun mali bakımdan ikiye taksiminde Danişmendiye vilayeti'nin idaresini üzerine alan

¹¹⁶ S.Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK. Yay., Ankara 2006, s. 254-256.

¹¹⁷ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s.258.

¹¹⁸ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, s. 254-258.

¹¹⁹ Aksarayî, *Selçukî Devletleri Tarihi*, s.151.

¹²⁰ Aydın Taneri, "Müsameretü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.6-7, Ankara 1966, s.153-154.

Emirşah'ın (diğer kısım Fahrü'd-din Kazvinî'ye verilmiş idi) icrai yetkilerinin geniş olduğu görülmektedir. Naib-i sultan askeri harekate bilfiil katılıyor ve gerektiği zaman orduyu kumanda ediyordu. Eminü'd-din Mikail, şehzade Konkurtay ve Noyanların lüzum göstermeleri üzerine Karamanoğulları isyanını bastırmak için harekete geçmiş ise de başaramamıştır.¹²¹

Naib-i sultan protokolün kendisine yüklediği icapları da yerine getiriyordu. Mesela Emirşah, II. Mesud'un refakatinde, İlhan Geyhatu'yu uğurlamak için Aladağ yaylağına kadar gitmiştir. Ayrıca makam mahalli dergah olan naib-i sultan'ın maiyetinde nuvvâb (naibler), havâşî ve hademe vardı.¹²²

Memlûklar'da ise niyabetü's-saltana (saltanat naibliği) görevini ihdas etmek suretiyle, kendilerinden önceki İslam devletlerinde sultandan sonraki ikinci güç sahibi vezirin yetkilerini oldukça sınırlandırmışlardır. Sonraki dönemlerde farklı vazifelerin ihdas edilmesiyle vezirlik bu konumunu da kaybetmiştir.¹²³

2.3. Halep Naipliği'nin Kuruluşu

2.3.1. Eyyûbî Dönemi Halep Naipliği

Eyyûbîler döneminde Memlûk askerlerini istihdam eden Necmeddin Eyyub (ö.1249) idi. Mısır'da kardeşi II. Adil'e karşı iktidar için yaptığı savaşta, Kürt asıllı askerlerinin kendisini terk etmesi yüzünden başarı sağlayamamıştı. Kerek hakimi Nasır Davud'a kısa bir süreliğine esir düşmüştü. Bu süre zarfında Türk memlûkları kendisine sadakatle bağlı kalmıştı. Serbest bırakıldıktan sonra Mısır'da yönetimi ele geçiren memlûklar kendisini Mısır'a davet ederek onu sultan ilan ettiler (M1240). Memlûklar, sadakatlerinden dolayı Necmeddin Eyyub tarafından en önemli mevkilere getirildiler.¹²⁴

Eyyûbî hâkimiyeti birleşmiş ve merkezileşmiş devletin bir türünü temsil etmiyordu; devlet daha çok özerk meliklerin veya aile üyelerinin birliği idi. Bu hâkimiyet alanlarının her biri, genellikle açık ve düzenli bir veraset sistemi içerisinde Salahaddin'in babası Eyyûb veya amcası Şirkuh'dan gelen sülale ağacına mensup

¹²¹ Taneri, "Müsameretü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", s.155.

¹²² Taneri, "Müsameretü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", s.156.

¹²³ M. Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İsam Yay., İstanbul 2009, s.7, 33.

¹²⁴ Yiğit, *Memlûkler*, s.16.

soylu melikler tarafından yönetilmekteydi. 1193–1250 arasındaki altı on yıllık dönemde altı büyük meliklik (Mısır, Dımaşk, Hıms, Hama, Halep, Cezîre-Ermeniyeye) vardı.¹²⁵

Kuzey Suriye’de 1237-1245 tarihlerindeki sıkıntılar Halep merkezli ve Salahaddin’in torunu tarafından yönetilen bir devleti ortaya çıkardı. Bu yapı, rakip Mısır’daki Salih Eyyûb’un rejiminden daha gevşek bir şekilde kuruldu, bu yüzden hala eski toprak ve konfederatif rejime dayanıyordu. Suriye bölgesini kontrol altına almak isteyen Eyyûbî Meliki Salih Necmeddin Eyyûb, Harezmlilerin desteğini kazandı. Salih Necmeddin’in bu düşüncesine muhalif olan Eyyûbî hanedanından Halep sahibi Salahaddin Yusuf, Humus sahibi Mansur İbrahim ve Dımaşk sahibi Salih İsmail Haçlılarla anlaşma yoluna gittiler. Salih İsmail kendilerini desteklemeleri karşılığında Kudüs, Trablus ve Askalan’ı Haçlılara vermeyi taahhüt etti. Ancak oluşan bu Eyyûbî Haçlı cephesi Salih Necmeddin tarafından M.1244 yılında el-Harbiye savaşında büyük bir hezimete uğradı. Bundan sonra eyaletlerdeki toprak sahibi melikler geçmişten daha fazla dikkatle kontrol edildiler. Halep’in yeniden yapılandırılmış Eyyûbî idaresi, Mısır’da 1250 yılındaki Memlûk darbesine kadar hayatta kaldı ve gelecek on yıl için Dımaşk ve Filistin bölgesini işgal etti.¹²⁶

M.1244 tarihinde Necmeddin Eyyub’un Kudüs’ü Haçlılardan alması, Mısır’a karşı Haçlı seferine neden oldu. Fransa kralı 9.Louis M.1249’da Dimyat’ı ele geçirdi. Bu sırada hasta bir şekilde ordusunun başında Mansura’ya hareket ettiği sırada Necmeddin Eyyub vefat etmişti. Fakat eşi Türk asıllı Şecerüddür, memlûklardan durumu gizlediyse de kısa süre sonra ölüm haberi duyuldu. Bu kritik dönemde haçlıların saldırısını durduran Baybars komutasında Bahrî memlûklar olmuştu. Şecereddür ise Necmeddin Eyyub’un tek oğlu Hısn-ı Keyfa’da bulunan Turan Şah’ı saltanatın başına geçmesi için Mısır’a davet etmişti. Kısa sürede Mısır’a ulaşan Turan Şah, Mısır’daki Haçlıları büyük bir bozguna uğrattı. Fakat zafer gururuna kapılarak Bahrî memlûklara ve Şecerüddür’e karşı kötü davranmaya başladı. Bunun üzerine M.1250 tarihinde memlûkların suikastı ile öldürüldü. Akabinde Bahrî memlûkların ilk hükümdarı sayılan İzzeddin Aybek, Mısır’da sultan ilan edildi.¹²⁷

¹²⁵ Humpreys, “XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu”, s.364.

¹²⁶ Humpreys, “XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu”, s.365.

¹²⁷ Yiğit, *Memlûkler*, s.15-18.

Mısır'da memlûklerin yönetimi ele geçirdiği esnada, Halep prensliği H.648/M.1250 yılında bağımsızdı. On yıl boyunca süren olaylar sonucunda kaderi değişecekti. Çünkü Halep daima Mısır'da kurulan yeni yönetimler için ciddi bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Geçmişte her ne kadar Şam'la boy ölçüşmeye ve rekabete kalkışmış olsada hiçbir zaman Kahire'ye kadar uzanma fırsatı elde edememiştir. Bu yeni rekabet iki şekilde öne çıkmaktadır: Birincisi ülke sınırlarının ön planda olduğu ve hanedanın hakkı olduğu gerçeğidir. Bu sebeple Eyyûbi hanedanlığına ait Halep, Mısır'ın da kendi hakları olduğunu iddia etmiştir. İkincisi ise Mısır'daki Memlûkların da, Halep'deki Eyyûbîler gibi kendilerini Abbasi halifesinin onayı ile meşru bir devlet olduklarını iddia etmeleridir. Mısır'daki gelişmeleri kabul etmeyen Halep Eyyubî hükümdarı Nasır Yusuf (ö.1260), Necmeddin Eyyub'a ait memlûklardan bazılarını tutuklattı. Ayrıca Mısır'ı 649/1251 ve daha sonra 652/1254 yıllarında tehdit etti. Fakat dönemin Abbasi halifesi aracılığı sayesinde savaş kaçınılmıştı. Mısır'da kurulan Memlûk yönetimine muhalefet eden bazı Bahrî Memlûk grupları ilk önce Halep prensi Nasır Yusuf'un daha sonrada Kerak Eyyubi prensi El-Mugis Ömer'in yanına sığınarak, Mısır'daki Sultan'a karşı savaşmayı defaatlerce kışkırtmalarına karşın başarılı olamamışlardı.¹²⁸

2.3.2. Bahrî Memlûklar Dönemi Halep Naipliği

Memlûk Sultanı Seyfeddin Kutuz, H.17 Zilkade 657/M.5 Kasım 1259 yılında üstadı Aybek'in oğlu Melik Mansur Ali'yi tahttan indirerek tahta çıkmıştı. Bunun sebebi Halep'in içinde bulunduğu Suriye bölgesine, diğer bir deyişle Bilad-ı Şam'a yaklaşan Moğol tehlikesiydi. Bu esnada Moğollar Fırat'ı geçip Halep'e saldırmışlardı. Halep'e saldırı olunca, Halep ve Şam hakimi Melik Nasır Salahaddin Yusuf (M.1236-1260), İbn Adim'i¹²⁹ elçi olarak Kutuz'a gönderip ondan yardım ister.¹³⁰

Bu gelişmeler üzerine Memlûk Sultanlığı hızlı bir şekilde karar vermek için bütün halk kesiminden ileri gelenlerle Kal'atu'l-Cebel'deki sultanlık sarayında

¹²⁸ Mounira Chapoutot Remadi, "Mamlakat Halab, uni vice-royauté des confins de l'Empire mamlûk (648-784/1250-1382), Revue du monde musulman et de la Méditerranée, N.62, 1991, s.81-82.

¹²⁹ İbnü'l-Adim, M.1192-1262 yılları arasında yaşamış Halepli devlet adamı, tarihçi. Bkz. C.Brockelmann, "Kemaleddin İbnü'l-Adim", *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.569-570.

¹³⁰ Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2204.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, "Kutuz", *İA.*, C.6, s.1058.

toplandı. Toplantı sonucu yaşı küçük ve tecrübesiz Melik Mansur Ali tahttan indirilerek yerine Kutuz'un tahta geçmesi sağlandı.¹³¹

Memlûk Sultanlığı'nda bunlar olurken, Yakınoğu'yu istila ile görevlendirilen Moğol hükümdarı Hülagu, Harran ve el-Cezire'yi (Cizre) istila etmiş, oğlu Yaşmut'u da Bilad-ı Şam bölgesini ele geçirmekle görevlendirmişti.¹³² Yaşmut, Adilcevaz'ı geçip Tell Başır önlerine geldiğinde bu hareket Halep'te duyulmuştu. Eyyûbîlerin Şam hakimi Sultan Melik Nasır Salahaddin Yusuf'un oğlu olan Muazzam Turanşah bu sırada Halep naibi idi. Turanşah ve Halep'teki bütün naipler Moğol istilasına direnmek için son derece kararlıydılar. Halep kalesi de zaten oldukça muhkem bir yapıydı ve içinde binlerce asker mevcuttu. Moğollar bu esnada Halep üzerine hareket edip Selemye köyünde durdular. Sonra Haylan ve Hadi taraflarına gidip Halep önüne geldiler.¹³³

Bunu gören Halep halkı orduyla beraber Moğolların karşısına çıktıysa da kalabalık orduyu görünce şehre geri döndüler. Ertesi gün Moğollar Halep üzerine bir akın düzenlediler. Halep naibi Turanşah, düşmanın kalabalık olduğunu ve Müslümanların da zayıf olduğunu söyleyerek meydan savaşı yapılmaması yönünde konuşunca, bazı askerler buna itiraz etti. Bu yüzden askerler kendilerine katılan halkla beraber şehir dışına çıkıp Ankusa tepesi denilen yerde toplandı. Tepenin alt kısmına Moğollar gelince Halep ordusu hemen saldırıya geçti. Moğollar kaçıyormuş gibi yaparak aniden döndüler ve onları Halep'e kadar kovaladılar. Moğollar bu harekâтта pek çok asker ve sivil öldürdüler. Fakat hemen şehri ele geçirmedi. Takviye kuvvet için geri döndüler.¹³⁴

Halep bir süre rahat nefes alsa da H. 2 Safer 658 /M.18 Ocak 1260'da Moğollar tekrar geldiler ve 1 hafta içinde Halep teslim oldu. Teslim olanlar affedilmedi ve pek çok insan öldürüldü ve şehir yağmalandı. Şehir düştükten sonra

¹³¹ İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, Neşr., Muhammed Hüseyin Şemseddin, C.7, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1992, s.67.

¹³² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, s.53.

¹³³ İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.69.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Ter., M. Şerefüddin Yaltkaya, C.II, TTK. Yay., Maarif Mat., İstanbul 1941, s.5.; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s.27.

¹³⁴ İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.70.

Şam'dan kaçmaya çalışan Melik Nasır Salahaddin Yusuf'ta bir süre sonra Moğollar tarafından yakalandı.¹³⁵ Böylece Eyyübîler'in Şam hâkimiyeti de sona erdi.

Bu sırada meydana gelen hadiseler Moğollar'ın Suriye'deki askerî düzenin değişmesine ve şartların Memlûklar lehine gelişmesine sebep oldu. 11 Ağustos 1259 yılında Moğol Büyük Han'ı Mengü, kardeşi Kubilay ile Çin'de savaşırken ölmüştü. Bunun üzerinde kardeşleri Kubilay ile Arık Boğa arasında taht kavgaları başladı. Hülagu, kardeşi Mengü Han'ın vefatı ve Moğolistan'da çıkan iç karışıklıklar ve Büyük Han seçimi sebebiyle ordusunun büyük bir kısmıyla kuzeye, başkent Karakurum'a doğru hareket etti¹³⁶.

3 Eylül 1260'da Kutuz'un başında bulunduğu ordu, Filistin'in Ayn Calut¹³⁷ mevkiinde hazırlıksız yakaladığı Ketboğa ile yanında Ermeni ve Gürcü yardımcı birlikleri olduğu halde karşılaştı. Savaş çok şiddetli olmuştu. İlk önce Memlûk ordusunun sol kolu dağıldı. Ardından Sultan Kutuz, bizzat kendisi de savaşarak bu kolu takviye etti. Nihayetinde Memlûklar büyük bir zafer kazandılar.¹³⁸ Ketboğa, savaş sonunda elleri bağlı bir şekilde Kutuz'un huzuruna getirildi. Ketboğa bu durumda iken bile hala tehditler savurabiliyordu. Hülagu'nun kendisinin ölüm haberini alınca 300.000 kişilik ordusuyla Azerbaycan'dan Mısır'a kadar olan her yeri Moğol atlarıyla çiğneyeceğini söylüyordu. Ancak Kutuz, onun boynunu vurdurarak hayatına son verdi¹³⁹.

¹³⁵ İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.70.; Reşideddin, *Camiü't-Tevarih* adlı eserinde Hülagu'nun bizzat Halep kuşatmasında olduğunu ve Antakya kapısında bulunduğu, şehrin ise Irak kapısı tarafından girilerek Kasım 1259'da ele geçirildiğini yazmaktadır. Halep ele geçirildikten sonra da yönetimine önce Fahredin-i Saki'yi halkın şikayeti üzerine de daha sonra Zeyneddin Hafız'ı atamıştı. Bkz. Reşideddin, *Camiü't-Tevarih*, s.53-55.

¹³⁶ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.578.; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Yay., Osman Yalçın Mat. İstanbul 1954, s.36.; J.J. Saunders, "The Mongol Defeat and the Restoration of the Greek Empire", *Muslims and Mongols: Essay on Medieval Asia*, edited by G.W. Rice, University of Caterbury, New Zeland 1977, s.68.; Spuler, *İran Moğolları*, s.67.; J. J. Sanders, *History of Medieval Islam*, London, UK: Routledge, 1978., s.182.; Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s.429.

¹³⁷ Heyet, "Ayn Câlut", *IA*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.69.; Spuler, *İran Moğolları*, s.68.

¹³⁸ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.263.; J. J. Sanders, *History of Medieval Islam*, s.182.; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s.355-356.; Tekindağ, "Kutuz", *IA*, C.6, s.1059.; Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, s.115.; M.Fuad Köprülü, "Baybars I", *IA*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.357.

¹³⁹ İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.749.; Abu'l-Farac, *Tarihi Muhtasariüddüvel*, Çev., Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Mat., İstanbul 1941, s.41.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.576.; Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", s.195.; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.356.; G.Wiet, "Baybars I, Al-Malik Al-Zahir Rukn Al-Din Al-Salihi", *EL*, Vol., I, New Edition, Leiden, E.J. Brill, 1960, s.1124-1126.; Ayn Calut savaşı ve sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Nuray

İşte bu Moğol tehlikesi Halep naipliğinin teşkilatlanma sürecini de hızlandırmıştır. Esasında tam anlamıyla Halep teşkilatı, H.658/M.1260 yılındaki Ayn Câlût vakasından hemen sonra başlamıştır. Memlûk Sultanı Kutuz, Emir Baybars'a Halep ve çevresini vaad etmişti. Savaştan sonra Memlûk Sultanı Kutuz, maiyetindekilerle Dımaşk'a gitmiş, orada iki gün kaldıktan sonra da Mısır'a hareket etmişti. Dönüşte Aynicâlût Savaşı'nda büyük yararlıklar gösteren ve kendisine söz verdiği halde Halep naipliğine tayin etmediği kumandanı Baybars el-Bundukdâri tarafından Sâlihiye yakınlarında öldürüldü (16 Zilkade 658 / 23 Ekim 1260). O sırada Halep Naipliği, H.658/M.1260-1261 yılının Zilhicce ayında Bîre (Birecik)'de Moğollarla savaşmayan Musul sahibi Melik es-Saîd b. Bedrüddîn Lü'lü'e bağlıydı.¹⁴⁰

Halep'te, Moğollar tarafından istila edildikten sonra Sultan Kutuz'un naibi olarak hala Melik Said, bulunmaktaydı. Fakat Halep'te askere ve halka kötü davrandığı için Halep Emirleri onu yakalayıp şehirden kovmaya karar verdiler. Bunun için Emirler toplanıp Hüsameddin Cevkendar öncülüğünde bir operasyon düzenleyip, Melik Said'i yakaladılar. Ona işkence ederek sakladığı hazinesinin yerini söyledikten sonra Halep kalesine hapsedtiler. Birkaç gün sonra Moğollar tekrar Halep'e geldiler. Bu sırada Halep ordusu orayı terk ederek Hama tarafına çekilip şehir dışında konaklamıştı. Bunu öğrenen Moğollar Memlûkları takip ederek Hama üzerine yürüdülse de bu sefer Hüsameddin Cevkandar komutanlığındaki Halep ordusu Humus tarafına çekildi. Yanlarında Hama hakimi Melik Mansur'da bulunduğu halde herkes Humus'ta toplanmıştı. H. Safer 659 /M. Ocak 1261 ayında Moğollar yaklaşık 6000 süvari ile saldırıya geçtiler. Halep ve Hama ordusu da aynı anda karşı atağa geçti. Moğollar ağır bir yenilgiye uğrayarak Halep'e doğru kaçtı.¹⁴¹

Ergün, *Ayni Calut Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.

¹⁴⁰İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.76.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, C.13, Çağrı Yay. İstanbul 1995, s.396.; Abdulkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.276.; Kazım Yaşar Koprman, "Baybars I", *TDVİA.*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s.221.

¹⁴¹İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.96.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.403.; Makrizi, *Kitabu's-Suluk*, s.426.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.262.

Bundan sonra Memlûk Sultanı Baybars Moğolları bizzat Halep'ten çıkarmak için ordu hazırlayarak Mısır'dan yola çıktı. Fakat Memlûk ordusu Gazze'ye ulaştığında, Haçlılar bu durumu Halep'teki Moğollara haber verdiler. Bunun üzerine Moğollar büyük bir zayıt vermeden Halep'ten çekilmeyi başardı. Memlûk ordusu Halep'e vardığında, muhtemelen haberin doğruluğundan emin olmak için bekleyen bir kısım Moğolları şehirden kovdular. Daha sonra Baybars Halep'e naip olarak Şemseddin Akkuş'u görevlendirdi.¹⁴²

M.1258 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından istila edilmesi sonucu Abbasî halifeliği ortadan kaldırılmıştı. Fakat Abbasi soyundan bir kişi Mısır'a kaçmayı başarmıştı. Bu durum devletini yeni kuran Memlûklar için önemli bir fırsattı. Zira Eyyûbîlerden sonra herhangi bir hanedana mensup olmayan kölemenlerden müteşekkil Memlûk devletinin meşruiyet sorunu vardı. Bu sebeple daha sonra Abbasi halifeliğinin Kahire'de teşekkül etmesi sağlanacaktı.¹⁴³

Bağdat'tan kaçarak Kahire'ye giden Halife, Memlûk sultanı Baybars'tan kendisini Bağdat'a göndermesini talep etti. Sultan da onun için büyük bir askeri birlik hazırladı ve halifeye, hükümdarlara özgü gerekli hazırlıkları yaptı. Sonra sultanın kendisi de halifeyle birlikte Dımaşk'a gitti. Sultanın Mısır'ı bırakıp onunla birlikte Şam mntıkasına gitmesinin sebebi şuydu: Seyfeddin et-Türkî, Halep'i istila etmişti. Sultan Baybars, ona karşı Emir Alemüddin Sencer el-Halebî'yi göndermişti. Alemüddin Sencer, onu Halep'ten kovmuş ve şehri teslim almış, orada Sultan Baybars'a niyabeten kalmıştı. Sonra Seyfeddin et-Türkî bu işten vazgeçmemiş nihayet Halep'i tekrar geri almış ve Emir Alemüddin Sencer'i oradan kovmuştu.¹⁴⁴

Bu arada Abbasi halifesinin Bağdat'ı Moğollardan geri almak için yaptığı sefer başarısızlığa uğradı. Üstelik Abbasi halifesi de hayatını kaybetti. Akabinde Baybars, H.660/M.1262 tarihinde Abbasi soyundan halifelik üzerinde hak iddia eden Ebu'l-Abbas Ahmed'in talebini kabul etti. Sonraki iki yüz elli yıl boyunca Mısır'da bir Abbasi halifesi vardı. Ancak bu halifeler birkaç istisna dışında gölgede yaşamış ve yönetmişlerdir. Lüzumu halinde savaş alanında gözüksükleri doğrudur. Genellikle

¹⁴² İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu 'z-Zahire*, C.7, s.98.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve 'n-Nihaye*, C.13, s.404.

¹⁴³ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, C.4, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981, s.1094.

¹⁴⁴ İbn Kesir, *El-Bidaye ve 'n-Nihaye*, C.13, s.407.; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s.1095.

vazifeleri sadece Memlûk askerlerini savaşmaya ve gerekirse din için ölmeye cesaretlendirmektir.¹⁴⁵

H. Şevval 660/M.1260 Ağustos-Eylül tarininde Melik Zahir, Halep'e Emir Alaeddin Aytekin eş-Şihabî'yi naip olarak atadı. İbn Kesir'in kaydettiğine göre bu esnada Sis (Kozan)'dan Halep'e bir yağma akını düzenlenmişti. Halep naibinin geldiğini duyan yağmacılar önce kaleye doğru çekildiler, ardından da Halep diyarını terk ettiler. Şihabî, üzerlerine yürüdü. Onlarla savaştı. Onları bozguna uğrattı. Bir kısmını esir alıp Mısır'a gönderdi. Daha sonra bu askerler Mısır'da öldürüldüler.¹⁴⁶ Bundan sonra Şihabî yerine Halep naipliğine Nureddin Ali b. Mecelle el-Hakkarî atandı.¹⁴⁷

M.1261 Kasım/H.660 Muharrem ayı başlarında Seyfeddin et-Türkî Halep'te Hakim lakabını taktığı başka birini hilafete geçirmişti. Müstansır'ın yanından geçerken onu da alıp birlikte Irak'a doğru yola koyulmuş ve Müslümanların maslahatı gereği onunla ittifak etmiş idi. Yaşça kendisinden daha büyük olduğu için Hakim, Müstansır'ın halifeliğini kabul etmişti. Fakat yolda gittikleri sırada Tatarlardan bir grup karşılıklarına çıkararak beraberlerindeki adamların bir kısmını öldürdüler, düzenlerini bozdular, topluluklarını dağıttılar. Bu kargaşada Müstansır da hayatını kaybetti. Hakim de Bedevilerden bir grupla birlikte kaçtı.¹⁴⁸ Abbasi halifesinin Bağdat'ı geri alma teşebbüsü başarısız olunca, Abbasi soyundan Ahmed adlı bir kişi Mısır'a dönmüştü. Memlûk Sultanı Baybars, el-Mustansır Billâh Ebûl-Kâsım Ahmed'i 1261'de Kahire'de halife ilan etti.¹⁴⁹ Bu tarihten sonra Halifelik, Memlûk sultanlığının gölgesinde hükümdarları tasdik kurumu olarak devam etmişti.

H.2 Zilhicce 660/M.18 Ekim 1262 tarihinde Moğolların Halep'ten çekilmesi üzerine asi Memlûk Emirlerinden Akkuş el-Berli burayı kısa bir süreliğine ele geçirdi. el-Berli ile destekçileri Fırat kıyısında Halep naipliğine bağlı bir sınır kenti olan el-Bire'ye (Birecik) geçerek burada bir yılı aşkın bir süre kaldılar. Fakat daha

¹⁴⁵ Donald P. Little, "Religion Under the Mamluks", Çev: Efe Durmuş, *History Studies*, Enver Konukçu Armağanı, Samsun 2012, s.477.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.263-264.

¹⁴⁶ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.409, 476.

¹⁴⁷ Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, s.328.

¹⁴⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.416.

¹⁴⁹ Abdullah Mesut Ağır, "Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2011, S.10 (2), s.641.

sonra el-Berli, Baybars'a boyun eğdi ve Kahire'de hüsnü kabulle karşılandı. Bu sebeple el-Berli, Birecik üzerindeki haklarından da vazgeçti.¹⁵⁰

Baybars, M.1266 tarihinde Halep'in güvenliğini sağlamak için, Moğollarla işbirliği yapan Ermeniler üzerine sefer düzenledi.¹⁵¹ Antakya yakınlarında vukubulan savaşta Ermeniler ağır bir yenilgiye uğradı. Bağras, Derbsak alınarak Sis önlerine gelen Memlûk kuvvetleri, Misis, Adana, Tarsus ve Ayas şehirlerini de ele geçirdi. Ermeni prensi II.Hetum'un oğlu Leon da esir edildi. Hetum, oğlunu kurtarmak için Moğolların elinde esir olarak tutulan Emir Sungur el-Aşkar'ın serbest bırakılmasını sağladı.¹⁵²

H.670/M.1270 tarihinde Moğol hanı Abaka, başlarında Emir Samağar ve Selçuklu Veziri Muineddin Pervane olmak üzere Suriye üzerine bir sefer yapılmasını emretti. 1500 asker öncü birlik olarak bölgeyi yoklayıp istihbarat toplamak için gönderildi. Bu birlik Halep civarındaki köy ve kasabaları tahrip etmişti. Askerlerin başında Emâl Baycu noyin bulunuyordu. Bunlar önce Anteb'e sonra Halep'e bağlı Ruh köyündeki Kastun kalesine saldırdı. Memlûk Sultanı Baybars, Şam'dan hareketle bu öncü birliği oyalamış ve Mısır'dan destek kuvveti çağırmişti. H.12 Rebiü'l-Ahir 670/M.12 Kasım 1271 yılında Baybars Halep'e gelip Meydanu'l-Ahdar'da karargah kurdu. Emir Şemseddin Aksungur el-Farıkânî'yi Halep'in kuzeyinden Moğolları takip etmesi için görevlendirdi. Farıkânî, Moğolları Maraş'a kadar takip ettiyse de kimseyi bulamadı ve Halep'e geri döndü. Bunun üzerine Baybars, Mısır'a geri döndü.¹⁵³

Yaklaşık 1 yıl sonra Moğollar müttelik Türkiye Selçuklu ordusuyla birlikte Halep naipliğine bağlı Birecik üzerine yeni bir sefer düzenledi. H.18 Cemaziyülevvel 671/M.11 Aralık 1272 tarihinde Moğollar, Birecik'e indiklerinde yanlarında

¹⁵⁰ Holt, *Haçlılar Çağı*, s.94.

¹⁵¹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s.39.; M. Ed. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumî Tarihinden Müstahreç", *Türkiyat Mecmuası*, C.V, İstanbul 1936, s.47.

¹⁵² Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, s.45-46.; Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi", Çev., H. Andreasyan, *Tarih Seminerleri Dergisi*, C.1/2, İÜEF. Yay., İstanbul 1937, s.243-244.; Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, s.344.; İlyas Gökhan, "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Nevşehir 2012, s.103.; M. Le baron C. d'Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bey ou Tamerlan*, Amsterdam 1852, s.424-425.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.265.

¹⁵³ İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.140-141.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.449.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.266.; Ahmet Temir, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan", *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Mat., İstanbul 1953, s.497.

Selçuklu veziri Muineddin Pervane, Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin, Atabey Arslandoğmuş, naibüssultan Eminateddin Mikail ve 3000 süvari ile Rum beyleri vardı. Moğol komutanları Abatay ve Durbay idi. Moğol ordusu Fırat kenarındaki er-Rahbe'de Memlûklar tarafından bozguna uğratıldı. Bu yenilgi haberi Moğollardan Birecik üzerinde bulunanlara ulaşınca bu şehri almak üzere burada bulunan askeri birlik yanlarındaki silahları, mancınık, at vesair malzemeleri bırakarak kaçtılar.¹⁵⁴ Sultan Baybars H.22 Cemaziyülevvel 671/M.15 Aralık 1272 tarihinde Birecik'e geldi ve bu kalenin muhafızlarına hilatler giydirerek onlara 100.000 dirhem para dağıttı. Ayrıca Tatarların bırakmış olduğu şeylerden bazılarını da onlara verdi.¹⁵⁵

Memlûk Sultanı Baybars, İlhanlılar'a karşı gerçekleştirdiği savaşlarda Halep'i üs olarak kullanmıştı. Bu mücadelelerden biri de yine Selçuklu-Moğol ittifakına karşı Elbistan'da yapılmıştı. Anadolu'da Moğol tahakkümüne isyan eden ve Memlûk taraftarı olan Hatiroğlu Şerefeddin'in isyanı ve sonunda öldürülmesi üzerine¹⁵⁶ Baybars, H.675/M.1277 yılında Mısır'dan hareket ederek önce Şam'a sonra Halep'e gelmişti. Halep Naibi, Nureddin Ali b. Mecelli'ye Sacur'a gidip emrindeki Halep ordusuyla Fırat sahilinde beklemesini ve Şam'a gitmeye çalışan Moğollardan kimseyi geçirmemesi için nehrin geçiş yerlerini tutmasını emretti.¹⁵⁷ Bölge üzerindeki bu kontrolden sonra Baybars Anadolu içlerine önce Anteb'e sonra Göksu'ya ve oradan da Elbistan ovasına ulaştı.¹⁵⁸

Bu hareketin haber alınması üzerine, Moğol askerleri ve Pervane'nin başında bulunduğu Selçuklu kuvvetleri de, Kayseri'de hazırlıklarını tamamlayıp, Baybars'ı karşılamaya çıktılar. Toku ve Tudavun komutasındaki askerlerin sayısı 30.000 kadardı. Savaş başladığında ilk zafer Baybars'ın öncü kuvvetlerinin başında bulunan

¹⁵⁴ Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, *en-Nehcü's-Sedid*, C.I, s.545-546.; en-Nüveyri, *Nihaytü'l-Ereb*, s.335.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.266.; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.90.; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.279.

¹⁵⁵ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.18.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.452.; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995, s.11.; Spuler, *İran Moğolları Tarihi*, s.84.

¹⁵⁶ İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*, Haz. Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s.185.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.79-80.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.598.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Ötüken Yay., İstanbul 2005, s.541-542.; Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *D.G.B.İ.T.*, C.8, Çağ Yay., İstanbul 1992, s.332.

¹⁵⁷ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.463.; Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, s.379.

¹⁵⁸ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.267.

Sungur el-Aşkar tarafından kazanıldı. Bu komutan, Giray kumandasındaki 3.000 kişilik Moğol öncü kuvvetlerini yenerek, onları esir etti. Nihayet iki ordu Elbistan ovasında karşılaştıkları vakit, Moğollar, Selçuklular'a güvenemedikleri için, Hıristiyan Gürcü ve Ermenileri ileri sürdüler. Şiddetli çarpışma sonunda Moğollar büyük bir bozguna uğradı, kaçanların çoğu da yakalanarak öldürüldü.¹⁵⁹ Savaşa girmeyen Selçuklu askerlerinin bir kısmı Baybars'ın ordusuna katıldı. Bir kısmı da gönüllü olarak esir oldu. Pervane ise bir kısım Selçuklu askerleri ve Selçuklu Sultanını da alıp savaş meydanından uzaklaşarak Kayseri'ye ulaştı. Burada karısı Gürcü Hatun ve kendisine bağlı devlet adamlarını da yanına alıp, Tokat'a kaçtı¹⁶⁰.

Sultan Baybars, Moğol ordusunu Elbistan ovasında mağlup ettikten sonra, 20 Nisan 1277 tarihinde Kayseri'ye girmeden önce yol boyunca Develü, Darendede ve başka yerlerin mülkî amirlerinin itaatlerini kabul ediyor, konakladığı yerlerde büyük kalabalıklar tarafından karşılanıyordu. Bu karşılaşmaların biri de Suriye-Anadolu karayolu üzerinde bulunan Karatay hanında olmuştu. Nihayet Baybars Kayseri şehrine girerken, alimler, din adamları, tüccarlar ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından coşkuyla karşılanmıştı. Sultan Baybars, Selçuklu tahtına oturduktan sonra, hakimiyeti altındaki beldelere müjde haberini, “*Mel'un Tatarları yendik ve Anadolu'yu bir günde aldık*” ifadesiyle duyurmuş ve adına para bastırmıştı. Esasen Kilikya Ermeni Prensleri istisna tutulacak olursa, hemen hemen bütün Anadolu, Baybars'ın bu seferini desteklemişti¹⁶¹.

¹⁵⁹ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.85.; Kopruman, “Memlükler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2226.; İnci Koçak, “Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars”, *X. Türk Tarih Kongresi-22-26 Eylül 1986, Bildiriler*, TTK. Yay., Ankara 1991, s.1112.; Mehmet Taşdemir, “Elbistan”, *T.D.V.İ.A.*, C.11, İstanbul 1992, s.1-2.

¹⁶⁰ İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.149-150.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.463.; Abi'l-Faza'il, *Histoire Des Sultans Mamlouks*, C.II, s.429.; Aksarayî *Müsameretü'l Ahbar*, s.87-88.; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'iyeye*, C. II, s.1187-1188.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.86-87.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.599.; Faruk Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, *Belleten*, C.53, S. 206, Nisan/Ankara 1989, s.181.; Faruk Sümer, “Abaka”, *T.D.V.İ.A.*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s.8.; Ebu Bekr b. Zeki el-Konevi, Tatarların mağlup olmasından sonra H.676/M.1277 ortalığın düzeldiğini ve halkın işlerinin yoluna girmesi temennisiyle bir devlet büyüğüne mektup yazmıştır. Bkz. Ali Sevim, “Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser: Ravzatu'l-Kuttab ve Hadikatu'l-Elbab”, *Tarih Vesikaları*, 1/18, İstanbul 1961 s.412.

¹⁶¹ İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.173.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.88.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.599.; M.C. Şehabeddin Tekindağ, “XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine Ait Araştırmalar-Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, C.14, S.19, İstanbul 1964, s.87.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.546.

Baybars bundan sonra Seyfeddin Çalış'ı Kayseri valisi atayarak ülkesine dönmeye karar verdi. Ve Memlûk ordusu Şam'a doğru hareket etti.¹⁶² Sultan Baybars, Şam'a vardığında rahatsızlanarak H.28 Muharrem 676/M. 1 Temmuz 1277 tarihinde burada vefat etti.¹⁶³Böyle güçlü bir sultanla birlikte uzun yıllar saltanat naibi olarak çalışan Baybars'ın Memlûku Bedreddin Bilik, yeni sultan Mısır'da iktidara gelinceye kadar olan süreci çok iyi yönetmişti. Baybars'ın ölümünü gizleyerek onu Mısır'a kadar götürdü. Bunun sebebi herhangi bir isyanın çıkarak yeni kurulan Memlûk devleti'nin zafiyete düşmesini engellemektir.¹⁶⁴

Baybars kendisinden sonra yerine veliaht olarak her ne kadar oğlu Berke için büyük Emirlerden bağıllık yemini almış olsa da, Memlûk devlet sisteminde bunun pek bir kıymeti yoktu. Baybars'ın 1277 yılındaki ölümünden sonra, önce oğlu Berke¹⁶⁵ ve arkasından diğere oğlu Sülemiş zamanında Atabek al-Asakir olan Kalavun, eski arkadaşlarının desteğine dayanarak sultan oldu (1279). Kalavun (1279-1290) kendi soyundan, bir asra yakın hüküm sürecek, bir hanedan kurmayı da başardı.¹⁶⁶Bu süre zarfında Halep naipliğine H.678/M.1279 tarihine kadar Nureddin Ali b. Mecelle yerine Alaaddin Aydoğdu, 1 yıl geçmeden de onun yerine Cemaleddin Akkuş eş-Şemsî atanmıştı.¹⁶⁷

Kalavun, Mısır Sultanı olduğunda, Sungur El-Aşkar Dımaşk'ta isyan ederek "el-Melikü'l-Kamil" lakabıyla sultanlığını ilan etti. Halep bölgesine de Kadı Şemseddin b. Hallikan'ı tayin etti. Bunu öğrenen Kalavun, Sungur üzerine büyük bir askeri kuvvet gönderdi. İki ordu Gazze'de karşılaştılar ve başta Şam ordusu Halep,

¹⁶² İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.467.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.601.; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.112-113.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2226.; Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", s.1112.

¹⁶³ İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s.85.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.267.; Kopruman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, C.6, s.466.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2226.; Koçak, "Arap Kaynaklarında Türk Memlûk Sultanı Baybars", s.1112.; Mehmet Taşdemir, "Elbistan", *T.D.V.İ.A.*, C.11, İstanbul 1992, s.1-2.; Bahattin Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., Kayseri 1998, s.284.

¹⁶⁴ Saltanat Naibinin rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., M. Fatih YALÇIN (2013), "Bahri Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Naibinin Rolü", *TURKISH STUDIES International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308-2140, Volume8/11, www.turkishstudies.net, DoiNumber:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5542>, p.389-405.

¹⁶⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.474.

¹⁶⁶ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.268.; Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Ankara 1989, s.7.

¹⁶⁷ Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, s.390-395.

Hama ve Ba'lebek'ten birçok takviye kuvvetiyle kazanır gibi olduysa da daha sonra Mısır ordusu galip geldi. Mısır ordusu komutanı Sencer el-Halebî, 3000 kişilik bir orduyu Sungur el-Aşkar'ı yakalaması için peşinden gönderdi. Memlûklar arasındaki bu iktidar mücadelesini öğrenen Moğollar, bu durumu fırsat bilerek Halep naipliğine bağlı Anteb, Bağras ve Derbesak'ı geçirmiş, kalabalık bir orduyla Halep'e girmişti. Halep'te camileri, büyük medreseleri, vali sarayını, büyük emirlerin konaklarını tahrip ettikten sonra geri dönmüşlerdi. Geri dönmelerinin sebebi Kalavun ile Sungur arasında geçici bir ittifakın gerçekleşmiş olmasıydı. Yine de Şam ve Mısır arasında tam bir ittifak sağlanana kadar Sungur hem tedbir hem de destek amacıyla Abaka Han ile görüşme yapmayı da ihmal etmemişti.¹⁶⁸

Bu amaçla Kalavun'un saltanatını onaylamayan Memlûk emiri Sungur el-Aşkar, Abaka Han'a mektup yazarak, onu Suriye'yi işgale teşvik etmişti. Abaka Han da Ayn Calut ve Elbistan savaşlarının intikamını almak için bu fırsatı değerlendirdi. Memlûklar'a karşı kardeşi Mengü Timur kumandasında H.26 C.Ahır 680/M.12 Ekim 1281 tarihinde bir ordu gönderirken, Anadolu'daki Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin, Samağar Noyan komutasında, Kayseri-Elbistan yoluyla ona katılmasını emretti. Abaka Han da, kendi ordusuyla er-Rahbe kalesine gitti. Moğol kuvvetleri, Ayntab, Derbesak ve Bağras kasabalarını alarak, son olarak Halep'e varıp, şehirde yağma ve katliamlarda bulundular. Halep'den yoluna devam eden 50.000 kişilik Moğol ordusu ki, 30.000 kişilik Ermeni, Gürcü ve Franklar da dahil olmak üzere, Hama ve Hıms arasındaki Mercü's-Suffâr mevkiinde Memlûk ordusuyla karşılaştı. Ermeni Leon ve Gürcü Dimitri'nin komutasında bulunan Moğol ordusunun sağ kolu, Memlûk ordusunun sol kolunu yenerken, Mengü Timur'un komutasındaki Moğol ordusunun sol kolundaki kuvvetler dağılarak, kaçmaya başlamıştı. Memlûklara bağlı Türkmenler, Moğollar'ı Tell-Hamdun'a kadar izleyerek çok miktarda ganimet elde etmişti.¹⁶⁹

¹⁶⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.489-491.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.294.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.268.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.606.

¹⁶⁹ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.608.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.257-258.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.268.; Muhyî d-Dîn b. Abd ez-Zâhir, *Teşrîf el-Eyyâm vel-'Usûr fî Siret el-Melik el-Mansûr*, Nşr. Murad Kamil, Kahire 1961, s.116.; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.352.; Spuler, *İran Moğolları*, s.82.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.575.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2234.; Ali Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Belleten*, C.LIX, S.226, Aralık/1995, s.609.

Bu hezimetten sonra üzüntüden vefat eden İlhanlı hükümdarı Abaka'nın yerine Teküder seçilmişti. Kuruluşundan beri Memlûklarla devamlı olarak savaş ve düşmanlık içinde olan İlhanlılar, Teküder devrinde bu politikayı değiştirme yoluna gittiler. İlhan Teküder, Şeyh Abdurrahman ve Kutbeddin Şirazi'yi 25 Ağustos 1282'de sulh teklif eden bir mektupla Mısır'a gönderdi. Gönderdiği mektupta Teküder artık Müslüman olduğundan bahisle bundan böyle Müslümanların rahat ve huzur içinde yaşaması için çalışacağını, kendileri gibi Müslüman olan Memlûklarla düşmanlığa gerek olmadığını bildirmekteydi. İlhan'a yazılan cevapta Moğollar'ın Müslüman olduklarına pek inanmadıklarını, zira Anadolu'da yapılan zulümlerden haberdar olduklarını ve "Eğer siz barış için samimi iseniz işgal ettiğiniz yerlerden geri çekilmeniz gerekir; ondan sonra sulh görüşmelerine başlarız"denilmişti.¹⁷⁰ Bu görüşmelerden sonra Sultan, Halep naibi Alemeddin Sencer el-Başkurdi'yi azl ederek yerine Şemseddin Kara Sungur'u tayin etti.¹⁷¹ Halep naibi olarak Kara Sungur ilk önce İlhanlı Hülagu zamanından beri harap durumda olan Halep Kalesi'ni tamir ettirdi. Ardından H.682/M.1283 tarihinde Kahta kalesini fethederek Halep naipliği'ne bağladı.¹⁷²

Kalavun Moğollar ile işbirliği yaptıkları için Ermenileri cezalandırmak istiyordu. Bu amaçla Halep naibine yazılı talimat gönderdi. Kalavun, Halep naibinden Sis beldelerini yağmalamasını istiyordu. Bu emir üzerine Halep naibi 10 Safer 682/10 Mayıs 1283 tarihinde Sis bölgesindeki Ayas'ı kuşattı. Ermeniler direndilerse de Memlûk kuvveti karşısında maplup oldu. Daha sonra Halep naibi öncülüğündeki Memlûk kuvveti Ayas'ı ele geçirerek yağmaladı.¹⁷³

11 Kasım 1290 tarihinde vefat eden babası Seyfeddin Kalavun'un yerine Memlûk Sultanı olan el-Eşref el-Halil b. Kalavun (M.1290-1293), Halep naipliğinin kuzey bölgelerinin güvenliğini sağlamak için Rum Kale'ye, Hama Emiri el-Melik Muzaffer ve beraberinde meşhur tarihçi Ebu'l-Fida'nın da bulunduğu bir seferi 29 Mayıs 1291 yılında gerçekleştirdi. Moğollardan yardım bekleyen Rumkale herhangi bir yardım alamayınca Memlûklar tarafından fethedildi. Fakat Memlûk devleti bu

¹⁷⁰ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.611.; İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara 2004, s.106.

¹⁷¹ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.268-271.

¹⁷² Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarihü'l-Beşer*, C.4, s.26.

¹⁷³ Muhyî d-Dîn b. Abd ez-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm*, s.30-31.

tarihte ekonomik sıkıntılar içindeydi. Bundan dolayı H.11 Receb 690/M.28 Haziran 1291 tarihinde Kal'atu'l-Müslimin çevresini bir süre işgal etmişse de geri çekilmek zorunda kalmıştı.¹⁷⁴

Fakat idarî sistemini kale hâkimiyetine dayandıran Memlûklar, Suriye'yi güvence altına almak, Anadolu ve İlhanlıların bölgedeki faaliyetlerini yakından takip etmek için ancak Rumkale gibi stratejik hudut kalelerini elde etmek ve bunları bir üs haline getirmekle mümkün görüyorlardı. Memlûk sultanın kitabelerde ve mektuplarında bilhassa Rumkale'nin fethini büyük bir zafer olarak zikretmesi Memlûkların Orta Doğu politikası açısından buranın ehemmiyetini göstermektedir. Rumkale, Suriye naibi Sancar-Şucay tarafından sultanın emri ile tamir edildikten sonra Kal'at ü'l-Müslimin adını almıştır. Rumkale'nin fethinin ardından Şam'a dönen Sultan burada bulunduğu sırada Halep naibi olarak görev yapan Kara Sungur'u azlederek yerine Seyfeddin Balaban el-Bataihî el-Mansurî'yi atadı.¹⁷⁵

Fakat Halep naibi Kara Sungur'u görevden alması Memlûk Sultanı Eşref Halil'in ölümüyle sonuçlanan bir sürecin başlamasına neden oldu. Elebaşılığını naibü's-saltana Baydara'nın üstlendiği bir suikast ekibi, yanlarında Dımaşk naipliğinden azl edilen Hüsameddin Laçın, Halep naipliğinden azl edilen Kara Sungur ve diğer büyük emirler bulunduğu halde, sultanı Gazze'de ava çıktığı sırada öldürdü.¹⁷⁶

Ayn-ı Calut (M.1260) savaşından bu yana Memlûklara karşı parlak bir zafer kazanamayan Moğollar, Gazan Han'ın (M.1295-1304) İlhanlılar'ın başına geçmesiyle yeni bir güç kazandı. H.699/M.1299 yılı sonunda Moğollar Fırat nehrini geçerek Kilikya Ermeni ordusunun da desteğiyle her zaman birinci hedefleri olan Halep'e doğru yürüdü. Bu istila hareketi Melik Nasır Kalavun'un Memlûk devletinde ikinci saltanat dönemine rastgelmiştir. Sultan Kalavun, her ne kadar Halep için Şam ordusuna 4 büyük emirden oluşan 4.000 kişilik bir ordu gönderdiyse de Moğollar 12

¹⁷⁴ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarihü'l-Beşer*, C.4, s.37. ; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.270-71.; Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.640.

¹⁷⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.541-542.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.8, s.10.; Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarihü'l-Beşer*, C.4, s.38.; en-Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, s.150.; Spuler, *İran Moğolları*, s.100.; Muammer Gül, "Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.362.; E. Honigmann, "Rumkale", *İA.*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.779.

¹⁷⁶ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.271.; Mustafa Kılıç, "Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV/1, Sivas 2010, s.166.

Kasım 1299 tarihinde şehri ele geçirdi. Fakat iç kaleyi almayı başaramadı. Daha sonra Moğollar 22 Kasım'da Humus yakınlarında Memlûk ordusuyla karşılaştı. Başta Memlûk ordusu başarı sağladıysa da sonra Moğollar bu savaşta galip gelen taraf oldu. Fakat Gazan Han, savaştan sonra İran'a çekilince Memlûklar kaybettikleri yerleri tekrar geri aldı. Böylece kazanan taraf Moğollar olsa da bölgede lojistik üs sağlayamadıkları için sadece geçici bir zafer kazanmış oldular.¹⁷⁷

Memlûk Devleti Sultanlığı'nda yaşı küçük olan En-Nasır Kalavun'un bulunması ve idareye hakim Emir Çaşnigir ve Emir Salar'ın tahakkümü bir takım zafiyetlerin oluşmasına neden olmuştu. Bu durumdan faydalanmak isteyen İlhanlı hükümdarı Gazan Han, tekrar askeri bir harekate girişmeye karar vermiş ve Memlûkları oyalamak için ise önce elçilik heyeti yollamış ardından da harekate başlamıştı. Çok geçmeden Fırat'ı geçip Suriye'ye giren İlhanlı güçleri Şakhab savaşıyla sonuçlanacak bir süreci de başlatmış oldular. Gazan Han'ın naibi Kutluşah, Halep naibine mektup yazarak, bahane olarak hareketlerinin amacının hayvanları için otlak bulmak olduğunu söylemişse de, Halep naibi olası bir savaş için gerekli bütün tedbirleri almıştı.¹⁷⁸

Moğollar, 3 Ramazan 702/21 nisan 1303 tarihinde Mercü's-Suffar (Şakhab Savaşı)'da Memlûklara yenildi. Bu savaş Moğollar'ın Suriye'de yaptıkları son savaştı. Bundan sonra bir daha Suriye'ye giremediler.¹⁷⁹

Sis tekfurunun İlhanlı Moğolları ile işbirliği yaparak isyan etmesi üzerine, H.12 Ramazan 703/ M.18 Nisan 1304 tarihinde Mısır'dan 3.000 süvari gönderildi. Bunlara Dımaşk'ın 2.000 süvarisi de eklendi. Yolda Humus naibi Cevgendari de bu birliğe katıldı. Hama'ya ulaştıklarında Hama naibi Emir Seyfeddin Kıpçak da onlara katıldı. Aynı şekilde Trablus naibi İstedmür de yanlarına gelip saflarına katıldı. Son olarak Halep naibi Kara Sungur da bunlara katıldı. Halep'de bu birleşik ordu ikiyeye ayrıldı. Bir kısmı Kıpçak'ın komutasında Malatya ve Rum kalesi tarafına, diğer

¹⁷⁷ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.8, s.96-97.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.273.; Reşideddin, *Camiü't-Tevarih*, s.279-280.; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.428.

¹⁷⁸ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.274.; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, 2007, s.13.

¹⁷⁹ Reşideddin, *Camiü't-Tevarih*, s.296.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.13, s.497.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.274.; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.428.; Ayaz, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", s.22.

kısmı ise Kara Sungur komutasında Derbent tarafına gitti. Derbent tarafına giden Halep Naibi Kara Sungur komutasındaki birlik, Tell-hamdun'u kuşatarak H.3 Zilkade 1304 tarihinde uzun bir kuşatmadan sonra şiddet kullanarak Tell-hamdun'u fethetti. Bu zafer nedeniyle Dımaşk'ta müjde davulları çalındı. Akabinde bu isyanının müsebbibi olan Sis valisiyle de bir anlaşma yapıldı. Anlaşma gereğince Ceyhan nehrinden Halep'e ve Maveraünnehir'den kendi taraflarına kadar olan araziler Müslümanların olacak ve buraların iki yıllık geliri de peşin olarak Müslümanlara ödenecekti. Bu şart yerine getirildi ve ateşkes yapıldı.¹⁸⁰

H.709/M.1309 tarihinde Melik Nasır Kalavun ikinci kez tahta çıkmak için gönüllü olarak gittiği sürgün yeri olan Kerek'ten Dımaşk'a hareket ederek iktidarda hak sahibi olduğunu iddia etti. Bunu duyan birçok naip Şam'a gelip itaatlerini arz ederken, H.24 Şaban 709/M.27 Ocak 1310 tarihinde Halep naibi Kara Sungur da tahta çıkış töreninde hazır bulundu. Melik Nasır Kalavun sultanlığın merkezi olan Mısır'a ulaşınca yeni naipler atamıştı.¹⁸¹

Kısa bir süre sonra Halep'e H.6 Zilkade 709/M.7 Nisan 1310 tarihinde Seyfeddin Kıpçak naip olarak atandı. Seyfeddin Kıpçak, beraberindeki ümera ve askerlerle Halep'e doğru hareket etti. Yaklaşık 7 ay bu görevde kaldıktan sonra C.ahir 710/Kasım 1310 tarihinde Seyfeddin Kıpçak vefat edince yerine Emir Esentemur, Hama naipliğinden Halep naipliğine atandı.¹⁸²

H.711/M.1311 yılında Halep Naibi Emir Esentemur vefat etmişti. Yerine Dımaşk Naibi olarak bulunan Kara Sungur el-Mansurî, H.3 Muharrem 711/M.22 Mayıs 1311 tarihinde bütün malı, mülkü, eşyası, maiyyeti ve adamları ile birlikte orada bulunan askerlerin de uğurlamasıyla Dımaşk'tan ayrılmış ve kısa bir sürede Halep'e ulaşmıştı.¹⁸³

Halep Naibi'nin Memlûk Sultanlığı'nın izniyle yaptığı seferler arasında özellikle İlhanlı-Memlûk rekabetinin getirdiği ittifaklar çerçevesinde bölge üzerine yapılan te'dip hareketleri vardır. Artuklu hükümdarlarından el-Melikü's-Sâlih zamanında (1312-1364) Memlûklar, İlhanlılar'a karşı devamlı saldırılarda

¹⁸⁰ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.78.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.8, s.122.

¹⁸¹ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.112-113.

¹⁸² İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.111-114,119-122.; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.9, s.7.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.275-276.

¹⁸³ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.123.

bulduklarından, onlara tâbi olan Mardin Artukluları da sürekli rahatsız oldular. Bu sebeple Artuklular'ın, İlhanlılarla işbirliği teşebbüsleri, Memlûklar'ın Halep naibi Şehâbeddin Karatay'ın M.1315 yılında, Artuklu ülkesine girerek Mardin ve civarını yağmalanmasıyla sonuçlanmıştı.¹⁸⁴

İlhanlılara sırtını dayayan Ermeniler, onların zayıflaması üzerine en önemli desteklerini kaybettiler. İlhanlılar her ne kadar tâbiyetleri altında bulunan Ermeni Krallığı'nı Memlûklara karşı tam anlamıyla koruyamamışlarsa da krallığın daha erken vakitlerde yıkılmasını da önlemişlerdi. Memlûk sultanı en-Nâsır Muhammed Kalavun'un emriyle H.721/M.1321 tarihinde Kerek naibinin Çukurova'ya düzenlediği sefer sonucu Ermenilerden Ayas şehri alınmıştı. Fakat Ayas'ın Ermeniler tarafından geri alınma teşebbüsü üzerine harekete geçen Halep naibi Altunboğa, ani bir hücumla onları gafil avlamış, pek çok ganimet ve esir elde etmişti.¹⁸⁵

Ebû Said'in ölümü ile ortaya çıkan iç karışıklıklar, Memlûklar ve Ermeniler arasında yaklaşık on dört yıldır devam eden barışın bozulmasına da sebep olmuştu. Bunun Çukurova'nın mukadderatı üzerinde de mühim bir tesir icra edeceği tabii idi. Nitekim bu tarihten itibaren Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed (III. Dönem Saltanatı: (1310-1341), özellikle Dımaşk nâibi ve emirler ile yaptığı istişâreden sonra Ermenilerin başkenti Sis'e akın yapmaya karar verdi. Böylece Memlûklar, Ermenilerin işgal etmiş oldukları toprakları ilhaka başladılar.¹⁸⁶

H.24 Ramazan 737/M.26 Nisan 1337 tarihinde Halep naibi Alaaddin Tanboğa, yanında Mısır ve Şam askerleri de bulunduğu halde Ceyhan nehrinin doğusunda bulunan Ayas Kalesi'ne askeri bir harekât düzenlemişti. Üç veya Sekiz gün süren kuşatmadan sonra burası emanla teslim alındı. Bu başarının ardından Ayas, bir daha Ermenilerin eline geçmemek üzere Halep naipliğine bağlanmıştı.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Coşkun Alptekin, "Artuklular", *TDVİA.*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.416.

¹⁸⁵ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay., Ankara 2007, s.266.

¹⁸⁶ Fatma Akkuş Yiğit, "Ramazanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.13, Kış, Ankara 2013, s.211.

¹⁸⁷ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.280.; Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarih El-Beşer*, C.4, s.138-139.; El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi's-Şerif*, s.293.; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.228.

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da da yeni siyasi oluşumlar gelişti. Bunların başında İlhanlı Emirlerinden Eretna'dır. Ebu Said Bahadır Han'ın hükümdarlığı zamanında (M.1316-1335), Anadolu genel valiliğine tayin edilmiş olan Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş'ın maiyetinde bulunmuş ve Demirtaş kendisinin kız kardeşi ile evlenmiş olduğundan arada akrabalık bağı hasıl olmuştu. Ebu Said Bahadır Han'ın üzerinde fazla tahakkümü olan Emir Çoban'ın öldürülmesi ve bundan korkan Demirtaş'ın da Kahire'ye, Memlûk Sultanlığına kaçması üzerine Eretna, Anadolu idaresini vekaleten ele almıştı. Çok geçmeden İlhanlılar, Anadolu valiliğini Celayirli Büyük Şeyh Hasan'a vermişti. O da memleket işlerine vukufiyeti sebebiyle Eretna'yı görevlendirmişti (M.1327). İlhanlı tahtında M.1335 tarihinden sonra ortaya çıkan rekabet ortamında ki özellikle Büyük Şeyh Hasan ve Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan arasında geçen mücadelede Eretna, Memlûk Sultanlığı'na tabi olarak Anadolu valiliğini seçerek durumunu güçlendirmeyi başarmıştı. Hatta Azerbaycan'a hakim olan Küçük Şeyh Hasan, İlhanlı hükümdarı ilan ettiği Süleyman Han ile birlikte Doğu Anadolu'yu işgal etmiş ve Eretna'yı ortadan kaldırarak Anadolu'yu hakimiyetine almak için mücadeleye girişmişti. M.1343 tarihinde Sivas Erzincan yakınlarında Karanbük mevkiinde Eretna ile Küçük Şeyh Hasan'ın ordusu karşılaştı. Savaşı Eretna kazanarak hem büyük bir tehditten kurtuldu hem de iktidarını sağlamlaştırmış oldu. Bu savaşta ele geçirdiği ganimetleri de Memlûkların Halep naibine yollayarak bağlılığını bildirdi. Eretna'nın M.1352 tarihinde vefatından sonra hakim olduğu topraklar, güneyinde Karamanoğulları ve Dulkadiroğulları arasında rekabet konusu oldu.¹⁸⁸

Özellikle Dulkadiroğulları'nın ortaya çıktığı Halep ve Antep arasındaki bölgelere yerleşen Bozok Türkmenleri, burada bazen Memlûklularla birlikte kuzeye doğru yayılan seferlere katılıyor, bazen de yalnız başlarına Çukurova'daki Ermeniler üzerine akınlar yapıyorlardı. Moğol hâkimiyeti altında bulunan Anadolu içlerine kadar da gelen bu Türkmenlerin başlarında M.1310 tarihinden sonra Dulkadiroğlu Zeyneddîn Karaca bulunuyordu.¹⁸⁹

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eretna", *İA.*, C.4, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.309.; Charles Melville, "Anatolia under the Mongols", *The Cambridge History of Turkey, Byzantium to Turkey 1071-1453*, Volume:1, Edited by Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009, s.94-95.

¹⁸⁹ Yınanç, "Dulkadiroğulları", s.553.

H.749/M.1349 tarihinde Halep naibinden Dulkadiroğlu Zeyneddin Karaca'nın (ö.1353) isyan ettiği ve Moğolların Anadolu valisi Eretna'ya katıldığına dair haber geldi. Bu sebeple Halep naibi süratle yardım gönderilmesini istiyordu.¹⁹⁰ Fakat askerî bir harekât düzenlenmeye kalmadan H.Receb 749/Eylül 1349 tarihinde Halep'te büyük bir veba salgını başladı. Bu salgın sebebiyle onbinlerce kişi vefat etti.¹⁹¹

Veba salgını yaklaşık 1 yıl boyunca sürmüştü. Salgından sonra Halep naipliğine H.752/M.1352 tarihinde Beyboğarus atanmıştı. Fakat Mısır'da Emirler arasındaki rekabetten dolayı Beyboğarus'un Mısır'a geri dönmesi aksi takdirde görevinden azl edileceği bildirildi. Bunu haber alan Halep naibi Beyboğarus, el-Melik el-Adil lakabıyla Sultanlığını ilan etti.¹⁹² Mısır'da aleyhine entrika eviren Emir Taz, Emir şeyhun'u ve diğer ümera'yı tutuklamak için Dulkadiroğlu Zeyneddin Karaca'nın da desteğini alarak Mısır'a harekât kararı aldı. Memlûk Sultanı Salih Salahaddin (1351-1354), Emir Toktay'ı Halep, Hama ve Trablus Emirlerini vazifeye davet etmek için Suriye'ye gönderdi. Toktay, Sultanın varlığına lüzum olduğunu bildirince, Sultan bütün askerleriyle H.şaban 753/M.Eylül 1352 tarihinde Mısır'dan yola ıktı. Bu sırada Beyboğarus şam'ı ele geçirmek umuduyla oraya doğru yaklaşıyor ve geçtiği heryeri tahrip ederek ilerliyordu. Fakat kaleyi ele geçiremediği için Halep'e çekilmek zorunda kaldı. Sultan ise Ramazan ayı içinde şam'a girdi. Yanındaki Emirleri, Halep'e çekilmiş olan asi naibin üzerine gönderdi. Halep ahalisinin de Sultanın Emirleriyle beraber ayaklanması sonucu Beyboğarus bütün mal varlığını bırakarak kaçtı. Sultan 1 ay süresince bekledikten sonra şevval ayında Suriye bölgesine ve Halep'e Seyfeddin Argun el-Kamilî'yi atadıktan sonra Mısır'a geri döndü.¹⁹³

Beyboğarus ile birlikte kaçan Emirler arasında Hama naibi Ahmed es-Sak, Trablus naibi Beklemiş, Rahbe naibi Taştemur el-Kasım de vardı ve bunlar yaklaşık

¹⁹⁰ İbn şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.283.; Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar f Tarih El-Beşer*, C.4, s.174.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2294.

¹⁹¹ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar f Tarih El-Beşer*, C.4, s.174.

¹⁹² M.C. şehabeddin Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İ..E.F. Tarih Dergisi*, S.25, Edebiyat Fakültesi Mat., İstanbul 1971, s.17.

¹⁹³ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.10, s.210.; İbn şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.283-284.; Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, s.2313-2314.; M.C. şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İÜEF. Yay., İstanbul 1961, s.37.

116 kişiydiler. Sultanın Emirleri Halep'te iken Dulkadiroğlu Zeyneddin Karaca'ya kendisine sığınan kişileri teslim etmesini bir mektupla bildirdiler. Karaca ise tutuklama yapmak için bizzat Sultan'dan emir gelmesini istedi. Sultan'ın emri gelmesine rağmen Zeyneddin Karaca asi Halep naibini teslim etmek istemedi. Bunun üzerine Sultanın Emirleri Türkmen Beyleri'nden Ramazan'ı çağırarak Karaca'nın emirlik payesini ve iktasını ona verdiler. Daha sonra Emirler, Sultan'a yetişerek onunla birlikte Mısır'a döndüler. H.28 Z.hicce 753/M.4 Şubat 1353 tarihinde Dulkadiroğlu Karaca, Hama ve Trablus naiplerinin elleri bağlı olarak Halep naibi Argun el-Kamilî'ye teslim ettikten sonra Beyboğarus'u da aynı şekilde Halep'e gönderdi. Ve Sultanın emriyle burada infaz edildiler.¹⁹⁴

Dulkadiroğlu Karaca Bey'in yerine Ramazan Bey'in Türkmen emirliğine tayin edilmesi, Çukurova'da bulunan Ermenileri oldukça rahatsız etmişti. H.761/M.1359-1360 tarihinde de Halep naibi Emir Baydemir, Ramazan Bey'in yıpratma faaliyetleriyle eş zamanlı olarak Çukurova'ya sefer düzenlemiş, pek çok kaleyi ele geçirdiği gibi Adana ve Tarsus'a da birer naip tayin etmişti.¹⁹⁵

H.776/M.1374-1375 tarihinde Memlûk Sultanının emriyle, Halep naibi Emir Seyfeddin Işıktemür el-Mardinî, Ermeniler üzerine bir sefer düzenledi. Halep ordusu Ermenilerin başkenti Sis kentini 4 ay kuşattıktan sonra ele geçirmeyi başardı. Daha sonra Ermeni Kralı VI. Leon'u da esir olarak Mısır'a gönderdiler. Bu sefer dolayısıyla Ermeni Krallığı da tarihe karışmış oldu. Sis naipliği'ne Emir Akboğa ed-Devâdar atandı. Ve buraya Tarsus, Adana, ve Ayas kentleri de eklendi.¹⁹⁶

Türkmenler arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı H. Zilhicce 780/M. Nisan 1379 yılında Halep Naibi Temurbay ed-Demirdaş, Halepli askerlerle Sis'e doğru sefer düzenlemişti. Ayas şehri yakınlarında iken bir grup Türkmen Emiri, Halep Naibi'nin yanına gelerek ona çok sayıda hediye sundu. Bu vesile ile isyana karışan Türkmen arkadaşları için eman istedi. Fakat Halep Naibi onu tutuklayarak zincire vurdu. Bu olumsuz tavır Türkmenler'e ulaşıncı onlar büyük bir grup oluşturarak Bab el-Melik denilen dar geçitte tuzak kurdu. Halep askerleri Ayas

¹⁹⁴ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.10, s.215.; İbn Tağribirdi, *el Menhelü-'s-Sâfi*, C.5, s.231
İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.284.

¹⁹⁵ Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.229-230.

¹⁹⁶ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.288-289.; Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s.104.

şehrine girince oradaki bütün hayvanları ve eşyaları yağmaladı. Ayrıca onlar orada pek çok kötülük yaptılar. Fakat dönüş yolunda Türkmenlerin Bab el-Melik'te kurduğu tuzağa düştüler. Sonuç olarak Halep naibi büyük bir hezimete uğradı. Yanlarında bulunan birçok at, deve ve silahlara Türkmenler el koydu. Rivayete göre 30 bin deve ile 13 bin at ele geçirilmişti. Bu hezimetin sorumlusu olarak Halep Naibi'nin tedbirsizliği gösterildi.¹⁹⁷

H.783/M.1381 tarihinde Ramazanoğullarının başında İbrahim Bey bulunuyordu. İbrahim Bey, Çukurova'daki Memlûk hakimiyetine son vermek amacını taşıyordu. Aynı tarihte Halep naipliğine atanan Yelboğa onunla mücadele etmesi için görevlendirilmişti. İbrahim Bey'in Karamanoğlu Alaeddin Bey ile ittifak yaparak Memlûkların Sis naipliğini sıkıştırdığı haberi üzerine harekete geçen Yelboğa, kalabalık bir orduyla Çukurova'ya girdi. Sefer sonunda İbrahim Bey yakalandı, kardeşi ve annesiyle birlikte katledildi. Ancak Yelboğa Halep'e dönerken Yüregir Türkmenlerinin baskınına uğradı ve gözünden yaralandı. Yine de Ayas'a ulaşabildi. Yolda ikinci defa saldırıya uğradıysa da Memlûk ordusunun takviye kuvvetleri sayesinde kurtuldu. Bu seferden sonra Memlûk hakimiyeti Çukurova'da kuvvetlendi ve bu durum Osmanlı devrine kadar sürdü.¹⁹⁸

¹⁹⁷ İbn İyas, *Bedayii'z-Zuhur*, C.1, Kısım II, s.237-238.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzır*, s.290-291.; Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s.88.

¹⁹⁸ Faruk Sümer, "Yüregir", *TDVİA.*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2013, s.52-53.

3. BÖLÜM: BAHRİ MEMLÛKLAR DÖNEMİ HALEP İDARİ TEŞKİLATI VE GÖREVLİLERİ

3.1. Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği Teşkilatı

Memlûklar devrinde Halep naibi, ya Kahire'den ya da Halep naipliğinden önem itibarıyla daha düşük yerlerden Halep'e terfi ettirmek suretiyle atanırdı. Ters durumlar içinse Halep'e daha önemli naipliklerden azledilmek suretiyle atanırdı.

Memlûklar devrinde Kalkaşandı'ye göre Halep niyabetinde naiplikler iki kısma ayrılmıştır. Bir kısım Şam bölgesi sınırlarında olan naipliklerdi. Bunların sayısı 11 idi. Bu naiplikler Kal'atu'r-Rum, Kahta, Gerger, Behisni, Ayntab, Revandan, Derbsak, Bagras, Kusayr, Şugr-u Bekas ve Şeyzer gibi yerlerdi. İkinci kısım ise Şam bölgesi sınırları dışında kalan naipliklerdi. Bunlar da kendi arasında ikiye ayrılıyordu. Birinci kısım sugur ve avasım bölgelerindeki naiplikler idi. Bunlar dokuz tane idi. Malatya, Debreki (Divriği), Darende, Ablusteyn (Elbistan), Ayas (Yumurtalık), Adana, Tarsus, Sirfendikar (İskenderun), Sis (Kozan) naipliklerinden oluşuyordu. İkinci kısım ise Doğu Fırat'ta el-Cezire bölgesi sınırındaki naipliklerdi. Bu naiplikler Bire (Birecik), Kal'atu'l-Caber, Ruha (Urfa)'dan oluşuyordu. Bütün bu naipliklerin dışında Halep bölgesi idari taksimatında valilikler yer almaktaydı. Bunlar Halep, Kefertab, Sermin, el-Cebbul, Simran, 'Azaz, Tell Başır, Menbic, Tizin, Buz'a, Derkus ve Antakya valilikleri idi.¹⁹⁹

Fakat bütün bu naiplikler doğrudan Halep Naipliğine bağlı değildi. Özellikle sınırda bulunduğu için ayrı bir önemleri olan ve naipleri Sultan tarafından tayin edilen yerler şunlardı: Kal'atu'r-Rum, Behisni, Şayzer, Malatya, Elbistan, Ayas, Adana, Tarsus, Sis, Bire, Kal'atu'l-Câber ve H.778/M.1376 yılında elde edilen Ruha niyabetleri bunlardandı.²⁰⁰

Bu naipliklerden Elbistan ve Maraş çevresine sahip olan ve Dulkadiroğulları'ndan olan Türkmen beyine, ferman ve hil'at'tan başka Naib-i Saltana'lar gibi kılıç da gönderilirdi. Emir vefat ederse kılıç Sultana iade olunur ve

¹⁹⁹ El-Kalkaşandı, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.232-237.; Altan Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, TTK. Yay., Ankara 2009, s.21.

²⁰⁰ El-Kalkaşandı, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.228.

yeni tayin olunan Naib'e, ferman ve hil'at'la beraber yeni kılıç verilirdi. Doğrudan Halep naipliğine bağlı olanlar ise şunlardı: Kahta, Gerger, Ayıntab, Ravendan, Derbsak, Bağras, Kusayr, Şuğur, Bekas, Divriği, Darende, Sirfendikar.²⁰¹

Bahrî Memlûklar zamanında Halep naipliğinin de içinde bulunduğu Biladu'ş-Şam denilen bölgenin idarî taksimatı 6 naiplik üzerine tesis edilmişti. Bu naipliklerdeki naiplerin her biri kendi hükmettiği yerlerde Memlûk Sultanı gibi kararlar alabiliyor ve uygulayabiliyordu. Bu naiplikler büyük naiplikler adını almıştı. Diğer naiplikler ise ona tabi oluyor ve küçük naiplikler adını alıyordu.²⁰²

Bu naiplikler arasında sadece Halep Naipliği Şam'ın kuzeyindeki bölgede devletin sınırında olduğu için önemli bir konumdaydı. Bu konumu nedeniyle Halep naibinin önemi büyüktü. Bununla birlikte Halep niyabetinin durumu "Memleket-i Şam" veya "Niyabet-i Şam" diye adlandırılan Dımaşk naipliğinden sonra gelir. Bu yüzden Halep naibi Şam naipleri arasında gördüğü itibar ikinci derecededir. Bazı kaynaklar Halep naipliğini özellikle H.748/M.1347-1348 yıllarında maksimum genişliğe ulaştığını²⁰³ ve Şam naipliğinden üstün olduğundan bahseder. Bu yıllarda Halep naibi "Melikü'l-Ümera" olarak bilinen ve Mısır'ın büyük emirlerinden Hacı Uruğtay idi.²⁰⁴

Halep naibi, görevine bizzat Memlûk sultanı tarafından atanıyordu. Bu atama, Halep naipliğinden derece olarak daha küçük naipliklerden mesela Hama, Trablus gibi yerlerden ya tayin yoluyla veya terfi yoluyla ya da Şam naipliği gibi ikinci bir yerden yapılıyordu. Fakat bu nadirdi. Mesela H.767/M.1365-1366 yılında Dımaşk naibi naklini Halep naipliğine yapılmasını istemişti.²⁰⁵

²⁰¹ Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve'ş-Şam*, Kahire 1994, s.192.

²⁰² Aşur, *El-Asru'l-Memâlikî fî Mısır ve'ş-Şam*, s.193.

²⁰³ İbn İyas, *Bedâyi'-z-Zuhûr*, C.1, Kısım 1, s.520.; Ticari hacmi Şam'dan sonra önem itibariyle ikinci derecede olan Halep'in çarşıları Hind malları ile tıklım tıklım dolu olduğu için kendisine Küçük Hindistan denilmesi de Halep naipliğinin maksimum genişliğe ulaştığının iktisadî bir delilidir. Bkz. Joseph Von Hammer, *Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persia. Mit neun Beilagen und neun Stammtafeln*, Volume:1, Darmstadt 1842, s.183. Ayrıca Fransisken Manastır papazlarından Floransalı Giovanni dei Marignolli Çin ve Hind seyahatinden dönerken 1352'de Halep'ten geçmiş ve burada batı modasına uygun olarak giyinen ve Fransızca'yı Kıbrıs şivesiyle konuşan pek çok Hıristiyan görmüştür. Bkz. Henry Yule, *Hakluyt Society, First Series, Volume:37, Cathay and the Way Thither, Being a Collection of Medieval Notices of China: Volume 2*, Cambridge University Press, 2010, s.351-352.

²⁰⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.118.; Muhammed b. Şihne, *Ed-Durrü'l-Müntehab fî Tarih-i Memleket-i Haleb*, s.257.; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.2, s.923.

²⁰⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-nihaye*, C.14, s.322.

Gerçekte Emirler, Memlûk Sultanlığında Halep naiplerinin oynadıkları rolün ciddiyetinin tamamen farkındaydılar. Bu yüzden her yeni Memlûk Sultanı tahta çıktığı zaman Halep naiplerinden biat etmeleri istenirdi. Bu durum Sultana karşı yapılacak darbe girişimlerine karşı bir güç gösterisi anlamını taşıyordu. Mesela Sultan Kalavun tahta geçtiği zaman (H.678/M.1279), Emir Seyfeddin Balaban el-Habeşi'yi kendisine biat etmesi için Halep naibine göndermişti.²⁰⁶ Yine Nasır Muhammed b. Kalavun'un oğlu Sultan Seyfeddin Ebu Bekr H.741/M.1341 senesinde Halep naibi Emir Taştemur'a kendisine itaat için yemin etmesi amacıyla haber göndermişti. Sultan Ebu Bekr öldükten sonra yerine küçük yaştaki kardeşi Alaeddin Küçük el-Eşref tahta çıkarılmıştı (M.1341). O da öncekiler gibi Halep naibi Emir Taştemir'in kendisine itaati için Emir Belek el-Camedar'ı göndermişti.²⁰⁷ Buna ek olarak Şam naipliklerinden herhangi bir naiplikten Memlûk Sultanlığına karşı isyan hareketleri vuku bulduğu zaman, Memlûk Sultanı, darbe yapmak isteyen muhalifleri durdurmak için Halep naibinin itaat yeminini almakta acele ederdi.²⁰⁸

Halep'te ise yeni atanan naib'e, şehre ilk gelişinde özel bir karşılama töreni düzenlenirdi. Halep halkı yeni bir naibin gelişini duyar duymaz, kadılar ve halkın ileri gelenleri onunla görüşmek için Tuman Hanı'na gelirlerdi.²⁰⁹ Çünkü naip, ilk gün kutlamaları kabul etmek üzere orada bulunurdu. Mübaşirler ise Halep naibi ile çoğunlukla Hama yakınlarında görüşürlerdi. Sonra Halep naibi ertesi günün sabahında tören kıyafetini giyerek yola çıkar. Bu sırada onu uğurlamak üzere kadılar, ordu mensupları, idareciler, şeyhler ve onlara tabi olanlar ve mahallelerin sakinleri en güzel elbiselerini giymiş bir halde orada hazır bulunurlardı. Naibi taşıyan kabile, Halep Kalesinin kapısına kadar gelince naip, burada atından indikten sonra sırayla Başhâcip ve diğer hâcipler atlarından inerdi. Sonra Halep naibi belinden çıkardığı kılıç ve kemeri kalenin naibine teslim ederek iki rekât namaz kılardı. Bu esnada kılıcı Kale Emirinin elindeydi. Namazı eda ettikten sonra kendisine sultanlık sancağı takdim edilirdi. O da sancağı kabul edip yeri öptükten sonra Sır kâtibi, kürsüye çıkarak ayakta, kadıların ve mübaşirlerin huzurunda Sultan'ın fermanını okurdu.

²⁰⁶ İbn Ebi'l-Fazâil, *En-Nehcü's-Sedid*, T.14, s.477.

²⁰⁷ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.9, s.114.

²⁰⁸ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-nihaye*, C.14, s.236.

²⁰⁹ Tuman Han'ı hakkında bkz. Jean Sauvaget, "Caravansérails syriens du moyen-âge", *Ars Islamica*, Vol. 6, No. 1 (1939), pp. 48-55.

Mübaşir, fermanı okurken Memlûk sultanının adını zikrettiği vakit naip saygısını göstermek için eğilip yeri öperdi.²¹⁰

Naip, haftada iki gün atına binip gezintiye çıkardı. Bunlar, Pazartesi ve Perşembe günleriydi. Naip gezintiye çıkmadan önce borazancı, Memlûk Emirlerinin toplanması için Darü's-Saade'nin kapısında borazan çalardı.²¹¹ Sonra Naip, Naiplik Sarayının kapılarının birinden çıkardı. Bâb el-Kavs adı verilen bu kapı Halep'in ortasında kaleye yakın bir yerdeydi. Oradan at pazarına yönelirdi. Sonra da Bâb en-Nireb adı verilen bir kapıdan geçerek şehrin surlarından çıkardı. Ardından da Kubbe adı verilen meydana ulaşırdı. Cibril Köyü yolu üzerinde olan bu meydan, şehre yakındı. Şehrin güneyindeydi. Naip dönüşte de aynı güzergahı takip ederdi. Naip at pazarına geldiğinde orada onu beklemekte olan Emirlerin arasından geçerek onları selamlardı. Naip, at pazarını dolaştıktan sonra atını geldiği yöne doğru çevirerek kendisini bekleyen ordunun önünde durur ve idareleri altındaki gayrı menkuller, köyler, atlar ve silahlarla ilgili bir konuşma yapardı. Sonra Naiplik Sarayına giderdi. Eğer bir ziyafet varsa kafilede yer alanların tümü; Emirler, halkın ileri gelenleri ve hacipler ona eşlik ederdi. Kale naibi, Halep naibinin selamını almak üzere kale kapısının önünde dururdu. Selamlama'dan sonra kale naibi içeri girerdi. Halep naibi de Naiplik Sarayına giderken, o sırada idarede görevli Emirler atlarından inerek rütbelerine göre sıraya dizilirlerdi. Naib aralarından geçerek kürsüsüne gelir ve otururdu.²¹²

Hacibu'l-Huccâb, merdivenin en üst basamağında naibin hemen sağında oturur. Dört kadı, kazasker, adalet sarayının müftüsü, sır katibi, dest (divan) katibi ve ordu nâzırı her biri yerini alarak naibi beklerlerdi. Naibin solunda sırayla Şafîî, Hanefî, Malikî ve Hanbelî baş kadısı otururdu. Bunlardan hemen sonra Şafîî ve Hanefî kazaskerleri, adalet sarayının Şafîî ve Hanefî müftüleri ve vezir otururdu. Sır katibi, naibin önünde ve yakınında otururdu. Onun sağında ordu nâzırı, onun yanında da divan katibi ki bunlar kadıların safını hizalayacak şekilde otururdu. Başhâcib'in karşısındaki iki saf ise birleşerek halka halini alırdı. Küçük hacipler ise protokol

²¹⁰ Muhammed b. Şihne, *ed-Durrü'l-Müntehab*, s.258.; Muhammed Rağıb, *Et-Tabahu'l-Halebi, A'lâm en-Nebile bi Tarihi Halebü's-Şehba*, C.3, Halep 1988, s.6-7.

²¹¹ İbn Furat, Muhammed b. Abdurrahim, *Tarih ed-Duvel ve'l-Muluk*, Tah. Konstantin Zurayk-Necla İzzeddin, 7-9 ciltler, Beyrut 1936-1942, s.110.; İbn Sayrafi, *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân*, C.1, s.229.

²¹² Naib Kürsüsünün tanımı için bkz: El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.223.

merdiveninini aşağısında dururlardı. Onların arkasında baş hacip ve ordu komutanları; ordu komutanlarının arkasında da valiler otururdu. Emirler, ziyafet için gelirse tablhane (mehter) görevlileri, naip ve beraberindeki zevata yakın bir yerde kendilerine ayrılmış yerlerde otururlardı. Yazılan kıssalar²¹³ elden ele dolaştırılır ve sırayla ordu komutanlarına verilirdi. Onlar bunları haciplere, onlar da başhacib'e verirdi. Başhacip de onları sır katibine uzatırdı. O da onları meclisin son iki safına dağıtırdı. Sır katibi elinde kalan kıssaları okumaya başlardı. Kendisinden sonrakiler ise iki safın sonuna kadar sırayla okurlardı. Kıssa okuma işlemi tamamlandıktan sonra kadılar meclisi üyeleri ve divan katipleri oradan ayrılırdı. Toplantı sona erdikten sonra bir ziyafet verilecekse naip ve Emirler oturdukları yerden kalkarak içinde sarı ipek atlasla kaplı saltanat tahtının yer aldığı muazzam bir bölüme geçirdi. Tahtın üzerinde "nâmcâh" denilen kılıç bulunmaktaydı. Kurulan sultan sofrasının başına naip oturur. Emirler de rütbe ve kıdem sırasına göre sofradaki yerlerine geçerlerdi. Ziyafet sona erdikten sonra sofraya kaldırılırdı. Emirler de sırayla kalkıp meclisten ayrılırdı. Onların hemen akabinde yanında sır katibi ve ordu nazırıyla birlikte naip de kalkar ve içinde naibin ahırının bulunduğu alana bakan bir penceresi olan küçük bir salona girerdi. Pencerenin önüne önce kendisi sonra sır katibiyle ordu nazırı otururdu. Bir süre dinlendikten sonra oradan ayrılırlardı.²¹⁴

şüphesiz Halep naibine özgü tertip edilen tüm bu uygulamalar, bu naibin ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu gösterir. Bazı kaynaklar, Halep naibini, Dımaşk naibi'nden üstün kılan bazı ayrıcalıklara değinmiştir. Özellikle Halep naibi'nin gerçekleştirmiş olduğu süreklilik avları da üstünlük sebebi sayılmıştı. Bunların ilki geyik avlamak için Halep bölgesinde ve Fırat'ın doğusunda on gün kaldığı seferdi. İkincisi de Fırat'ın batısındaki Cezire bölgesi ve civarına yaptığı av seferiydi. Bir ay süren bu seferde geyiklerin yanı sıra yırtıcı hayvanlar da avlanmıştı.²¹⁵

3.2. Halep Naipliği İdare Sistemi

Halep Naipliği, Memlûk Sultanları döneminde küçük bir saltanat konumundaydı ve burayı Kahire'deki Memlûk Saltanatına bağlı bir nâip (vekil)

²¹³ Kıssa:Yöneticilere sunulan bir tür dilekçe. Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu'cemu'l-Elfâzi't-Târihiyyeti Fi'l-Asri'l-Memlûki*, Dâru'l-Fikir, Dımaşk/Suriye, H.1410/M.1990, s.124.

²¹⁴ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.222-225.; Muhammed b. şihne, *Ed-Durrü'l-Müntehab*, s.259-260.; Muhammed Rağıb, *Et-Tabahu'l-Halebi*, *A'lam en-Nebile*, C.3, s.7-9.; Holt, *Haçlılar Çağı*, s.150-151.

²¹⁵ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.217.

yönetmekteydi. Şam bölgesinin diğer naipleri gibi küçük bir sultan konumundaydı. Maiyetinde çalışan görevlileri, askerleri, taraftarları ve Mısır'daki sultanın hizmet evleri gibi binaları vardı. Halep naibinin Halep ile birlikte etraftaki küçük naiplikleri de yönettiği bir yönetim mekanizması vardı.²¹⁶ Bu yönetim mekanizmasını oluşturan organları şöyle sıralayabiliriz:

3.2.1. Halep Naibi

Halep naibi, idarî mekanizmanın tepesinde yer alırdı. Doğrudan Memlûk sultanı tarafından atanmaktaydı. Halep naibine; Dımaşk naibine verilen *kâfil* (kefil, hamî, koruyucu) ismi yerine *Saltanat-ı Şerife Naibi* lakabı verilmiştir.²¹⁷ Saltanat merkezinden kendisine gönderilen yazılarda “*Allah, mümtaz zatın yardımlarını değerli kılsın*” ibaresi yazılırdı. Saltanat nezdinde, “*Ahûhu: onun kardeşi*” şeklinde asil bir künyeye anılırdı.²¹⁸ Halep naipliğine yapılan Emir atamalarıyla ilgili ferman eğer doğrudan Memlûk sultanından sadır oluyor ise üzerinde “*Bu ferman; mümtaz, yüce, büyük, kefil, falana, yardımcı falana, Allah onun yardımını değerli kılsın, korunmuş Halep'teki saltanat-ı şerife naipliğine yazılmıştır. Ferman'da geçen hususların gereğinin en güzel ve en mükemmel şekilde yerine getirilmesi temennisiyle*”²¹⁹ ibaresi yazılırdı. Halep naibinin imzasıyla çıkan yazılarda ise naibin “*imza*”sı “*şerîf*” olarak değil, “*kerîm*” olarak nitelendirilmekteydi. “Falan kişinin falan göreve getirildiğine dair *kerîm imzadır*” veya “Falan kişinin falan göreve getirildiğine dair *kerîm fermanıdır*. Buna karşın saltanat merkezinden sadır olan yazı ve fermanlar ve bunlardaki imza ve mühürler “*şerîf*” olarak nitelenmekteydi.²²⁰

Bazen Şam naipleri, kendi aralarında değişime tabi tutulurlardı. Bu kapsamda Halep Naibinin de yeri değişirdi. Bu yer değişikliklerinden biri de H. 710/M. 1310 yılında Nasır Muhammed'in üçüncü saltanatı döneminde, Hama Naibi Kıpçak'ı, Emir Karasungur'un yerine Halep Naipliğine ataması olmuştu.²²¹ Emir Kıpçak, Halep Naipliğine atanmasından kısa bir süre sonra aynı yılın Cumâde'l-âhir ayının

²¹⁶ Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni'am ve Mübîd en-Nik'am*, Tahkik, David W. Myhrman, London 1908, s.33.; Said Aşur, *El-Asru'l-Memalik*, s.202-203.

²¹⁷ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.217.

²¹⁸ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.217.

²¹⁹ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.11, s.102.

²²⁰ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.12, s.282.

²²¹ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.9, s.11-12.

sonlarında vefat etti.²²² Bu sırada Memlûk Sultanı en-Nâsır Muhammed çıkardığı bir emirle Hama naibi Esendemir'i azledip yerine Melik-i Müeyyed İmâdüddîn İsmail'i atar. Fakat İmâdüddîn İsmail, Hama'ya giremez. Çünkü Emir Esendemir Sultan en-Nâsır Muhammed'in emirlerine isyan ederek Hama naipliğinden ayrılmayı reddetmiştir. Emir Esendemir, Halep naibi Kıpçak'ın vefat haberini alınca Hama'dan ayrılıp Halep naipliğine yöneldi. Halep'e yerleştikten sonra, Sultan en-Nâsır Muhammed'den kendisini Halep naipliğine tayin etmesini istedi. Sultan da onun bu isteğini gönülden olmasa da kabul etti.²²³

H.726/M.1326 tarihinde 12 yıldır Halep naipliği yapmakta olan Alaaddin Tanboğa, Memlûk sultanı tarafından Mısır'a çağırılmış, yerine Emir Argun atanmıştı. Önceden divittar (sekreter) olan Emir Argun, Halep naipliğine atandıktan sonra H.9 Safer 731/M.22 Kasım 1330 tarihinde Sacur nehrini Halep'e getirip Kuvayk çayına bağlamıştı. Tarihçi Zehebî tarafından, bu işin çok zahmetli gerçekleştiğini ve kazma işleminin çok uzun sürdüğü belirtilmiştir.²²⁴ H. Rebi'u'l-âhir 731/M. Ocak 1331 tarihinde Emir Argun b. Abdullah en-Nâsırî vefat etmişti. Onun vefatının ardından Naipler arasındaki yer değişikliği işlemi kapsamında yerine tekrar Alaaddin Tanboğa, Halep Naipliğine atanmıştı.²²⁵

Dımaşk naibiyle Halep naibi arasında çıkan anlaşmazlıklar, bazen Halep naibinin görevden alınmasına neden olurdu. Çünkü Memlûk Devletinin yönetim kademesinde Dımaşk naibinin özel bir yeri vardı.

Görevinden alınan bir naibi tekrar eski yerine tayin etmek Memlûk Sultanları, naipleri ve Emirleri nezdinde alışılmış bir uygulamaydı. Mesela H. 775/M. 1373 yılının Cemadiye'l-âhir/Eylül ayında Beydemir Harezmî ikinci kez Halep Naibi olmuştu. Daha sonra H. 775/M. 1374 yılının Ramazan ayında Dımaşk Naipliğine atandı.²²⁶ Onun yerine Halep naipliğine Işıktemur el-Mardinî atandı.²²⁷ Işıktemur el-

²²² Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarih El-Beşer*, C.4, s.60.; El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta'rif bi'l-Mustalahi'ş-Şerif*, s.148.

²²³ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.9, s.23. İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.111-114.

²²⁴ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Zeylu Tarihu'l-İslam*, Nşr. Ömer Tedmurî, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, y.y., 2004, s.360.; İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.61.; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, C.14, s.249.; İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.277.

²²⁵ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.7, s.288.

²²⁶ İbn Hacer Askalanî, *Enbai'l-Ğumr bi'enbâi'l-Umr*, C.1, s.60.

²²⁷ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.288.; Ahmed Abdurrazık Ahmed, *El-Bezel ve'l-bertele*, Kahire 1979, s.51.; Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s.85.

Mardinî, geçirdiği şiddetli bir hastalık sonucu H. 791/M. 1389 yılının Şevval ayında vefat edene dek defalarca Halep Naipliğini yürütmüştü.²²⁸

Yapılan uygulamalardan biri de Halep Naipliğinden daha düşük mertebede bulunan bir yerdeki kişinin alınıp Halep naibi olarak atanmasıdır.

Bunlara Hama ve Trablus gibi yerleri örnek verebiliriz.²²⁹ Emirler, Halep naipliğini yürütecek ehliyete sahip olmak kaydıyla genellikle Hama'dan, nadiren de Trablus'tan alınıp Halep'e atanırdı. Bazen de Saltanatın merkezi Kahire'den veya Dımaşk'tan Halep'e gönderilirdi.²³⁰ Emirler, Dımaşk'tan gönderildiği zaman, bu bir ceza olarak görülmezdi. Çünkü Halep naipliğiyle Dimeşk naipliği genellikle birbirine eşit sayılırdı. Bununla beraber Halep naibi terfi ettiğinde çoğu zaman Halep Naipliğine üstünlük sağlayan Dımaşk naipliğine intikal ederdi.²³¹ Daha büyük bir göreve atanması halinde Kahire'ye getirilirdi.²³² Fakat Halep naibi hastalanırsa²³³ veya bir Memlûk Devleti aleyhinde bir suç işlemişse ya görevinden alınır ya da Halep Naipliğine uzak olmak şartıyla Şam naipliklerinden birinde ikamete zorlanırdı.

Sır Katibi ile Kale naibini doğrudan Memlûk sultanı tayin ederdi. Bunların tayininde Halep naibinin bir etkisi veya yönlendirmesi olmazdı. Halep Naibiyle aralarındaki anlaşmazlıklarda Memlûk sultanına başvurmaları bunun apaçık göstergesidir.²³⁴

Memlûk sultanı, Memlûk Devletinin Mısır ve Şam bölgesindeki maslahatı için Halep naipliğinde baş gösteren anlaşmazlıkları kendisi çözer ve bunların oradaki görevliler arasında şahsî problemlere dönüşmesine müsaade etmezdi.

3.2.2. Halep Kalesi Naibi

Halep kalesi naibi, Halep naipliğinde önemli bir görevi üstlenmekteydi. Görevini Halep naibinden tamamen bağımsız bir şekilde yürütürdü. Diğer bir

²²⁸ İbn Hacer Askalanî, *Enbai'l-Ğumr bi'enbâi'l-Umr*, C.1, s.384.

²²⁹ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.2, s.212.

²³⁰ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.300.

²³¹ İbn Hacer Askalanî, *Enbai'l-Ğumr*, C.1, s.60.

²³² İbn Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar*, C.2, s.343.

²³³ İbn Hacer Askalanî, *Enbai'l-Ğumr*, C.1, s.384.

²³⁴ Bizans devletinde de Naip kavramının yerini Satrap alır. Satrap tıpkı Naip gibi Kralın temsilcisi olup doğrudan ona karşı sorumluydu. Önemli eyaletlerdeki kale veya garnizon komutanları satraba bağlı değil krala bağlı idi. Bkz. M.Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Phoenix Yay., Mart/Ankara 2009, s.62.

ifadeyle Halep Naibinin, kale veya kalenin naibi üzerinde bir otoritesi yoktu. Halep Kalesi Naibi, doğrudan Memlûk Sultanı tarafından atanırdı.²³⁵ Askerî zevattandır. Çoğu zaman Tablhane Emiri olarak görev yapardı.²³⁶ Memlûk Devleti'nden Halep kalesi naibine gelen mektuplarda, bu kişi, “*Korunmuş Halep'in Muzaffer Kalesinin Naibi*” şeklinde anılırdı.²³⁷

Çoğu zaman Halep Kalesi naibi, Halep'te önemli büyük görevler yürüten kişilerden seçilirdi. Bazen de Halep'te bulunan herhangi bir göreve de getirildiği olurdu.

Halep kalesi naipliğine atanmada üç önemli hususa dikkat edilirdi. Birincisi, Halep kalesi naibi vefat ederse ve onun görevini üstlenebilecek bir çocuğu varsa o kişi kale naipliğine seçilirdi. İkincisi, Bazen kale naibi, Memlûk Devleti'ne parasal katkıda bulunurdu ki babasından devraldığı naipliği muhafaza etsin.²³⁸ Üçüncü ise Halep Kalesi naipliğine, çoğunlukla Halep haciplerinden biri getirilirdi.²³⁹

Hiç şüphe yok ki bu üslup, Halep Kalesi naipliğini bu alanda tecrübesiz ve hatta idarî işlerden habersiz emirlerin yürütmesine neden oldu. İbn Tağribirdi'nin zikrettiği üzere H.762/M.1361-1362 yılında Mısır'daki Memlûk Devleti'ne bağlı Emirlerden biri olan Gümüşboğa es-Seyfi Nahşabay, daha önce idari tecrübesi ve ehliyeti olmadığı halde Halep Kalesi naibi olmuş ve görevde kalmak için malından harcamıştı”.²⁴⁰ Kaynakta bu meblağın 6000 (altı bin) dinar olduğu belirtilmişti.²⁴¹ Halep Kalesi naibinin görevi, içindeki silah depoları, malı ve mahsulleriyle kaleyi korumak ve sultanlığın bütün emirlerini uygulamaktı. Bazı kaynaklara göre H. 701/M.1301-1302 yılında Halep kalesi naibinin, Halep naibi Esendemir'i tutuklamak için bazı emirlerle işbirliği yapması buna örnektir.²⁴²

²³⁵ El-Kalkaşandî, *Subh el-A'sa*, C.4, s.217.

²³⁶ Emir-i Tablhane: Mısır Memlûklarında Kılıç erbabı rütbelerinden askeri bir rütbe idi. Bkz. El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.217.

²³⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.7, s.171.

²³⁸ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.16, s.206.

²³⁹ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.16, s.206.

²⁴⁰ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.16, s.270.; İbn İyas, *Bedayii'z-Zuhur*, C.2, s.394.

²⁴¹ İbn Tağribirdi, *Havâdisü'd-Duhur*, C.3, s.622.

²⁴² İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.9, s.27.

3.2.3. Halep Atabeyi

Genel olarak tarihi bir kavram olan Atabey, Büyük Selçuklular zamanından beri devlet teşkilatında kullanılan bir kavramdı.²⁴³ Memlûklar'da Atabey, askerlerin işlerini üstlenen kişi ve Memlûk orduları genel komutanı olarak tarif edilirdi.²⁴⁴ Halep naipliğindeki Atabey, devletin başkenti Kahire'deki Atabey ile aynı görevi icra etmiştir. Askerî zevattan olup, icra ettiği mesleğin önemine binaen Sultanlık karnamesiyle atanırdı. Halep naipliğinde bu vazifeyi birçok kişi yürütmüştü. Onlardan birisi de H.745/M.1345 tarihinde vefat eden Emir Alaaddin Aydoğdu ez-Zerrâk'dır.²⁴⁵

Halep'in konumu ve savaştaki rolü itibariyle Halep atabeyinin görevi son derece önemliydi. Dolayısıyla bu göreve ancak Halep naipliğinde büyük görevler üstlenmiş tecrübeli kişiler getirilirdi. Halep atabeyleri çoğunlukla daha üst bir göreve tayin edilmek suretiyle Sultanın naibi olarak ya Halep naipliğinden daha düşük olan başka bir naipliğe ya da aynı görevi yürütmek üzere taltif amaçlı olarak Dımaşk Naipliğine gönderilirdi.²⁴⁶

3.2.4. Hâcibu'l-Huccâb

Bu vazife Emevi, Abbasi Devletlerinde Halifelerin perdecisi demekti. Hacıbler genellikle mevki sahibi olanların tamamına ve özellikle Abbasî halifelerinin kapısında durmaları uygun görülmüştü. Halife nezdinde nüfuz sahibi olduklarından bu nüfuzlarını para kazanmak için kullanırlardı. Halifenin huzuruna çıkmak isteyenleri takdim için onlardan para alırlardı. Bu durum Hz. Ömer döneminde dahi vukubulmuştur. Muğire b. Şube'nin şöyle söylediği rivayet olunur: "Hz. Ömer'in huzuruna girmemi kolaylaştırmak için Yerfâ'ya vermek istediğim dirhem bazen avuçlarımı terletirdi".²⁴⁷

Fakat halifelik hükümdarlığa dönüştükten sonra yani Emevîler dönemiyle birlikte, haciplik te, hükümdarlığa özgü makamlardan biri olarak kullanılmaya

²⁴³ Büyük Selçuklularda devlet hanedanın ortak malı olarak görüldüğünden, çeşitli bölgelerde hanedan üyelerinin idari tecrübelerini artırmak ve onları terbiye etmek için hükümdarın itimadına layık Atabey denilen emirler bu görevi yürütmüştü. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.22.

²⁴⁴ Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.409.

²⁴⁵ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C.4, s.164.

²⁴⁶ İbn Hacer Askalanî, *Ed-Durerü'l-Kâmine*, C.4, s.29-30.

²⁴⁷ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Megâmiz, C.2, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976, s.280.

başladı. Çünkü Emevîler, Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin, Muaviye'nin, Amr b. As'ın ve daha pekçok kişinin saldırıya uğradığı gibi kendilerinin de haricîlerin veya başkalarının saldırısına uğramaktan korkuyorlardı. Ayrıca insanların yoğun bir şekilde kendilerini meşgul edip, esas görevlerini yapmalarına engel olmalarını da istemiyorlardı. Onun için bu görevleri yerine getirecek birini seçtiler ve onu “hacib” olarak isimlendirdiler.²⁴⁸

Büyük Selçuklular'dan Zengîler'e, onlardan da Eyyûbîlere geçmiştir. Eyyûbîler döneminde sultandan başka, hanedan üyelerinin de hacibleri mevcuttur. Mesela el-Cezîre ve Şam Eyyubî hükümdarı el-Meliku'l-Eşref döneminden (M.1200-1237)²⁴⁹, Harezmşahların Ahlat'ı istilası sırasında (M.1230) burada ona niyabeten hacibi Hüsameddin Ali el-Mavsîlî bulunuyordu.²⁵⁰

Memlûklar'da önemli bir vazife olarak görülürdü. Özellikle Sultan Baybars zamanından itibaren Hacibu'l-Huccab'ın vazifesi ya hükümdarın ya da vekili olan Naib-i Saltanat'ın emriyle faaliyetlerini yürütürdü.²⁵¹ Başhacibin görevi “Hucûbiyet-i Kübrâ/En büyük haciplik” olarak adlandırılırdı. Başhacip, askerler arasındaki husumeti ve onların tımar ile ilgili anlaşmazlıklarını şer'î ölçüler çerçevesinde çözmekle görevli kişidir.²⁵² Başhacip askerî zevattan sayılmıştır.²⁵³ Hacıplık görevini dört hacip yürütür ki Başhacip bunlardan biridir. Başhacip aynı zamanda “*Binler Emiri*”dir. Saltanat merkezinin doğrudan yazıştığı kişidir. Halep naipliğinde naipten sonraki kişidir. Başkasının sahip olmadığı ayrıcalıklara sahiptir. Halep naibine gıyabında vekalet eder. Ayrıca naiplik sarayına at binerek girerdi. Memlûk sultanından aldığı bir yetkiyle, sadakatinden şüphe ettiği Halep naibini tutuklayabilirdi. Hatta tutukluluk, ölüm veya görevden alınma sebebiyle boşalan naipliğe, yeni bir naip atanıncaya kadar naiplik ederdi. Diğer üç hacip ise ya tablhane emiri ya da *onlar emiri*²⁵⁴ yahut bunlara denk görevler icra ederdi. Başhacip ile ikinci

²⁴⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, C.1, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004, s.327.

²⁴⁹ Önder Kaya, “el-Melikü'l-Eşref, Musa”, *TDVİA.*, C.29, Ankara 2004, s.64-66.

²⁵⁰ Ayşe Duda Kuşçu, *Eyyûbî Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2013, s.229.

²⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.354-355.

²⁵² Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni'am*, s.57.; Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.429.

²⁵³ Muhammed Rağîb, *Et-Tabahu'l-Halebî, A'lâmu'l-Nebile*, C.3, s.3.

²⁵⁴ Onlar emiri: Emrinde 10 asker bulduran askeri görevli. Bkz. Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.415.

hacip fermansız ve kararnamesiz bir şekilde Memlûk Devleti tarafından doğrudan atanırken; üçüncü ve dördüncü hacip, Halep naibi tarafından doğrudan atanırdı.²⁵⁵

Kahire'den Halep'teki Başhacibe gönderilen yazılarda “*bu yazı yüksek meclise gönderilmiştir*” ibaresi yazılırdı. Yine merkezden gönderilen yazılarda Başhacip, “*Korunmuş Halep'in Emir Hâcibu'l-Huccâbi*” lakabıyla anılırdı. Hacib-i Sâni (ikinci hacip) muhatap alındığında ise bu ifade “*Korunmuş Halep'in ikinci hacibi*” şeklinde olurdu.²⁵⁶

Bu hacipler her ne kadar Kahire tarafından atansa da bunların kaderi genellikle Halep naibinin elindeydi. Halep naibi, Halep hacibini değiştirmek isterse bunu Memlûk Sultanından talep ederdi. Örneğin H. 751/M. 1350-1351 yılında Emir Şerafeddin Musa b. Abdillâh en-Nasırî, Halep Naibinin şikayetiyle haciplikten azledilerek yerine Emir Çarıktımur atanmıştı.²⁵⁷

Bazı kaynaklarda, emirlerden bazılarının, Halep Hacıpliğinden alınıp Şam bölgesindeki naipliklerden birine naip olarak atandıklarına dair bilgiler de yer almaktadır. Mesela H.761/M.1359-1360 yılında Trablus Naipliğine atanan Emir Zeynüddin Gülbeg Çaşnigir en-Nasırî bunlardan biriydi.²⁵⁸

Kısacası bu görev çok büyük bir ehemmiyete sahip olduğu için Memlûk Devlet'i, Halep'e, Şam'a veya Mısır'a bağlı diğer naipliklerdeki büyük naipleri bu göreve tayin ederdi.

3.2.5. Mihmandar

Sultanın yanına gelen elçileri karşılamakla görevli kişiydi. Mihmandarın görevi, devletin gücünü ve otoritesini onlara göstermekti. Sultanlara ve onların naiplerine düşen, Memlûk Devleti'nin güçlü bir devlet olduğu noktasında gelen elçileri ikna etmektir.²⁵⁹ Halep naipliği mihmandarı, doğrudan Memlûk Sultanının kararnamesiyle atanırdı. Mesela Halep mihmandarı Emir Garsüddîn et-Tanâhî'ye gönderilen mektubun birinde “Yüce Cenap” ibaresi yazılıydı.²⁶⁰

²⁵⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.218.

²⁵⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.7, s.171.

²⁵⁷ El-Makrîzî, *Kitabü's-Suluk*, C.2, Kısım 3, s.827.

²⁵⁸ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.233.

²⁵⁹ Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.478.

²⁶⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.12, s.432.

3.2.6. Şâddü'l-Devâvîn

Şad tabiri nazır, müdür, müfettiş, murakıb gibi manalara gelmektedir. Şâddü'l-Devâvîn'de Divanlar Müdürü manasındadır. Divan Şad'ının görevi divanda kararlaştırılan hususları kayıt altına almaktır.²⁶¹ Bu şekilde o, divanları denetler ve divan hesaplarını gözden geçirirdi.²⁶² Bu görevi Onlar Emiri'nin yanı sıra bazen de bir asker yürütürdü. Halep naibi tayin edilen²⁶³ divan şad, askerî zevattan kabul edilirdi.²⁶⁴ Halep kalelerinin para, tahıl ve gerekli mühimmatın tedarik edilerek yerlerine ulaştırılması Divan Şad'ının görevleri arasındaydı.²⁶⁵

Kahire Emirlerinden Emir Alaaddin Aydigin eş-Şihâbî H. 659/M. 1261 yılında Halep'in ilk divan şadı olarak atanmıştı.²⁶⁶ Halep ve yöresinde bu görevi H. 678/M. 1280 yılında Emir Bedruddin Bektut el-Katzî yürütmüştü.²⁶⁷

Bazen Halep naipliğindeki divan şadlık görevi Dımaşk'ta bu görevi yürüten kişiye isnad edilirdi. H.689/M.1290 yılında Sultan el-Mansur Kalavun, Halep dahil tüm Şam naipliklerindeki divan şadlık görevini yürütmek ve her gün beytûlmala yirmi bin dirhem göndermek üzere Emir Sungur el-Asar'ı atadı.²⁶⁸ Buna ilaveten Halep naipliğinde divan şadlık vazifesini yürüten kişi bazen bu görevle birlikte imaret ve vakıf işlerini de yürütürdü. Örneğin H.745/M.1344-1345 yılında vefat eden Emir Salahaddin Yusuf b. İbnu'l-Es'ad ed-Devetdar bunlardandı.²⁶⁹

Kaynaklarda bazı Emirlerin Halep'te topladıkları malları Memlûk Devleti'ne göndermek suretiyle bu görevi en güzel şekilde yürüttüğüne dair bilgiler vardır. H.733/M.1331-1332 Emir Bedrüddin Muhammed b. el-Hâc Ebî Bekr²⁷⁰ ile H.734/M.1333-1334 yılında vefat eden Emir Bedrüddin Lü'lü el-Halebî bu görevi yürütenler arasındaydı.²⁷¹ Fakat Emir Bedrüddin Lü'lü el-Halebî emin biri olmadığı

²⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.341.

²⁶² Dehmân, *Mu'cemu'l-Elfâzi't-Târihiyyeti Fi'l-Asri'l-Memlûkî*, s.95.; Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.448-449.

²⁶³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.218.

²⁶⁴ Muhammed Rağıb, *Et-Tabahu'l-Halebî, A'lâmu'l-Nebile*, C.3, s.3

²⁶⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.12, s.155.

²⁶⁶ El-Makrîzî, *Kitabü's-Suluk*, C.1, Kısım 2, s.452.

²⁶⁷ Muhyî d-Dîn b. Abd ez-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm*, s.60.; İbn Furat, *Tarih ed-Duvel ve'l-Muluk*, C.7, s.161.

²⁶⁸ İbn Ebi'l-Fazâil, *En-Nehcü's-Sedid*, T.14, s.532.; İbn Furat, *Tarih ed-Duvel ve'l-Muluk*, C.8, s.90.

²⁶⁹ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fî Tarih el-Beşer*, C.4, s.142.; İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.74.

²⁷⁰ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.2, s.231.

²⁷¹ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Ed-Durer el-Fâhîr fî Siret el-Melik en-Nâsir*, C.9, s.375.

için saltanat merkezine alınarak tutuklanmış ve Memlûk Devleti'ne ödemediği mallar kendisinden istenmişti. Onun yerine bu göreve H. 738/M. 1336-1337 yılında Emir Alameddin Sencer el-Himsî atanmıştı.²⁷²

Emirlerden bazıları divan şadlık görevini kötüye kullanarak Halep naipliğinde halka zulmetmişlerdi. Emir Ali b. Kelfet divan şadlık görevini üstlendiğinde halka uyguladığı amansız zulümden dolayı kendisine Ali b. Kelfet yerine “Ali b. Kelbek” (Köpeğin oğlu Ali) ismi verilmişti. Halep naibi Emir Mengli Boğa onu naipliğe çağırarak sorgulamış ve rivayete göre aldığı darbeler sebebiyle H. 780/M. 1378-1379 yılında vefat etmişti.²⁷³ Burada dikkat çeken husus bu görevi üstlenen kişinin Halep naipliğinin tümünü kapsayan yetkileri olmasıdır. Diğer bir husus ise Halep'te bu görevi yürüten kişinin aslen Halepli olmasıdır. Onun Halepli olması buradaki kaleleri iyi tanımasını sağlayan bir unsurdu.

3.2.7. Berîd Şad'ı (Posta Müdürü)

Sasaniler'de ve Bizans'ta mevcut olan Berid teşkilatı islam devletlerinde genel olarak postacılık hizmeti için tesis edilmiştir. Latince “veredus” kelimesinden Arapça'ya geçtiği kabul edilir. Ayrıca bu kelimenin Arapça'daki “bered” kelimesinden geldiğini söyleyenlerin yanında Farsça “kesik kuyruklu” bürîde-düm'den alındığını söyleyenler de mevcuttur.²⁷⁴

Müslümanlardan berid teşkilatını ilk defa kuran zat Emevî hükümdarı Muaviye'dir. Kuruluşundaki amaç, Şam'da bulunan hükümdar ile Mısır, Irak ve İran'da bulunan naipler arasında cereyan eden haberleşmenin sağlanmasıydı. Daha sonra bu memuriyet geliştirilerek valiler ve saray görevlileri ile hükümet memurları hakkında tahkikat ve ihbarlarda bulunmak vazifesi eklendi.²⁷⁵

Zengîler ve Eyyübîler de Berid teşkilatını geliştirmeye çalışmışlardır. Zengîler, posta işlerinde daha çok deve kullanmışlardı. Eyyübîler ise posta güvercinleri ve gemilerden faydalanmışlardı. Memlûklar'da ise posta işleri "sâhibü

²⁷² Şemseddin Eş-Şucâî, *Tarihu'l-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Salihî ve evladih*, Nşr. ve Trc. B. Schafer, Wiesbaden 1985, s.3.

²⁷³ İbn Hacer Askalanî, *Enbai'l-Ğumr bi'enbâi'l-Umr*, C.1, s.185.

²⁷⁴ Ünal Kılıç, “Berîd/Posta Teşkilatı ve Menzihâne”, *İslam Kurumları Tarihi El Kitabı*, Editör, Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara 2013, s.207.

²⁷⁵ Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, C.1, 318.

dîvânî'l-inşâ" veya "kâtibü's-sır" adı verilen bir kişinin elinde idi ve bütün tayin ve aziller onun bilgisi dahilinde yapılırdı.²⁷⁶

Mısır ve Suriye'de hüküm süren Bahrî Memlûk Devleti'nde, Dîvânü'lberîd ve bölgeye ait diğer hizmetleri daha önceki dönemdeki haline döndürebilmek için büyük çaba sarfedilmişti. Haçlı seferleri dolayısıyla bozulmuş olan berîd teşkilâtı bilhassa 1.Baybars tarafından canlandırıldığı gibi yollar ve köprüler de inşa ettirilmişti. Ayrıca emniyetin sağlanması için belli merhalelerde ve tehlikeli yerlerde bir nevi küçük kale biçiminde kervansaraylar yaptırılmıştı. Böylece hem askerî hem de idarî ve iktisadî bir emniyet zinciri oluşturulmuştu. Bu emniyet zinciri Dımaşk-Halep, Dımaşk-Rahbe, Halep-Ayas, Dımaşk-Trablusşam, Dımaşk-Safed, Dımaşk-Kerek ve Dımaşk-Beyrut güzergâhları üzerinde uzanmaktaydı.²⁷⁷

Kahire ile diğer saltanat naiplikleri arasında Sultanlığın posta işlerini yürütür ve posta işleriyle ilgili bilgiler verirdi.²⁷⁸ Halep Naipliğinin berîd (posta) şadı *onlar emiri (emîr-i aşere)*'nden seçilirdi. Halep naibinin, bu göreve bir halka emirini veya bir askeri atadığı da olmuştu.²⁷⁹ Saltanat merkezinden kendisine gönderilen mektuplarda “*Allah, âli (yüce) cenabınıza (zatınıza) yücelik katsın*”, bazılarında ise “âli” yerine “sâmî” (yüce) kelimesi- yazılırdı.²⁸⁰

Berîd (posta) ile 12 mil uzunluğundaki belli bir mesafe kastedilirdi.²⁸¹ Bu da 4 fersah yapmaktadır. 4 fersah 3 mildi. 1 mil ise 3000 zira (kulaç) idi.

Bir zira da 24 parmak idi. Her parmak, dikey olarak birbirine bitişik sıralanmış 4 arpa boyundaydı. Her arpa da katırkuyruğundaki kıllardan dördüne eşitti.²⁸²

Beridiye (postacılar) ise sultanların önemli işlerle ilgili mektuplarını yerine ulaştıran kişilerdi. Bu görevi yürütecek kişilerin sır tutması, doğru sözlü olması ve bindiği ata merhametli davranması gibi şartlar taşıması gerekirdi.²⁸³ Posta görevlisine

²⁷⁶ Kılıç, “Berîd/Posta Teşkilatı ve Menzihâne”, s.212.; İbrahim Harekât, “Berîd”, *TDVİA.*, C.5, Ankara 1992, s.500.

²⁷⁷ Harekât, “Berîd”, s.500.

²⁷⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.187.

²⁷⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.4, s.219.

²⁸⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.8, s.227.

²⁸¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-'Aşa*, C.14, s.366.

²⁸² El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.184.

²⁸³ Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni'am ve Mübîd en-Nik'am*, s.46-47.

Şam diyarında Şam Naibi adı verilirdi. İnsanlar, onu, taşıdığı “Nâib-i Şâmî/Şam Naibi” ibaresi yazılı olan bir levhadan ve boynuna sarılı olup omuzları arasından sarkan ipek sarı bir kumaştan tanırlardı. Bu levhalar şehirleri dolaşan postacının işini kolaylaştırırdı.²⁸⁴

Memlûk Devleti, doğuda Moğol, kuzeyde Ermeniler ve batıda Rum Denizi'ne (Akdeniz) komşu olan yerlerden kendisine haberler getiren Halep naipliğindeki postacılık işlerine büyük önem verirdi. Sultan Baybars, bu amaçla Birecik'deki posta merkezlerini takviye etmeye özen göstermişti.²⁸⁵ Bu posta ağı Halep naipliğinin geneline yayılarak kara yolu, posta güvercinleri ve ateş yakma yoluyla Halep'i, Memlûk Devleti'nin merkezi Kahire'ye bağlardı. Herhalukarda Dımaşk, Halep naipliğini Kahire'ye bağlayan önemli bir halka olmuştur. Kahire'deki Kal'atü'l-Cebel'den gelen mektuplar, buradan Halep naipliğinin kenar noktalarına dağıtılırdı. Uç noktalardan gelen mektuplar da aynı şekilde Dımaşk yoluyla Kahire'deki Cebel Kalesine ulaştırılırdı.²⁸⁶ Dımaşk'tan Halep'e giderken sırayla; el-Kusayr, el-Katîfe, el-Kastal, Kârâ, Berîh, el-Ataş, el-Ğasûle, Semînîn, Humus, er-Esten, Hama, Latmîn, Trablus, el-Maazze, Ankrâta, İyâd, Kınnesrin güzergahı izlenirdi. Halep'ten de şu beş yöne dağıtımı yapılırdı: Birecik, Besni, Kal'atü'l-Müslimîn (Rumkale), Ayas (Yumurталık), Caber.²⁸⁷

Halep'ten Birecik'e giderken el-Bâb -es-Sâcûr -Gülnaz güzergahı izlenirdi.²⁸⁸ Behesnî (Besni) ve civarına giderkende Halep-es-Semûka-Sendere-Beytulfâr-Antep güzergahı izlenirdi. Ardından Kayseri yoluyla da Anadolu'ya gidilirdi. Kal'atü'l-Müslimin ve çevresine ise Antep'ten gidilirdi. Kal'atü'l-Müslimin'den Cisru'l-hacer'e²⁸⁹, oradan da Kahta'ya ulaşıldı. Ayas güzergahına gitmek için ise Halep'ten

²⁸⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C.14, s.372.

²⁸⁵ İbn Abduzzahir, *Er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Nşr. Abdulaziz el-Huveytır, Riyad 1976, s.177.

²⁸⁶ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.117.

²⁸⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C.14, s.381.; El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.193.

²⁸⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C.14, s.381.; El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.193.

²⁸⁹ Cisru'l-hacer denilen yer bugün Adıyaman'ın Kahta ilçesine 20 km mesafede Cendere köprüsüdür. Roma dönemindeki adı Bölâm'dır. M.2. yy.'da yapılmıştır. Tek kemerlidir. Köprü bugün de kullanımdadır. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK. Yay. Ankara 2002, s.3. Bkz. Ek. 4.

Erhab'a, oradan Tizin'e, oradan da Ayas'a ulaşıldı. Sonuncu yol ise Caber yoludur ve Halep'ten buraya Cabûl-Balas güzergahı izlenerek ulaşıldı.²⁹⁰

Bu beş yolun tamamı at vasıtası yoluyla gidilen posta yollarıydı. Adı geçen posta merkezlerinden her birinde birkaç at ve bunların bakımıyla görevli seyisler yer almaktaydı. Civardaki Araplar, kendilerine düşen yem miktarını her ayın başında bu atlara verirdi. Atlılardan oluşan bir nöbetçi birlik, atlarıyla birlikte ay boyunca bu posta merkezleri arasında dolaşarak görev yapardı. Nöbeti her ayın başında başka bir birliğe teslim ederlerdi.²⁹¹

Buna ek olarak Memlûk Devleti bu merkezlerden bozulanları ıslah etmek için çalışırdı. Posta merkezlerini desteklemek üzere H. 748/M. 1347-1348 yılında Emirlerden mal ve tahıl yerine atlar toplanmaya başlandı. Toplanan bu atlar ile posta merkezlerinin en önemli görevi olan haberleşme ve ulaşım hizmetleri yenilenmiş oldu.²⁹²

Posta merkezlerinde kullanılan atlardan başka posta güvercin merkezleri de mevcuttu. Posta güvercin merkezlerinin etrafı surlarla çevriliydi. Bu burçların da burç görevlileri ve hizmetçileri bulunmaktaydı.²⁹³

Ayrıca bu burçlarda güvercinlerin eğitiminde kullanılan kafesler bulunmaktaydı. Burç görevlileriyle hizmetçilerin rütbelerine göre maaşları düzenli olarak ödenirdi.²⁹⁴ Güvercin posta merkezleri, Dımaşk'tan Karâ'ya oradan Humus'a ve Hama'ya, oradan da Halep-Maarra'ya kadar uzanmaktaydı. Halep-Birecik, Halep-Kal'atü'l-Müslimin, Halep-Besni, Halep-Kabakıb, Tedmur-Rahbe posta güvercinleri güvercinlerinin güzergâhları arasındaydı.²⁹⁵

Halep naipliğiyle Kahire arasındaki haberleşmeyi sağlayan araçlardan biri de *menâvir* denilen geceleri ateşle; gündüzleri dumanla Halep naipliğine saldırma niyetindeki düşmanın hareketlerini haber veren yerlerdi. Ateş ve dumanın yükseklik kazanması, düşmanın gücü ve hareketlerindeki değişikliği gösterirdi. Menâvirler

²⁹⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.14, s.384.; El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.195.

²⁹¹ El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.189-190.

²⁹² El-Makrîzî, *Kitabü's-Suluk*, C.2, Kısım 3, s.728.

²⁹³ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.117.

²⁹⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.14, s.393-394.; Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.117.

²⁹⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.14, s.394.

dağların veya yüksek binaların tepesinde yakılırdı. Bunun örnekleri Birecik, Rahbe ve daha başka yerlerde mevcuttu. Menâvirlere bir de çevreyi gözetlemekle görevli sabit maaşlı gözcüler yerleştirilmişti. Bunlar düşmanın haberlerini bildiren en hızlı araçlardı. Bu sayede “Fırat’ta sabah görülen bir olay akşam; akşam görülen bir olay ise sabah öğrenilebiliyordu”.²⁹⁶

3.2.8. Şehir Valisi

Valinin görevi, Halep naipliğinin güvenliğini sağlamaktı. Görevleri arasında suçluları, hırsızları ve sarhoşları tutuklamak ve kötülükleri araştırmaktı. Bir bakıma günümüzdeki emniyet görevlerini ifa ediyordu. Bunu yaparken hassas davranmalı ve kötülükleri işleyenleri ortaya çıkarırken casusluktan ve dedikodulara dayanarak evlere baskın yapmaktan kaçınmalıydı.²⁹⁷

Aynı zamanda bu görevi yürütürken bir bakıma polislik de yapmış oluyordu. Halep naipliğindeki polislik görevini genelde *onlar emiri* ile *halka emiri* yürütürdü. Şehir valisini Halep Naibi atardı.²⁹⁸ Valinin uygulamaları sürekli olarak Halep naibinin denetimindeydi. Halep naibi onun bir kusurunu gördüğünde ona karşı gerekli önlemleri almaktan kaçınmazdı. Mesela hırsızlık suçları sabit olan hırsızların sorgu sırasında vali ile işbirliği yaptıklarını itiraf etmeleri üzerine Halep naibinin emriyle Halep Valisi’nin idamı uygun görülmüştü.²⁹⁹

3.2.9. Ustedâr

Üstedar, Üstadüddar, Üstadüddâr, Üstaddar şeklinde kullanılan Üstedâr tabiri, Abbasilerde ve Harezmsahlar’da da mevcuttu. Ve onlarda da saray masraflarına bakarlardı. Üstedârlık, askerî zevatın üstlendiği görevlendendi. Üstedârın görevi sultan saraylarındaki mutfak, şaraphane, dikimhane ve uşakların işlerini yürütmektir. Üstedârlar, Kahire merkezde olduğu gibi Halep’te de Naibin evinde ihtiyaç duyduğu yiyecek, giyecek ve diğer harcamaların temininde önemli görevlilerdendi.³⁰⁰

²⁹⁶ Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni’am*, s.61.

²⁹⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.219.

²⁹⁸ Muhammed Rağîb, *Et-Tabahu’l-Halebî, A’lâmu’l-Nebile*, C.3, s.3.

²⁹⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.219.

³⁰⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.5, s.457.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.338-339.

3.2.10. Katibü's-Sır

Bahrî Memlûkların kurulduğu dönemde Katib-i Sır adıyla bir görevli mevcut değildi. Onun görevini bazen Katib-i Dest, bazen de Katib-i Derc denilen katipler yapardı. Katib-i Dest, halka açık toplantılarda sultana refakat ederek arzuhallere verilen cevapları zapta geçirirdi. Katib-i Derc ise sultanın talimatları doğrultusunda ferman ve diğer resmi belgeleri hazırlardı. Baybars döneminde Divan-ı İnşâ'da sadece üç kişi vardı. Daha sonra Kalavun döneminde ilk defa Katibü's-Sır lakabı ile Kadı Fethüddin İbn Abduzzahir atanarak bu kurum ihdas edildi. Aynı zamanda statüsünde de önemli değişiklik yapılmasıyla Divan-ı İnşâ başkanının tek unvanı haline geldi. Önemli bilgilere vakıf olduğundan halk arasında ona "Kâtümü's-Sır" da (sır saklayan) deniyordu.³⁰¹

Sır Katibi, sultanın imzaladığı yazıları düzenler ve yazışmalardaki gizli bilgilere vakıf olurdu. Ayrıca tayin ve azil kararnamelerini de düzenlerdi.³⁰² Halep naipliğindeki sır katibi, Kahire'deki *inşâ divanına* tabiydi. Halep'te ona *Sahib-i Divan-ı İnşâ* adı verilirdi. Sır katibi, sultan kararnamesiyle Kahire'deki sultanlık sarayından atanırdı. Divanda onunla birlikte *Dest ve Derc katipleri* çalışırdı.³⁰³ Bu katipler, Halep naibinin emriyle *mükâtebat (yazışmalar) divanı* 'nın kararnamesiyle³⁰⁴ bazen de Halep naibinin nezaretinde, nadiren sultan tarafından da atanırlardı.³⁰⁵

Halep'teki sır katibi başarılı bulunduğunda terfi ettirilerek Dımaşk naipliğine sır katibi olarak atanırdı. Mesela H. 747/M. 1346-1347 yılında Kadı Nasiruddin Muhammed b. es-Sâhib Şerafüddin Yakub, Halep'teki Sır katibi iken Dımaşk'taki Sır katipliğine atanmıştı. Onun yerine Halep Sır katipliği görevine de Kadı Cemalüddin İbrahim b. Mahmud el-Halebî atandı.³⁰⁶

Bazen de sır katibi, işlediği bir suçtan dolayı görevinden azledilirdi. Bu azil işlemi, sır katibinin azil ve tayini sultanın emriyle olmasına rağmen, çoğuzaman Halep Naibinin emriyle gerçekleşirdi. Daha sonra Halep naibi, sultanla yazışarak

³⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.365.; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtibi", *TDVİA.*, C.37, Ankara 2009, s.116-117.; Holt, *Haçlılar Çağı*, s.148.

³⁰² Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni'am*, s.43.

³⁰³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.220.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.369.

³⁰⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.9, s.258.

³⁰⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.12, s.6.

³⁰⁶ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarih El-Beşer*, C.4, s.146.; İbnü'l-Verdi, *Tetimmetü'l-Muhtasar*, C.2, s.343.

kendisinden sır katibi hakkında verilen azil kararını onaylamasını talep ederdi. Mesela H. 751/M. 1350-1351 yılında Halep naibi Emir Argun el-Kamilî, Halep Sır katibi Zeynüddin Ömer b. Yusuf b. Abdillâh b. Ebi's-Seffâh'ı görevinden alarak onu darp ettikten sonra hapsedmişti.³⁰⁷ Daha sonra sultanlık tarafından çıkarılan bir emirle bu sır katibinin mallarına el konulmuş ve yerine İbn Kâdı el-Asker el-Mısırî ismiyle ünlü Seyyid eş-Şerif Şihabuddin Ebu Abdullâh atanmıştı.³⁰⁸

Elbette Memlûk Devleti, sır katipliği görevine deneyimli kişileri getirmeye özen göstermekteydi. Bunlar daha önce bu alanda çalışmış kişilerden seçiliyordu. Nakil yoluyla çoğu zaman Mısır'daki sır katipliğinden alınarak Halep naipliğindeki sır katipliğine atanırlardı. El-Mevlâ Cemalüddin Ebu İshak İbrahim b. Mevlâ İmam Şihabeddin Ebu's-Senâ' Mahmud b. Selman el-Halebî bu görevi Halep naipliğinde defalarca yürüten kişilerdendi. Adı geçen şahıs, daha önce de Kahire sır katipliği görevini yürütmüş H.760/M.1359 yılında vefat etmişti.³⁰⁹ Buna ilaveten sır katiplerinden bazılarının idarî deneyimleri göz önünde tutularak başka görevler de verilmişti. Halep naipliğine Kazasker olarak atanan ve H.763/M.1361-1362 yılında vefat eden Kadı Nasiruddin Muhammed b. es-Sâhib Şerafüddin Yakub b. Abdulkerim el-Halebî eş-Şâfî bunlardandı.³¹⁰

Atama veya azil şartları ne olursa olsun sır katiplerine karşı Halep naipleri daima şüphyle bakmışlardı. Çünkü sır katibi, casusluk yaparak Sultana, naip hakkında gizli bilgiler yollardı. Böylece sultan, naibin kendisinden gizledikleri hususlardan haberdar olurdu.³¹¹

3.2.11. Mal (Maliye) Nazırı

Halep'te maliye nazırlığı divanı yer almaktaydı. Bu divanın başında, maliye nazırı adı verilen bir görevli bulunmaktaydı. Bu kişiye divan sahibi, katip ve şahitler gibi birden fazla kişi yardım ediyordu. Maliye nazırı, doğrudan Memlûk Devleti tarafından atanmaktaydı. Divandaki diğer görevliler ise Halep naibi tarafından atanmaktaydı.³¹²

³⁰⁷ El-Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, C.2, Kısım 3, s.815.

³⁰⁸ İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.145.

³⁰⁹ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.10, s.333; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.227.

³¹⁰ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.11, s.16.

³¹¹ Said Aşur, *El-Asru'l-Memâlik*, s.203.

³¹² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.220.

Memlûk Devleti, maliye nazırının, saltanat mallarını koruyan emin biri olmasına büyük önem verirdi. Bu nedenle Halep naipliğinde maliye nazırlığı görevini İslam'da derinleşmiş kişiler yürütmüştü. H. 696/M. 1297 yılında vefat eden Mevlâ Diyâüddîn Ebu'l-Meâlî b. en-Nusaybî el-Halebî bu görevi yürütenlerdendi. Biyografisinde, onun, Halep'in önde gelen muhaddislerinden olduğu anlatılmaktadır. "Büyük bir lider, fazilet sahibi bir zat ve iyi bir yazar idi".³¹³ Yine H. 714/M. 1314-1315 yılında vefat eden Muhyiddin Muhammed b. Ebî Hâmid b. el-Mühezzeb el-Maarrî de bu görevi yürütenlerdendi. H. 715/M. 1316 yılının Zilkade ayında vefat eden Şeyh Taceddin Muhammed b. en-Nusaybî el-Halebî de fazilet sahibi bir alimdi. İlim tahsil edip dersler vermişti.³¹⁴

Yine Halep maliye nazırlığı görevini Halep'te ikamet eden ünlü Zehra el-Huseynî ailesinden bazı kişiler yürütmüştü. Bunlardan H. R.evvel 739/M. Eylül 1338 tarihinde vefat eden el-Mevlâ es-Seyyid eş-Şerif Bedrüddin Muhammed ve onun vefatından sonra oğlu bu görevi uzun bir süre yürütmüştü.³¹⁵

Bunun yanında Halep sır katibinin "inşâ katibinin veya inşâ sahibinin", maliye nazırlığına getirildiği görüldü. H. 754/M. 1353-1354 yılında vefat eden Baş Kadı Zeynüddin Ebu Hafs Ömer b. Şerif b. Ebi's-Seffâh el-Halebî, bu görevin yanı sıra Halep naipliğinde de birden fazla görev üstlenmişti.³¹⁶

Ayrıca maliye divanına bağlı haznedarlık görevi de mevcuttu. Haznedâr, hazinedeki aynî ve nakdî mallara bakardı.³¹⁷ Bu görevi yürütecek kişinin emin olması şarttı.³¹⁸ Bu görevi Halep naipliğinde H. 678/M. 1279-1280 yılında et-Tavâşî İftihârüddin adlı bir kişi yürütmüştü.³¹⁹

3.3. Halep Naipliğindeki Emirler

Bahrî Memlûk Devleti'nde Halep, naiplik kimliğini kazandıktan sonra burada, değişik rütbe ve makamlarda emirler çoğalmıştı. Her bir Emir'in emri altında, sayıları Emir'in kıdem ve derecesine göre değişen memurlar bulunmaktaydı. Bazen

³¹³ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.1, s.196.

³¹⁴ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.2, s.71.

³¹⁵ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.2, s.283.; Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C.4, s.116.

³¹⁶ İbn Tağribirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, C.10, s.292.

³¹⁷ Said Aşur, *el-Asru'l-Memalik*, s.432.

³¹⁸ Es-Sibkî, *Muîd en-Ni'am*, s.39.

³¹⁹ El-Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, C.1, Kısım 3, s.675.

bunlardan biri, sultanlıktan sadır olan bir emirle Halep'teki boş mevkilerden birine atanırdı. Emir Ahmed b. Moğoltay b. Abdullah eş-Şemsî el-Mansurî, Halep'e hacip ve vakıf müdürü olarak tayin edildikten sonra Halep'e bağlı küçük naipliklerden birine atanmış ve H. 664/M. 1265-1266 yılında vefat edene kadar bu görevi yürütmüştü.³²⁰

Halep'in geniş bir alana yayılması, buradaki vazifelerin çokluğu ve buranın önemli bir naiplik olması sebebiyle buradaki yüksek mertebeli Emirlerin sayısında artış olmuştu. H. 738/M. 1337-1338 yılında Sultan en-Nâsır Muhammed, Emir Behrâm el-Ermenî'yi, Halep naipliğine tablhane Emiri olarak atadı. Bu atamayı, H. 739/M. 1338-1339 yılında aynı mertebedeki üç kişinin ataması takip etti. Bu emirler, Emir Muhammed b. Turgay, Emir Akkuş ez-Zeynî el-Beridî ve Emir Aybek ez-Zerrâk el-Husnî idi.³²¹ Bunların yanı sıra Halep naipliğinde *binler emiri* olarak H. Muharrem 739/M. Temmuz 1338 tarihinde vefat eden Seyfeddin Bahadır görev yapmıştı.³²² Aynı şekilde Sultan Şaban, H. 747/M. 1346-1347 yılında Emir Tokuz Demir'i, Halep naipliğine tablhane emiri olarak atanmıştı.³²³ Emir Tanyuruk da H.752/M.1351 tarihinde tablhane emiri olarak atanmıştı.³²⁴

Bu bağlamda Memlûk sultanı Şaban bin Hüseyin zamanında (1345-1346) Ermenilerden alınan Sis'e önemine binaen Binler Ümerası'ndan müstakil bir Nâib tayin edilmişti.³²⁵

3.4. Askeri Teşkilat

3.4.1. Ordu Nâzırı

Ordu nazırı, Halep naipliğinde Memlûk Devleti'nin askerî temsilcisi olarak kabul edilirdi. Dolayısıyla Halep naipliği ordusuyla ilgili haberleri ve Halep naibinin askerlere yönelik tutumlarını saltanat merkezine ulaştırmakla görevliydi. Ordu nazırı, cereyan eden olaylarla ilgili Memlûk Devleti'nden gelen yazılara büyük önem verirdi. Bunun yanında Halep naipliği ordusunun işlerine önem verir ve Kahire'den

³²⁰ İbn Hacer Askalanî, *Ed-Durerü'l-Kâmine*, C.1, s.339.

³²¹ Eş-Şucâî, *Tarihu'l-Melik en-Nâsır*, s.28.

³²² Eş-Şucâî, *Tarihu'l-Melik en-Nâsır*, s.43.

³²³ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.10, s.161.

³²⁴ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.10, s.263.

³²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s.400-401.

gelen emirleri ordu işlerine ait sicil defterine kaydederdi.³²⁶ Ordu nazırı olarak atanacak kişiler saltanat merkezi Kahire'den gelirdi.³²⁷ Bunların atamasında Halep naibinin bir müdahalesi olmazdı.³²⁸ Halep ordu nazırı, divan görevlilerinin önde gelenlerinden biri olup kendisine hitaben gelen yazılarda “*Değerlicenap, el-Âlî/yüce, el-Mevlevî/yardımcı, el-Kadâî/hukuk adamı, el-Kebîrî/büyüklik sahibi, el-Âlemî/halk adamı, el-Fâdilî/fazilet sahibi, el-Bâri’î/yetenekli, el-Kâmilî/mükemmel, el-Mâcidî/asaletli, el-Evhadî/biricik, el-Esîrî/seçkin, el-Esîlî/köklü, el-Asîlî/soylu, el-Kavâmî/destekçi, en-Nizâmî/düzenli, el-Fülânî/falan kişi, İslam ve Müslümanların ışığı, İnsanların faziletlisi, Meliklerin ve sultanların özü, Allah’ın rızkını bereketli kıldığı kişi*” gibi künye ve lakaplarla anılmıştı.³²⁹

Halep naipliği ordusu Türk, Çerkes, Rum ve Rus gibi farklı milletlerden oluşmaktaydı. Ordu ayrıca komutanlardan, tablhane (bando) birliğinden, yirmilik, onluk, beşlik timlerden, *halka birlikleri*³³⁰ nden ve bu halkalara komutanlık yapan askerlerden oluşmaktaydı. Halka birliklerinin Halep naipliğinde 6000 (altı bin) askerden oluşuyordu. Bazıları da bunların, mürtezika (maaşlı askerler) olduklarını söyleyerek, bunlara Memlûklardan 500 (beş yüz), Emirlerden de 2000 (iki bin) asker eklemişlerdir.³³¹

Halep ordu nazırlığını önemli kişiler yürütmüşlerdi. H. 681/M. 1282-1283 yılında vefat eden Laçin b. Abdullah el-Ayintâbî bu görevi yürüten kişilerdendi.³³² Yine Halep’te H. 737/M. 1337 tarihinde Tacüddin Muhammed b. Abdilkerim bu görevi yürütmüştü.³³³ Onun vefat etmesi üzerine yerine aynı yıl Veliyyü’l-Mevlâ Cemâlüddin Süleyman b. Ebi’l-Hasan b. Reyyân et-Tâîtayin edilmişti.³³⁴ Bu kişi

³²⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.220.

³²⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.9, s.258.

³²⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.12, s.281.

³²⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.12, s.288-289.

³³⁰ *Ecnâdü’l-Halka* adı verilen bu birlikte, her kırk askerin içlerinden atanan bir komutanı bulunmaktaydı. Savaşa veya sefere çıkılmadığı sürece bu komutanın bir hükmü/fonksiyonu yoktur. Bkz. Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu’cemu’l-Elfâzi’t-Târihiyyeti Fi’l-Asri’l-Memlûkî*, Dâru’l-Fikir, Dimaşk/Suriye 1990, s.14.

³³¹ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.216.

³³² el-Yunînî, *Zeylu Mir’atü’z-Zaman*, C.4, s.174.

³³³ Ebu’l-Fida, *el-Muhtasar fi Tarih el-Beşer*, C.4, s.118-119.

³³⁴ İbn Habib, *Tezkiretü’n-Nebih*, C.2, s.283.

daha sonra terfi ederek H.739/M.1338-1339 yılında Dımaşk ordu nazırlığına getirilmişti.³³⁵

Ordu nazırlarının ve diğer büyük mevkideki kişilerin görevde uzun süre kalamamaları o döneme hakim olan istikrarsızlığın bir sonucudur. Bazı kaynaklar, ordu nazırlığına bir yılda birkaç nazırın atandığını nakletmektedir. H. 746/M. 1345 yılında Kadı Bahaüddin Hasan b. Cemaleddin Süleyman b. Reyyân Halep'te ordu nazırlığı görevine atanmış; fakat bir ay geçmeden onun yerine daha önce de Halep ordu nazırlığını yürütmüş olan Bedrüddin Muhammed b. Şihâb Mahmud el-Halebî tayin edilmişti.³³⁶

Ordu nazırlığından başka yürütülen bir diğer görev de ordu atabeyliğidir. Emir Alaaddin Aydoğdu ez-Zerrâk bu görevi H.745/M.1344-1345 yılında yürütmüştü.³³⁷ Şüphesiz bu görev sahipleri, Halep ordusunda çok önemli bir görevi icra etmekteydi. Malatya naibinin, Halep'teki ordu atabeyliğine tayin edilmesi bunun apaçık işaretidir.³³⁸

3.4.2. Atabekü'l-Asakir

Atabek unvanı ilk defa Büyük Selçuklu devleti veziri Nizâmülmülk'e verilmişti. Sultan Alparslan Malazgirt Zaferi'nden sonra oğlu Melikşah'ın devlet işlerinde tecrübe kazanması hususunda Nizâmülmülk'ü görevlendirmiş, ona "Ata Hoca" veya "Atabeg" unvanını vermişti. Ancak Nizâmülmülk'ten itibaren bu unvanla birlikte verilen vazife daha sonra yüksek bir devlet memurluğuna dönüştü. Nitekim Selçuklu sultanları bilhassa uç eyaletlerini aile fertleri arasında taksim ederken henüz yaşları küçük olan şehzadelere vasî ve mürebbi sıfatıyla genellikle kumandanlar arasında bir atabeg tayin etmişti. Atabeg olan şahıs, yanında bulunan melikin terbiye ve öğretimi ile ilgilenir, eyaleti onun adına yönetirdi. Atabeglik Eyyûbîler'de ve Memlûklar'ın ilk devirlerinde Selçuklular zamanındaki mahiyetini korumaktaydı.³³⁹ Memlûk sultanlığı, Eyyûbî selefleri vasıtasıyla bunlardan biri olan, Suriye'de Atabeg Zengî tarafından kurulan hanedanla bağlantılıydı.

³³⁵ İbn Habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C.3, s.308.

³³⁶ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarih El-Beşer*, C.4, s.145.

³³⁷ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarih El-Beşer*, C.4, s.143.

³³⁸ El-Sehavî, *Et-Tibru'l-Mesbuk*, s.67.

³³⁹ Coşkun Alptekin, "Atabeg", *TDVİA.*, C.4, Ankara 1991, s.38-40.

Mısır Memlûkluları'nda "mukaddam al-asker, atabak al-cuyûş" ve böyle birkaç çeşit unvan bulunduğu halde alışılmış olan unvan "atabak al-asâkir" idi. Atabak al-asâkir, kelimenin içerdiği gibi sultanın yerine ordunun başkomutanlığını icra etmeye yetkili kılınan Emire işaret ederdi. Böylece Memlûkluların sultanlığı gasp edişinden biraz evvel, yani as-Salih Eyyûb H.647/M.1249'da ölünce, oğlu ve veliahtı olan al-Muazzam Turan Şah, henüz Mısır'da bulunmadığı bir sırada, Emir Fahreddin Yusuf b. Şeyh aş-Şuyuh atabekü'l-asakir olarak tayin edilmişti. Diğer bir deyişle yeni hükümdar gelene kadar devlet başkanlığına atabekü'l-asakir vekalet etmişti. Ertesi yıl al-Muazzam Turan Şah öldürüldüğü ve Şecereddür kraliçe ilan edildiği zaman onun adına başkomutanlığı yürüten bir atabegin tayin edilmesi gerekiyordu. O zaman atabekü'l-asakir olarak atanan Emir Aybek, bu fırsatı değerlendirilmiş, Şecerüddür ile evlenerek sultanlığı ele geçirmişti.³⁴⁰

Bununla birlikte tazyik altında, bir Eyyübî mensubu olan küçük çocuk al-Eşref Musa'nın ismen sultan ilan edilmesine razı olması gerekmişti. Aybek, saltanatı ele geçirme işini tekrarlayabilmesi mümkün oluncaya kadar atabek statüsüne geri döndü. Askeri işlerin komutanlığını baliğ olmayanın adına yürütmek sultanlığın alışılmış bir görünüşü haline geldi. Örnek olarak al-Mansur Ali b. Aybek, al-Adil Salamiş ve an-Nasır Muhammed b. Kalavun'un atabekleri verilebilir. Al-Adil Salamiş'in atabeyi gasbederek alan Kalavun'du. An-Nasır Muhammed'in H.741/M.1341'deki ölümünden sonra haleflerinin birkaçı çok genç olduğu halde, atabeklik görevi hemen yeniden ortaya çıkmadı. Bu geç Kalavunluların ilk dördüne saltanat naibliği rolünü oynayan güçlü emirler, "mudabbir al-memalik" yani memleketi idare eden kişi ünvanını taşırlardı. Atabekiyeye en yüksek askeri komutanlığın yetkisiydi.³⁴¹

Geç devir Kalavunlularında dış meseleler bakımından Memlûk Sultanlığı genel olarak barış içinde iken eski tarzda bir atabeg'e ihtiyaç yoktu. An-Nasır Hasan (H.756/M.1355-56) devrindeki atabek Şeyhun el-Ömerî "al-amir al-kabir", yani büyük emir ünvanını aldı. Bu tarihten itibaren sultana en yakın Emirlere bu unvan verildi. Bunlar resmi törenlerde sultanın sağ tarafında oturmaya başladı. 14. yüzyılda devlet yönetimine tamamen hakim olan emirü'l-kebirler 3500 Memlûk besliyorlardı.

³⁴⁰ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.6, s.264.

³⁴¹ El-Kalkaşandi, *Subhu'l-'Aşa*, C.6, s.264.

Şeyhun'dan sonra bu unvanın verildiği her atabekü'l-asakir'e hil'at giydirilmeye başlandı. Daha önce böyle bir adet olmadığı gibi kıdemli her emire bu unvan verilebilirdi.³⁴²

İbn Tağribirdi bunu şöyle izah etmiştir: “Al-amir al-kabir olarak adlandırılan ilk atabekti ve ondan sonra bizim günümüze kadar atabekiyye, hil'at'la tayin edilen bir memuriyet oldu. Ama o günlerde dıştan gelip yerleşmede kıdemliliği olan Emire, resmen tayin olunmadan al-amir al-kabir denirdi. Böylece her zaman içinde herkesin al-amir al-kabir diye adlandırıldığı bir birlik bulunurdu. Ta ki Şeyhun'un atabak al-asakir görevini icra edip al-amir al-kabir diye adlandırıldığı zamana kadar. Eski adet kayboldu ve emirlerin en yüksek memuriyeti halini aldı.”³⁴³

Mısır'ın merkezinden uzak Şam, Halep gibi taşra teşkilâtında da atabegler vardı. Bunlar sadece kendi buldukları bölgenin idâresi ile mükellef ve yetkili idiler. Fakat atabekü'l-asâkir, Memlûk ordusunun başındaki kumandan idi. Bundan dolayı kendisine tahsis edilmiş herhangi bir bölge olmayıp sadece ordunun idâresi ile yetkili idi.³⁴⁴ Halep'teki Atabekler özellikle Mısır'da H.769/M.1367'den sonra yaygınlaşmıştır.

³⁴² Asri Çubukçu, “el-Emîrû'l-Kebir”, *TDVİA.*, C.11, Ankara 1995, s.155.

³⁴³ İbn Tağribirdi, *En-Nucumu'z-Zahire*, C.10, s.303.

³⁴⁴ Arzu Özcan, *Memlûk Devleti'nde Merkez Teşkilâtı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s.120.

4.BÖLÜM: BAHRİ MEMLÛKLAR DÖNEMİNDE HALEP'E BAĞLI NAİPLİKLER, BÖLGELER VE ŞEHİRLER

Eserini 15. yy'da yazmış olan Halil b. Şahin, *Zübdetü'l-Keşfu'l-Memâlik* adlı eserinde Halep hakkında şunları söylemiştir: “*el-Halebiyye memleketi çok geniştir. Birçok şehir, kale, köyden oluşmaktaydı. En büyük şehri Halep'ti. Bu şehrin sağlam kale ve surları vardı. İçinde camiler, merdreseler, mescitler, türbeler, güzel imaretler, çarşılar ve hamamlar vardı. Bu şehir Sultan'ın kapısıdır.*”³⁴⁵

4.1. Halep'e bağlı şehirler

4.1.1. Antakya şehri

M.1268 tarihinde Baybars tarafından alınan Antakya, Haçlıların bölgede kurulan ilk kontluklarından biridir. Baybars'ın 1262 tarihinden itibaren seferler düzenlemesinin sebebi, Suriye'nin güvenliğinin sağlanması içindir. Özellikle kuzeyden gelecek saldırıların önlenmesi için Antakya'nın fethi elzem görülmüştür.³⁴⁶ İbn Battûta Antakya'dan bahsederken kalesinin çevresindeki surların Suriye bölgesindeki diğer şehirlerden hiçbirinin bu kadar sağlam görmediğini söylemiştir. Halil b. Şahin de Antakya'nın büyüklüğünden ve pek çok köyü olduğundan bahsetmiştir.³⁴⁷

4.1.2. Ca'ber Kalesi Naipliği

Musul-Halep yolu üzerinde yüksek bir mevkiî de kurulan Ca'ber kalesi, Bizans döneminden beri mevcuttur. Bizans kaynaklarında Devser (Dawsörön) adıyla ünlü bu yer, H.19/M.640 tarihinde İyaz b. Ganem kumandasındaki ordular tarafından fethedilmiştir. M.1260 tarihinde İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun eline geçen kale tahrip edilerek halkı çevreye dağıtılmıştır. Genellikle Oğuzların Döger boyuna mensup çeşitli oymakların ikamet ettiği bir yerdi. Ca'ber Kalesi, Sultan el-Melikü'n-

³⁴⁵ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.49.

³⁴⁶ M. Streck, “Antakya”, *İA.*, C.1, MEB. Yay., İstanbul 1978, s.457.

³⁴⁷ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.114.; Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından M.1336 yılında tamir ettirilmiştir. Halil b. Şahin, şehrin güzel, kalesinin sağlam ve pek çok köyü olduğunu söylemektedir.³⁴⁸

Ca'ber kalesi naibi, Tablhane rütbesindeydi.³⁴⁹ Yazışmalarda ise devletin ona yönelik hitabı “Bu yazı sâmi/yüksek meclise yazılmıştır”; unvanı “Korunan Ca'ber Kalesinin Naibi” şeklindeydi.³⁵⁰

4.1.3. Er-Rahbe şehri

Fırat nehrinin sağ tarafında kurulmuş olan şehir, Memlûk sultanı Baybars'ın M.1264 tarihinde buraya bir naip atamasıyla Bahrî memlûkların idaresine girmiştir. Bir ara Moğollar, Olcaytu zamanında (H.712/M.1312-1313) Suriye bölgesine karşı sefer düzenlediğinde er-Rahbe'yi kuşatmış fakat bir sonuç elde edemedi geri dönmüşlerdir. El-Ömerî'ye göre Suriye bölgesinin doğu sınırları er-Rahbe'ye kadar uzanmaktaydı.³⁵¹ İbn Battûta er-Rahbe için “*Irak'ın sonu Şam'ın başlangıcı*”³⁵² derken buranın doğu sınırı olduğunu doğrulamaktadır. Halep naipliğinin doğu sınırında bulunduğu için Bahrî memlûklar burada süvari birlikleri ve ücretli askerler bulundurmaktaydı.³⁵³ Halil b. Şahin'in eserine göre ise burada bir kale mevcuttu ve pek çok köy er-Rahbe'ye bağlı idi.³⁵⁴

4.1.4. Sicâr şehri

Halil b. Şahin, Sicar şehrinin kalesinin sağlam ve pek çok köyü olduğundan bahsetmiştir.³⁵⁵

4.1.5. Sermîn şehri

İbn Battûta, Sermîn şehrine uğramış ve buranın her tarafının zeytin ağaçlarıyla dolu olduğunu³⁵⁶, hatta zeytinden kalıp kalıp sabun imal edildiğini ve bunların Mısır'a ve Şam'a gönderildiğini söylemiştir. Ayrıca sadece el yıkamak için üretilmiş kokulu, kırmızı ve sarı renkte sabunlar mevcuttur. Şehrin ismiyle anılan

³⁴⁸ Aydın Taneri, “Ca'ber Kalesi”, *TDVİA.*, C.6, Ankara 1992, s.525-526.

³⁴⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.229.

³⁵⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.173.

³⁵¹ El-Ömerî, *Et-Ta'rîf bi'l-Mustalah eş-Şerîf*, s.116.

³⁵² İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.2, s.921.

³⁵³ E. Honigmann, “Rahbe”, *İA.*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.603-604.

³⁵⁴ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.49.

³⁵⁵ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁵⁶ Zeytin ağaçlarıyla dolu olduğunu Ebu'l-Fida da söylemektedir. Bkz. Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, Nşr., M.Reinud-Baron Mac Guckin, Paris 1840, s.265.

pamuklu kumaşlar dokunmaktadır. Buranın ahalisinin Şîî mezhebinden olduğunu ve cennetle müjdelenen on sahabiyi hatırlatması bakımından on sayısını teleffuz dahi etmediklerini söyleyen İbn Battûta, Memlûkların sünnî görüşünü ifade etmesi açısından da dikkate değer bir örnek verir. Çarşıda kumaş ve diğer mallar satılırken “on” kelimesi yerine “dokuz ve bir” denilmektedir. Bu duruma tepki gösteren bir memlûk oradan geçerken “dokuz ve bir” diye bağırarak satıcının başına topuzla vurup şimdi de “topuz ile on de hele” demiştir. Şîî mezbebine olan bağlılıktan dolayı şehirde bulunan büyük caminin kubbe sayısının dahi dokuz adetle sınırlandırıldığı kanaati hasıl olmuştur.³⁵⁷ Halil b. Şahin ise sadece güzel bir şehir ve birçok köyü olduğundan bahsetmiştir.³⁵⁸

4.1.6.El-Bab ve el-Bezağa bölgesi

Halil b. Şahin’e göre bu bölge Halep naipliği bağlı oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır ve çok sayıda köyü vardır.³⁵⁹

4.1.7. Kilis ve Azaz bölgesi

Kilis, Abbasiler zamanında Bizans’ın doğu sınırında el-Kilis ismiyle bir kale olarak zikredilmiştir.³⁶⁰ Haçlı seferlerinden Timur’un istilasına kadar Kilis adından pek bahsedilmez. Daha çok Azaz adı önemli bir müstahkem mevki teşkil etmiştir.³⁶¹ Çok geniştir. Birçok köyü vardır. Halil b. Şahin zamanında ise bu şehirler bir köy haline gelmiştir.³⁶²

4.1.8. El-İmik

Günümüzde Hatay’da bulunan Amik ovası için kullanılan genel bir addır.³⁶³ Bölge değildir ama geniş bir yerdir. Birçok köyü vardır.³⁶⁴

4.1.9. El-Cezire bölgesi

Halkının çoğunluğu Arap olan ve birçok köyü olan bir bölgedir.³⁶⁵

³⁵⁷ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.103.

³⁵⁸ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁵⁹ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁶⁰ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yay., İstanbul 1993, s.441.

³⁶¹ Besim Darkot, “Kilis”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.806.

³⁶² Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁶³ Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.62.

³⁶⁴ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁶⁵ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

4.1.10. El-Hadide şehri

Bir tane kalesi olan bu şehrin birçok köyü vardır.³⁶⁶

4.1.11. Ayas Naipliği

Bu naipliğe *binler komutanı* rütbesinde naip atanırdı.³⁶⁷ Bu naip bazen de *mukaddem* rütbesinde olurdu. Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Bu yazı âli/yüksek meclise yazılmıştır”; alameti ise “vâlidühü/babası” şeklindeydi. Şayet bu kişi Tablhane emiri ise hitap “Bu yazı sâmi/yüksek meclise yazılmıştır”; alameti de isim şeklindeydi.³⁶⁸ Ayas, H.737/M.1337 tarihinde³⁶⁹ Halep’e bağlı bir naiplik olduktan sonra Halep naipliğine bağlılıklarıyla bilinen Ramazanoğullarından olan Türkmen Emirleri tarafından yönetilmiştir. Ayas şehri, Halil b. Şahin’e göre güzel bir şehirdir. İçindeki kalesi yıkılmıştır. Bir daha yapıldığına dair söylentiler vardır. Bölgesinde birçok köy vardır.³⁷⁰

4.1.12. Tarsus Naipliği

Tarsus, H.761/M.1360 tarihinde Halep naibi Seyfeddin Begtemur el-Harizmî tarafından fethedilmişti. Buranın naibi, *binler komutanı* rütbesindeydi.³⁷¹ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Bu yazı âli/yüksek meclise yazılmıştır”; alameti “vâlidühü/babası” ve unvanı “Tarsus Naibi” şeklindeydi.³⁷² Tarsus naipliğine, Emir Kamarî el-Hamevî yerine H. 766/M. 1365 yılının Cemadiyelahir ayında Emir Muncuk el-Yusufî atanmıştı.³⁷³ Halil b. Şahin’e göre Tarsus şehrinin etrafında sağlam surları ve sağlam bir kalesi vardır. Akdeniz kenarındadır. Bölgesinde bazı köyler vardır.³⁷⁴

³⁶⁶ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.

³⁶⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.228.

³⁶⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.173.

³⁶⁹ İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir*, s.280.

³⁷⁰ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.; Ebu'l-Fida buranın büyük bir belde olduğunu söylemiştir. Bkz. Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, s.249.

³⁷¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.228.; Ali Sinan Bilgili, “Tarsus”, *TDVİA.*, C.40, Ankara 2011, s.112.

³⁷² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.172.

³⁷³ İbn İyas, *Bedayü'z-Zuhur*, C.1, Kısım 2, s.18.

³⁷⁴ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.50.; Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, s.249.

4.1.13. Adana Naipliği

Naibi, *binler komutanı (binbaşı)* idi.³⁷⁵ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Bu yazı âli/yüksek meclise yazılmıştır”; alameti “vâlidühü/babası” ve unvanı “Korunmuş Adana’nın Naibi” şeklindeydi.³⁷⁶ Adana şehri: Çok güzeldir. Bölgesinde bazı beldeler vardır. Burası da Halep’e tabidir.³⁷⁷

4.1.14. Sis Naipliği

Sis, Abbasiler döneminden beri Bizans’a karşı mücadele için oluşturulan Avasım şehirleri arasındadır. M.1266 yılında başlayan Memlûk hücumları, 1275, 1276, 1298, 1308 ve 1321 tarihlerine kadar devam etti. Halep naibleri tarafından 1359 ve 1369 tarihlerinde de istilaya uğradı. Burası fethedilip H. 776/M. 1375 yılında Halep’e bağlandıktan sonra buraya atanan naip, *mukaddem elf (binler komutanı)* rütbesindeydi.³⁷⁸ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Allah Hesab-ı Âlinin Nimetini Bereketli Kılsın”; alameti “vâlidühü/babası” ve unvanı “Korunmuş Sis’in Mukaddem-i Askeri” şeklindeydi. Halil b. Şahin’e göre Sis şehri, sağlam bir kalesi olan güzel bir şehirdir. Kendisine bağlı bölgesinde birçok köy vardır. Halkının çoğunluğu Hıristiyan’dır.³⁷⁹

4.1.15. Mesin (Mersin) şehri

Halep’e bağlı güzel bir şehirdir. Bölgesinde birçok köy vardır.³⁸⁰

4.1.16. Er-Ramazâniyye ve Evzâriyye bölgesi

Halil b. Şahin’e göre bu bölge Halep naipliği bağlı olukça geniş bir alanı kapsamaktadır ve çok sayıda şehri vardır.³⁸¹

4.1.17. Kayseri şehri

Yine Halil b. Şahin’in kayıtlarından edindiğimiz bilgilere göre Kayseri güzel bir şehirdir. Sağlam surları olan bir kalesi vardır. Bölgesinde birçok köyler vardır.³⁸²

³⁷⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.228.

³⁷⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.7, s.172.

³⁷⁷ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü’l-Memalik*, s.50.

³⁷⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.229.; Besim Darkot, “Sis”, *İA.*, C.10, MEB. Yay., İstanbul 1978, s.708-709.

³⁷⁹ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü’l-Memalik*, s.50.

³⁸⁰ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü’l-Memalik*, s.50.

³⁸¹ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü’l-Memalik*, s.50.

4.1.18. Antep Naipliği

Moğol kumandanı Baycu Noyan 1258 yılında kuvvetleriyle güneye inerek Elbistan ve çevresini işgal etti. Ertesi yıl Hülagu, Suriye seferine girişip Halep'i alınca Baycu Noyan'ın başlattığı hareket tamamlanarak Antep ve bölgesi Moğolların eline geçmişti. Fakat 1260 yılındaki Ayn Calut savaşında Moğolların yenilmesinin ardından Antep de bütün bölge ile beraber Memlûk hakimiyetine girmişti.³⁸³ Sultan Baybars devrinde Halep'in kuzeyindeki bölgelerin tamamı Memlûk hakimiyetine geçmişti. Moğol istilasını takiben bölgeye yerleşen Türkmen kitlelerine ilaveten Sultan Baybars'ın bölgede takip ettiği Türkmen siyasetine karşılık Antep, Türkmen yerleşiminin gerçekleştiği yerlerden biri olmuştu. Bu sebeple Türkmenler Memlûk devletinin kuzey hakimiyetinde ve askeri faaliyetlerde önemli yardımcı kuvvetler olmuşlardır. H.662/M.1263 yılında Ermeni kuvvetleri, Kral Hetum idaresinde Beni Kilab'dan 1000 atlı ile beraber Antep'e yöneldikleri zaman, Hama ve Humus'tan da Halep'e giden Memlûk kuvvetleri harekete geçmişler ve Ermenileri hezimeteye uğratmışlardır.³⁸⁴

Sultan Baybars 1277 yılında Antep'ten geçerek Elbistan ovasında Moğolları yenerek Kuzey Suriye güvenliğini temin etmişti.³⁸⁵

H.678/M.1280 yılında Baybars'tan boşalan Memlûk tahtına geçen Sultan Kalavun (1279-1290), Dımaşk'ta bulunduğu sırada, Moğolların Antep'e geldiği haberini almıştı. Abaka Han, Memlûklar'a karşı kardeşi Mengü Timur kumandasında bir ordu gönderirken, Anadolu'daki Selçuklu-Moğol kuvvetlerinin, Samağar Noyan komutasında, Kayseri-Elbistan yoluyla ona katılmasını bildirmişti. Abaka Han da, kendi ordusuyla er-Rahbe kalesine gitti. Moğollar Samağar Noyan emrinde Antep, Bagras ve Derbsak'ı ele geçirerek Halep'e yaklaşmışlardı. Bu sırada Mengü Timur komutasındaki Moğol güçleri de Antep civarında görülmüşlerdi.³⁸⁶

Antep ve bölgesi Memlûklu Sultanlığı ile Maraş ve Elbistan'a hâkim Dulkadiroğulları arasında bir ihtilaf konusu olmuştur. Dulkadir Beyliğinin kurucusu

³⁸² Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

³⁸³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.506.

³⁸⁴ Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s.76-77.

³⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.562.

³⁸⁶ İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.7, s.302.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.591-592.

olan Zayn ad-Din Karaca (1327-1353), Dulkadir Ulusu'nu bir beylik haline getirmiş, aynı zamanda Boz-oklar'ın ve Halep Türkmenlerinin de reisi olmuştu. Antep ve çevresi ise daha fazla Dulkadirli Türkmenleri ile meskûndü. Karaca Bey, Dulkadirli Beyliğinin sınırlarını genişletmek için Memlûklu Sultanlığı içindeki bazı ihtilaflardan da faydalanarak Halep bölgesine sürekli akınlar yapmakta idi. 1343 yılında Halep valisi Yelboğa'nın kuvvetlerini Maraş civarında mağlup ederek hakimiyet sahasını genişlettiği ve Antep şehrini de tehdit ettiği görülmüştü.³⁸⁷

Buranın naibi ya Tablhane ya da onlar emiriydi.³⁸⁸ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”; alameti isim; unvanı da “Korunan Ayntâb Naibi” şeklindeydi.³⁸⁹ Antep şehrinin mimarisi güzeldir. Çok sağlam bir kalesi vardır. Birçok köyü vardır. Halep'in en güzel şehirlerinden biridir. Birçok köyü kapsayan sınırı vardır.

4.1.19. Ravendan Naipliği

Ravendan kalesi, yüksek bir tepe üzerinde yapılmış, sağlam ve yüksek surlarıyla meşhurdur. Afrin çayının doğusunda bulunur.³⁹⁰ Buranın naibi emir-i aşere/onlar emiri idi. Son olarak buraya (rütbesiz) bir asker naiplik yapmıştır.³⁹¹ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”; unvanı da “Ravendan Naibi” şeklindeydi.³⁹²

4.1.20. Derbsâk Naipliği

Ebu'l-Fida'ya göre Derbsâk'ın, yüksek bir kalesi ve çevresinde meyve bahçeleri vardı.³⁹³ Naibi onlar emiri rütbesindeydi.³⁹⁴ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”; unvanı da “Derbsâk Naibi” şeklindeydi.³⁹⁵

³⁸⁷ Mükrimin Halil Yınanç, “Dulkadirliiler”, *İA.*, MEB. Yay, İstanbul 1993, s.654.; Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, TTK. Yay., Ankara 1989, s.13-14.

³⁸⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.226-227.

³⁸⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.173.

³⁹⁰ Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, s.266.; Günümüzde Gaziantep ili Kilis ilçesi Polateli bucağına bağlı bir köy. Kilis'in yaklaşık 20 km kuzeydoğusundadır. Kalesi, Hayberî dağının tepesindedir. Bkz. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s.687.

³⁹¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.227.

³⁹² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.174.

³⁹³ Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, s.261.

³⁹⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.227.

³⁹⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.174.

4.1.21. Bağrâs Naipliği

Antakya'dan Bağrâs'a uğrayan İbn Battûta, buranın çok sağlam bir kalesi olduğunu, çevresinde bahçe ve tarlaların bulunduğunu ve Bağrâs'dan Sis'e gidildiğini söylemiştir. Ayrıca Debîliye adı verilen kumaşlarıyla meşhur olduğundan bahsetmiştir.³⁹⁶ Naibi onlar emiri rütbesindeydi.³⁹⁷ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Yüksek meclisin bilgisine”; unvanı da “Bağrâs Naibi” şeklindeydi.³⁹⁸

4.1.22. Kusayr Naipliği

İbn Battûta, burası için “kasr” kelimesinden küçültme yapılarak “Kusayr” denilen yer demektedir. Güzel bir kalesi olduğunu ve emirinin de Alaeddin Kurdî adında tanınan biri olduğunu söyler.³⁹⁹ Naibi onlar emiri rütbesindeydi. Son olarak buraya asker rütbesinde bir kişi naiplik yapmıştır.⁴⁰⁰ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”; alameti isim; ünvanı da “Kusayr Naibi” şeklindeydi.⁴⁰¹

4.1.23. Şuğrubekâs Naipliği

İbn Battûta, burası için tepenin üzerinde sağlam bir kalesi olduğunu emirinin adının da Seyfeddin Altuntaş olduğunu söyler.⁴⁰² Ebu'l-Fida ise Şuğr ve Bekâs adında tepede iki kale olduğunu ve bu ikisinin arasının bir ok mesafesi kadar olduğunu söyler.⁴⁰³ Naibi, onlar emiri rütbesindeydi. Son olarak buraya asker rütbesinde bir kişi naiplik yapmıştır.⁴⁰⁴ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”; unvanı da “Şuğrubekâs Naibi” şeklindeydi.⁴⁰⁵

4.1.24. Divriği Naipliği

Sivas'ın güneydoğusundadır. Fırat nehrinin kollarından Çaltı ırmağı kıyısında kurulmuştur. Abaka, H.675-M.1277 tarihinde Memlûklara karşı Elbistan'a sefere giderken Divriği kalesinin surlarını yıktırıştır. H.700/M.1301 tarihinde İlhanlılara

³⁹⁶ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.114-115.

³⁹⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.4, s.227.

³⁹⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.7, s.174.

³⁹⁹ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.115.

⁴⁰⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.4, s.227.

⁴⁰¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.7, s.173.

⁴⁰² İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.116.

⁴⁰³ Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, s.261.

⁴⁰⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.4, s.227.

⁴⁰⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.7, s.174.

tabi Anadolu Selçuklularının elindedir.⁴⁰⁶ Tam olarak Memlûkların eline geçtiği tarih bilinmese de Eretna'nın H.742/M.1343 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonraki bir tarih olduğu kabul edilir. Çünkü İbn Battûta, M.1332 tarihinde Sivas'a uğradığında burada Eretna ile görüşmüş ve onun Irak'a bağlı valilerden olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁷ Memlûklar döneminde Divriği'ye atanan Naib, Tablhane bazen de *onlar emiri* rütbesinde olurdu.⁴⁰⁸

4.1.25. Darende Naipliği

Naibi, çoğunlukla onlar emiri, bazen de Tablhane emiri olurdu.⁴⁰⁹ Buranın naibi bir Tablhane emiri olduğunda yazışmalarda saltanatın ona yönelik hitabı “es-Sâmi”; rütbesi emir-i aşere ise hitap “emirin meclisi”; alamet ise her iki durumda isim; tarifi/unvanı ise “Darende Naibi” şeklindeydi.⁴¹⁰

4.1.26. İskenderun Naipliği

Buranın naibi ilk etapta Tablhane, ardından emir-i aşere rütbesindeydi.⁴¹¹ Yazışmalarda saltanatın ona yönelik hitabı “emirin meclisi”, daha sonra “es-Sâmi” şeklindeydi.⁴¹²

Bu naipliklerden başka asker rütbesinde küçük naiplikler bulunmaktaydı. Bunlar Kal'at Bâri Kerûk, Kâvirâ, Külek, Kerzâl, Kûmî, Tel Hamdûn, Haruniyeteyn, Kal'at Necm, Humaymıs, Kal'at lü'lüe naiplikleridir.⁴¹³ Saltanat, bunlarla doğrudan yazışmamıştır.

Bunların dışında Halep vilayetleri bulunmaktadır ki bunların valileri Halep naibi tarafından tayin edilmiştir.

⁴⁰⁶ Besim Darkot, “Divriği”, *İA.*, C.3, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.597.; İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ıye*, C.II, s.197.

⁴⁰⁷ İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C.1, s.416.

⁴⁰⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.228.

⁴⁰⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.228.

⁴¹⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.173.

⁴¹¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.228.

⁴¹² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.170.

⁴¹³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.229.

4.2. Halep Naibi Tarafından Atanan Vilayetler

4.2.1. Ber Haleb Vilayeti

Naibi de *Vâli el-Vülât* (Valiler valisi)dir.⁴¹⁴

4.2.2. Kefertâb Vilayeti

Valisi bir askerdir.⁴¹⁵

4.2.3. Sermin Vilayeti

Buranın valisi çoğunlukla bir asker; bazen de emir-i aşere idi.⁴¹⁶

4.2.4. Cebbûl Vilayeti

Halep'in güneydoğusunda Nehru'l-Zeheb ile sulanan mallaha (tuzla) veya sabha (yosunluk)'sı ile meşhurdur. Buradaki tuzlalar, iktisadî bakımdan büyük bir öneme sahip olduğu için, Memlûkların siyasi taksimatında idarî bir merkez olmuştur. Valisi bir askerdir.⁴¹⁷

4.2.5. Cebeli Sem'ân Vilayeti

Valisi bir askerdir.⁴¹⁸

4.2.6. Azaz Vilayeti

Buranın valisi bir asker; bazen de emir-i aşere idi.⁴¹⁹

4.2.7. Tel Bâşir Vilayeti

Valisi bir askerdir. Daha sonra buraya Anteb ilave edilmiştir.⁴²⁰

4.2.8. Menbic Vilayeti

Valisi genelde bir asker idi.⁴²¹

⁴¹⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴¹⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴¹⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴¹⁷ R. Hartmann, "Cebbûl", *İA.*, C.3, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.35.; El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴¹⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴¹⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²¹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

4.2.9. Tizin Vilayeti

Buranın valisi bazen bir asker; bazen Hârim'e bağlanırdı ki valisi "Hârim ve Tizin Valisi" şeklinde anılırdı.⁴²²

4.2.10. Bâb ve Buzâa Vilayeti

Valisi de bir askerdi.⁴²³

4.2.11. Derkuş Vilayeti

Valisi de bir askerdi.⁴²⁴

4.2.12. Antakya Vilayeti

Buranın valisi bazen bir asker bazen de emir-i aşere olurdu.⁴²⁵

4.3. Halep Naibi ile O'na Bağlı Naiplikler Arasındaki İlişkiler

Halep naipleriyle valilerinin tayininde uygulanan kural şöyle idi. Eğer bunlar kale naipleri, hacipler vb. görevliler ise ve bunlar *mukaddem* rütbesindeyseler "Validühü", "Sadaret" ve "el-Âlî"; şayet Tablhane ise "es-Sâmi"; şayet Emir-i aşere ise "Meclis-i Emir" şeklindeydi. Bununla birlikte bu isim ve lakaplar sabit olmayıp o dönemde görevi yürüten kişinin rütbesine göre değişkenlik arz etmekteydi. Zira naipliği yürüten kişinin rütbesi bazen Tablhane iken Emir-i aşerebazen de tersi olurdu. Bazen buranın naibi Tablhane iken *Mukaddem elf* (binler komutanı); bazen de bunun tersi (yani *Mukaddem elf* iken Tablhane) olurdu. Burada görevi yürüten kişinin yazışma anındaki hali ve durumu göz önünde bulundurulmuştur. Görevi değişmeyen yöneticiler bu kuralın dışındadır.⁴²⁶

Halep'e bağlı naiplik ve vilayetlerin idarecilerinin çoğunu Halep naibi; bazılarını da Sultan tayin ediyordu. Bu küçük naipliklerin naipleriyle Halep naibi arasında çıkan meselelerde Memlûk Devleti, kendisinden ayrılan naiplere karşı Halep naibini desteklemişti. Bu anlaşmazlık kapsamlı bir isyan boyutuna varmamışsa o vakit Memlûk Devleti, söz konusu küçük naip veya valiye karşı çeşitli yaptırımlar uygulamak suretiyle bunların, diğer vali ve naiplerin herhangi bir isyana

⁴²² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.230.

⁴²⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.181.

kalkışmalarının önünü kesmişti. H.661/M.1263 yılının Şaban ayında Halep naibi Emir Nureddin, bir hususu emretmek üzere Sermin valisi Alemeddin Kaysar ez-Zâhirî'ye gönderilmişti. Fakat Sermin valisi onu alaya alarak söz konusu hususu önemsememişti. Halep naibi valinin bu tutumundan rencide olmasına rağmen onu affetmişti. Sultan Baybars bu olayı öğrenince Sermin Valisi ile Halep Baş Kadısını huzura çağırmiş ve bütün emirlerin önünde Sermin valisini azarlamıştı. Ayrıca bununla ilgili bir tutanak yazmış ve *te'dip meclisinde* hazır bulunanların tümü bu tutanağa imza atmıştı. Kaynaklar Sultan Baybars'ın, Sermin Valisine şöyle dediğini nakletmektedir:

“Saltanat naiplerine iftira atılamaz. Buna cüret de edilemez. Ziyadesiyle edeplenme için seni vilayetinden azlettik.” Sonra Sultan, Halep Naibine hitaben “Siz affettiniz, biz ise affetmedik” şeklinde yazılmasını emretti.⁴²⁷

Halep naipliğinin naipleriyle ilgili durum bundan ibaretti. Fakat Halep'teki diğer idarî mekanizma daha önce belirtildiği üzere merkezî idi. Bazı nadir durumlar haricinde Halep naiplerinin bu küçük naipliklerde daimi temsilcilerinin olması uzak bir ihtimaldi. Örneğin Takiyyüddin el-Halebî Hacıplık görevi ile ilgili “Oradaki (Sis naipliğindeki) hacibin yazışmalarını okumadım” demekle diğer naipliklerdeki yazışmalardan haberi olmadığını söylemektedir.⁴²⁸

Fakat herhangi bir görevlinin durumu hakkında Halep naipliğine bilgi verilirdi. Bunlardan Birecik Divan Nazırlığı hakkında nakledilen bazı bilgiler göre H.716/M.1316-1317 yılında vefat eden ve Katibu's-Sâhib İzziddin b. Vedâa olarak tanınan Alaaddin Nasır b. Muzaffer b. İbrahim divan nazırlığı görevini üstlenenlerdendi.⁴²⁹

Kısaca Halep naipleri kendilerine bağlı küçük naipliklerin naipleri üzerinde hak sahibi olmanın ayrıcalığını hep yaşamışlardı. Nadir de olsa Memlûk Sultanları, saltanat için tehlike arz eden bazı naipliklerin naiplerini kendileri atamışlardı. Çünkü bunlarda vuku bulan her hangi bir bozukluk Memlûk Devleti'ni olumsuz etkiliyordu. Bu yüzden Memlûk Devleti bunları atamakla yetinmemiş, hatta Halep naibinin haberi olmadan onlarla doğrudan yazışmıştı.

⁴²⁷ İbn Abduzzahir, *Er-Ravzu 'z-Zâhir*, s.199.

⁴²⁸ El-Ömerî, *Et-Ta'rif bi'l-Mustalah eş-Şerif*, s.108.

⁴²⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.12, s.228-229.

Zikrettiğimiz naiplikleri durumlarını inceledikten sonra diyebiliriz ki; küçük naipliklerin naipleri emir-i aşere rütbesinde olup, bunların çoğunu Halep naibi tayin etmekteydi. Sultan ise bunların işlerine nadiren karışırdı. Fakat bunlardan Tablhane emiri olanların çoğu sultan tarafından atanmaktaydı.

Halep naipleri bunların işine pek karışmazdı. Naibi, mukaddem elf/binler komutanı olanlar da böyledir. Bunlar, Halep naibinin bir müdahalesi olmaksızın Sultan tarafından atanırlardı.

Divanla ilgili görevlere gelince, Derc Katipliği gibi küçük vazifelerin görevlilerinin çoğu naipler tarafından atanırdı. Sır katibi, Ordu nazırı ve Maliye nazırı gibi büyük mevkilere tayinler doğrudan sultan tarafından yapılırdı. Dest Katipliği vasat vazifelere atamalar bazen sultan bazen de Halep naibi tarafından yapılmaktaydı.⁴³⁰

4.3.1. Kal'atü'l-Müslimîn (Rumkale) Naipliği

Moğollar, 1260 yılında Rumkale'yi de ele geçirmişlerdi. İlhanlı hükümdarı Hülagu, Suriye seferinde ordularını Malatya, Rumkale ve Birecik'te inşa ettirdiği köprülerle Fırat üzerinden geçirmişti. Bu hâkimiyetle birlikte kalede bir miktar Moğol unsurunun varlığı bilinmekteydi. Zira Memlûkların 1292 yılında burayı fethederken şehirdeki Moğol unsurunun varlığı bunu göstermektedir.⁴³¹

1260 yılında Moğolların eline geçen Rumkale, 19 Mayıs 1280 tarihinde Baybars'ın siyasetini takip eden ikinci kişi olan Memlûk Sultanı Kalavun (1279-1289) zamanında Memluk ordusunun taarruzuna uğradı. Ordu 9000 atlı ve 4000 piyadeden oluşuyordu. Memlûk ordusun başında Beyseri bulunuyordu. Bunlar Parzaman⁴³² nehri üzerinde ordugah kurdular ve Rumkale katolikosuna elçi olarak biri Arap diğeri Ermeni olan iki kişi göndererek şöyle demişti: “*Sultan sizin kaleyi sulh içinde teslim etmenizi ve sizin ile rahiplerinizin Kudüs'e gidip orada ikamet*

⁴³⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.12, s.6.

⁴³¹ Gül, “Mısır Memlûklarının Hudut Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri”, s.361.; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.510.; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul 1993, s.234.

⁴³² Parzaman: Fırat'a dökülen Merziman çayıdır ki Rumkale bunun üzerine kurulmuştu. Bkz. A. Steward, “Qal'at al-Rum/Hiomgla/Rumkale and the Mamluk Siege of 691AH/1292 CE”, *Muslim Military Architecture in Greater Syria, From the Coming Islam to the Ottoman Period*, Edited by Hugh Kennedy, Brill, Leiden 2006, s.273. (269-281).; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s.286.

etmenizi emretti. Size iaşeniz için kafî derecede köyler verilecektir. Bu şekilde hareket etmek istemez de Kilikya'ya gitmek isterseniz kendi katırlarımız ve atlarımızla sizi izzet-i ikram içinde götürüreceğiz. Fakat teslim olmaz da mukavemet ederseniz Allah bütün bu Hıristiyanların kanını dökmenin vebalini sizden soracaktır". Bunun üzerine Katolikos şu verdi: "Ölünceye kadar harbedeceğim. Biz hem Allah'a, hem krala sadakat gösteremeyiz". Bunun üzerine Memlûkler bütün gece bahçelerde toplanarak ağaçları kestiler, merdivenler yaptılar ve Cumartesi sabahı şehre karşı en şiddetli muharebeye giriştiler. Şehrin alt tarafında inşa olunan yeni sur üzerinde dövüşen Ermeniler kaçmaya mecbur edilmişler, sonra merdivenler kurarak şehre girilmiş, şehir yağma edilmiş ve içindeki bütün evler ateşe verilmişti. Bütün şehir halkı kaleye kaçmış oldukları için Memlûklar şehirde tek bir adam bile bulamadılar. Burada 5 günlük yağma, ganimet toplamakla ve yangınlar çıkarmakla meşgul oldular. Bunlar hertarafı tahrip ettikten sonra hareket ettiler. Fakat buğday anbarlarını boşaltmışlar, bağları kesmişler, ağaçları yıkmışlar, un değirmenlerinin taşlarını alarak Bire'ye götürmüşlerdi. Memlûklar, bu sefer esnasında Karamanoğulları'ndan da yardım görmüşlerdi.⁴³³

İlhanlıların Diyarbakır valisi Emir Sutay Noyan'ın 1308 yılında Diyarbakır eyaletine atanır atanmaz Rumkale üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu bölgedeki Memlûklara tabi Türkmenler ile mücadele ederek buraları yağmalamıştı.⁴³⁴

Rumkale'nin stratejik yapısı onu Memlûk Devleti içindeki mücadelede de asi komutanlarının ya da sultan adaylarının sığındıkları bir melce haline getirmişti. Ünlü Memlûk komutanları Çekem, Nevruz, Devadar Özbek ve Demürtaş iç mücadelelerde veya Kahire'ye karşı sultanlık mücadelesinde Kal'atü'l-Rum'u bir sığınık ya da bir dayanak olarak kullanmışlardır. Döğer Türkmenlerinin lideri Salim de 1383 yılında Kara Koyunlu Kara Mehmed'in saldırısı karşısında Kal'atü'l-Müslimin'e sığınmıştı.⁴³⁵

Naibi, *mukaddem elf* (binler komutanı) rütbesindedir.⁴³⁶ Saltanat merkezinden kendisine hitaben yazılan mektup/veya yazılardaki hitap "Meclis-i Âli/Ulu meclis";

⁴³³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, s.603-604.; Honigmann, "Rumkale", *İA.*, C.9, s.779.

⁴³⁴ Muammer Gül, "İlhanlılar Döneminde Diyarbakır", *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2004, Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s.203.

⁴³⁵ Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, s.48.

⁴³⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.226.

alâmet-i şerifesi “Vâlidehu/babası”; unvanı da “Korunmuş olan Kal’atü’l-Müslimin Naibi” şeklindeydi.⁴³⁷ Buranın naibi H.745/M.1344-1345 yılında vefat eden Emir Seyfüddin Çerkes idi.⁴³⁸ Halil b. Şahin’e göre sağlam bir kalesi ve birçok köyü vardır. Fırat nehrinin kenarındadır.⁴³⁹

Günümüzde harap durumda ve 120x230 m. ebatlarındaki kalede Aziz Nerses Kilisesi, Barşavma Manastırı, çok sayıda yapı kalıntısı, su sarnıçları ve bir kuyu bulunmaktadır. Kalenin eteğinde yer alan evler muhtemelen 1292 kuşatmasında tamamen tahrip edilmiştir. Memlûk Döneminde bu kısmın “Aşağı Şehir” olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Diğer yapıların tarihlendirilmesi sorunlu olmakla birlikte bu yapılar, genellikle Memlûkların bölgeye egemen oldukları devreye mal edilebilir.⁴⁴⁰

4.3.2. Birecik Naipliği

Naibi, *binler komutanıdır*.⁴⁴¹ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Meclis-i Âli/yüce meclis”; alameti “vâlidühü/babası” ve unvanı “Korunmuş Bire’nin Naibi” şeklindeydi.⁴⁴² Bire naipliği, Halep naipliğinin doğu girişine hakim bir konumda olduğu için Memlûk Devleti nezdinde önemli bir yere sahip idi. Bu nedenle Memlûk devleti, Halep naipliğine yönelik saldırıları önlemek için bazı askerlerini Birecik’e konuşlandırmıştı. Ayrıca Birecik’e atanacak naibin güçlü emirlerden olmasına özen gösterilirdi. Diğer bir husus da gizli kapaklı işler yapan naib ya görevden alınır ya da tutuklanırdı. Mesela, H.720/M.1320 yılında Birecik naibi Emir Toğan, bu sebepten ötürü tutuklanmıştı. Bu kişi uzun müddet Birecik naipliği yapmıştı. Kaynaklarda belirtildiği üzere bu kişi, H.700/M. 1300-1301 yılından⁴⁴³ H.724/M.1324 yılına kadar Birecik naipliği yapmıştı.⁴⁴⁴

⁴³⁷ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.7, s.172.

⁴³⁸ Ebu’l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarih El-Beşer*, C.4, s.143.

⁴³⁹ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü’l-Memalik*, s.51.

⁴⁴⁰ Ahmet Ali Bayhan, “Güneydoğu Anadolu’da Memlûk Sanatı”, *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.206.

⁴⁴¹ El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.4, s.229.

⁴⁴² El-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’şa*, C.7, s.172.

⁴⁴³ İbn Aybek ed-Devâdârî, *Ed-Durer el-Fâhîr fî Siret el-Melik en-Nâsır*, C.9, s.299.

⁴⁴⁴ İbn Habib, *Tezkiretü’n-Nebih*, C.2, s.146.

Memlûk Devleti büyük önem verdiği Birecik'e H.738/M.1337-1338 yılında Kahire Kalesi Emiri, Alaaddin Gündoğdu el-Ömerî'yi naip olarak tayin etmişti.⁴⁴⁵ O, şiddetli hastalığı sebebiyle H.745/M.1344-1345 yılında görevden alınıncaya kadar bu görevi yürütmüştü.⁴⁴⁶ Halil b. Şahin'e göre Birecik şehri, Fırat nehrinin kenarında sağlam bir kalesi olan, sallar üstüne kurulmuş köprü buluna güzel bir yerdir. Yolcular Fırat nehrinin üstünden bu köprü sayesinde geçerler. Ayrıca kendine bağlı birçok köyü vardır.⁴⁴⁷

4.3.3. Ruha Naipliği

Buranın naibi önce Tablhane rütbesindeydi. Sonra H.778/M.1376-1377 yılından itibaren rütbesi *binler komutanı* olmuştu.⁴⁴⁸ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı Tablhane rütbesinde iken “es-Sâmi” şeklindeydi. Binler komutanıyken “Sadret” ve “el-Âlî”; alameti de “Vâliduhu” ve her iki durumda unvanı “Ruha naibi” şeklindeydi.⁴⁴⁹ Ruha naipliği Memlûk egemenliğinde uzun süre kalmamış; Türkmen kabilelerinden biri olan Akkoyunluların hakimiyetine girmişti.⁴⁵⁰

Ruha şehri, çok büyük bir şehirdir. Surları vardır. Şimdi ise surların birçoğu harap olmuştur. Sağlam bir kalesi vardır. Esasında burası Diyarbakır'dandır. Halil İbrahim (a.s.) mancınıkla atıldığı yerdeki göl buradadır. Birçok köyü vardır.⁴⁵¹

4.3.4. Gerger Naipliği

Buranın naibinin rütbesi Tablhane veya onlar emiri olurdu. Yazışmalarda ise Kahire'nin ona yönelik hitabı “Emirin meclisinin bilgisine”, ünvanı da “Gerger Naibi” şeklindeydi.⁴⁵² Gerger şehri, çok güzel bir şehirdir. Dünyada benzeri az olan bir kalesi vardır. Fırat kenarındadır. Birçok köyü vardır. Buranın iki tane daha kalesi vardır. Kalelerden birinin adı Herus'dur.⁴⁵³

⁴⁴⁵ Eş-Şucâî, *Tarihu'l-Melik en-Nâsır*, s.33.

⁴⁴⁶ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fî Tarih el-Beşer*, C.4, s.143.

⁴⁴⁷ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁴⁸ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.229.

⁴⁴⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.174.

⁴⁵⁰ İbn Tağribirdi, *Havadisü'd-Duhur*, C.3, s.545.

⁴⁵¹ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁵² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.174.

⁴⁵³ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

4.3.5. Kahta Naipliği

Ortaçağ'da Sugûr hattının önemli kalelerinden sayılan Kahta, bir tepe üzerine kurulmuş kalesiyle meşhurdu. Kahta kalesi Samsat ve Malatya arasındaki doğu yolunu korurdu. Kahta'nın adı Mısır Memlûklarının Moğollara karşı saldırılarında adı sıkça geçen Anadolu şehirlerindedir. H.682/M.1283-84 tarihinde Memlûkların Halep valisi olan Kara Sungur, Kahta kalesini yeniden kuvvetle tahkim etti. Küçük Ermenistan valisi Leon ile H. 1 Rebiülevvel 684'te imzalanan antlaşmada şehrin Sultan Kalavun'a ait olduğu açıkça belirtilmişti. Daha sonraları Kahta'nın bazı kaleler ile beraber elden çıkarak Dulkadiroğullarının hakimiyetine geçmiştir.⁴⁵⁴

Naibi bazen Tablhane bazen de *onlar emiri* rütbesinde olurdu.⁴⁵⁵ Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı "Emirin meclisinin bilgisine"dir. Unvanı da "Kahta Naibi" şeklindeydi.⁴⁵⁶ Daha sonra yazışmalarda saltanatın ona yönelik hitabı "Sâmî/yüksek makama yazılmıştır" şeklinde olmuştu. Kahta şehri, çok güzeldir. Sağlam kalesi vardır. Bölgesinde birçok köy vardır.⁴⁵⁷

4.3.6. Mansur kalesi (Adıyaman)

Burası çok sağlam ve güvenli idi. Şimdi harap durumdadır. Oraya bağlı çok köy vardır.⁴⁵⁸

4.3.7. Behisni Naipliği

Buranın naibi bazen tablhane (kırklar emiri) bazen de binler komutanı (yüzler emiri) rütbesinde olurdu.⁴⁵⁹ Saltanat merkezinden kendisine hitaben yazılan mektup/veya yazılardaki hitap "Meclis-i Sâmî/Ulu-yüksek meclis"; alameti de "Vâlidehu/babası" şeklindeydi.⁴⁶⁰ Diğer naiplere veya askerî zevata gönderilen yazılarda Behisni naipliğine özgü olan "es-Sâmî" ile "Vâlidehu" ibaresi yer almamıştı. Behisni naipliğini H. 698/M.1298-1299 yılında Emir Bedreddin ez-Zeredkeş ve H.736/M.1335-1336 yılında Emir İzzeddin Özdemir en-Nurî

⁴⁵⁴ Besim Darkot, "Kahta", *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.89-90.

⁴⁵⁵ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.226.

⁴⁵⁶ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.174.

⁴⁵⁷ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁵⁸ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁵⁹ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.4, s.226.

⁴⁶⁰ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.172.

yürütmüştü.⁴⁶¹ Behisni, güzel bir şehirdir. Çok sağlam bir kalesi de vardır. Bölgesinde birçok köyü vardır.⁴⁶²

4.3.8. Şayzer Naipliği

Buranın naibi, ilk önce *onlar emiri* idi. Saltanat kararnamesi ile doğrudan saltanat merkezinden gönderiliyordu.⁴⁶³ Unvanı ise “Şayzer Naibi” idi. Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Yüksek Meclise” şeklindeydi.⁴⁶⁴

4.3.9. Darende şehri

Çok güzel bir şehirdir. Sağlam kalesi vardır. Bölgesinde birçok köyü vardır.⁴⁶⁵

4.3.10. Divriği şehri

Burası güzel bir şehirdir. Geniş ve sağlam bir kalesi, bölgesinde birçok köyü vardır.⁴⁶⁶

4.3.11. Arapkir şehri

Burası güzel bir şehirdir. Sağlam kalesi vardır. Bölgesinde on tane küçük kale vardır. Birçok köyü vardır.⁴⁶⁷

4.3.12. Çemişgezek şehri

Çok güzel bir şehirdir. Surları sağlam bir kalesi vardır. Buraya bağlı yirmidört kale vardır. Bölgesinde birçok köyü vardır.⁴⁶⁸

4.3.13. Harput şehri

Harput, H.767/M.1366 tarihinde Halep naibi Seyfeddin Curcî b. Abdullah el-İdrisî,⁴⁶⁹ tarafından iki defa kuşatılmıştır. İlk seferinde sonuç alamayan Halep naibi, ikinci seferinde Harput’u almayı başarmıştır. Bununla beraber on yıl sonra Dulkadiroğlu Halil bey Harput’u ele geçirmiştir.⁴⁷⁰ Halil b. Şahin Harput’un çok

⁴⁶¹ Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fi Tarih El-Beşer*, C.4, s.117.

⁴⁶² Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁶³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.4, s.227.

⁴⁶⁴ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'sa*, C.4, s.174.

⁴⁶⁵ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁶⁶ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.51.

⁴⁶⁷ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.52.

⁴⁶⁸ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.52.

⁴⁶⁹ İbn Tağribirdî, *en-Nücumu'z-Zahire*, C.11, s.23.

⁴⁷⁰ Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.13.

güzel ve sağlam bir kalesi olduğunu, bölgesinde dört tane kale bulunduğunu fakat çoğu harap olmuş köyler olduğunu söylemiştir. Ayrıca Harput, Arapkir, Çemişgezek şehirleri ve kalelerinin tamamının El-Eşrefiyye zamanında Diyarbakır'a bağlı olduğunu, kendi zamanında (M.1453) fethedilip Halep'e bağlandığını kaydetmiştir.⁴⁷¹

4.3.14. Malatya Naipliği

Buranın naibi Tablhane rütbesindeydi.⁴⁷² Yazışmalarda ise saltanatın ona yönelik hitabı “Allah Cenab-ı Âlinin Gücüne Güç Katsın” unvanı da “Korunmuş Malatya'nın Naibi”⁴⁷³ şeklindeydi. Konumu ve Halep naipliği nezdindeki öneminden dolayı Malatya naipliği, Memlûk Saltanatında özel bir yere sahipti. Bu nedenle Selçuklu, Moğol ve Osmanlı saldırılarını püskürtmek için Memlûk sultanlığı buraya tecrübe ve ehliyet sahibi naipler atamıştır. Bu naiplerden biri de H.736/M.1335-1336 yılında Malatya naipliği yapmış olan Emir Esendemir et-Tazi'dir.⁴⁷⁴ Maltıyye (Malatya), memleketi, suyu çok güzel olan, surları ve yedi kalesi olan güzide bir şehirdir. Bunlar Muşar, Kuvmî, Karahisar, Kederbirit, Kal'atü Akca, Nuhamam ve Ekrad kaleleridir. Yedi bölgeyi kapsar, birçok köyü vardır. Bunların aslı rumdur. Eyyûbiler döneminde Salahaddin Eyyûbi'nin himayesindedir. Sultan Kalavun zamanında fethedildi ve tek başına bir memleket oldu. Burayı çoğu insan Halep memleketine bağlı olduğunu zanneder.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.52.

⁴⁷² El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.228.

⁴⁷³ El-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.7, s.172.

⁴⁷⁴ El-Makrizî, *Kitabü's-Suluk*, C.3, Kısım 1, s.73.

⁴⁷⁵ Halil b. Şahin, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik*, s.52.

SONUÇ

Mısır'da Memlûkların yönetimi ele geçirdiği M.1250 tarihinde Halep, Eyyûbîlerin egemenliği altındaydı. Fakat sonraki on yıl boyunca gelişen olaylar sonucu kaderi değişmişti. Halep, özellikle Sultan Baybars'ın teşkilatçılığı ve azmi sayesinde Suriye'nin en önemli bölgesi haline geldi. Fakat coğrafi konumundan dolayı Ermeniler, Moğollar ve Memlûklar arasında çekişme konusuydu. Yönetimde her ne kadar Mısır ile idari bütünlük sağlanmışsa da İlhanlı Moğolları ile savaş durumundan dolayı Halep, daima hareketli bir bölge oldu.

Bu hareketliliğin farkında olan Memlûklar, ilk olarak istihbarat ve posta görevlerini ifa eden Berid teşkilatını kurmuştu. Zira Moğollar ve müttefiklerinin en ufak hareketlerinin bilinmesi büyük önem arz etmekteydi. Bu sistemin iyi işlemesi Halep'in Mısır'a olan bağlılığını da güçlendiriyordu.

Bununla birlikte Halep, kuzeye yapılan seferlerde bir üs olarak kullanılmıştı. Zira M.1260 ile M.1303 yılları arası İlhanlı Moğolları ile savaşın en aktif olduğu dönemdi. Halep naiplerinin sıklıkla değişmesi bu durumla alakalıdır. İlhanlıların M.1335 tarihinde yıkılmasından sonra ise Halep naipliği Memlûk Sultanı en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un güçlü otoritesi sayesinde Mısır yönetimine itaatkar olmuştu. Kalavun'un M.1341 tarihinde vefatından sonra Halep naipliği Emirler arasında sürekli bir rekabet alanı olmuş ve Halep naipleri sıklıkla değiştirilmiştir.

Kalavun hanedanı Bahrî Memlûkların sonuna kadar devam etmiş ve çoğunlukla küçük yaştaki sultanların tahta çıktığı görülmüştür. Esas yönetim hükümdar adına işleri devralan bir süre sonra da iktidarı tek başına yöneten güçlü Emirler'in tasallutunda olmuştur. Bahrî Memlûkların son 40 yılı genelde Memlûk Emirlerinin rekabetiyle geçmiştir. Bunun yanında Dulkadiroğulları ile mücadele ve Ermenistan Krallığının ortadan kaldırılması da Halep naipliğinin önemli icraatleri arasındadır.

H.658/M.1260 ve H.748/M.1349 yılları arasında Bahrî Memlûklar döneminde tam altmış dört Naip tarafından ardarda bir yönetim söz konusu olmuştur. Yaklaşık iki yıla bir naip düşmekte gibi görünse de, bazı naiplerin yirmi yıl kadar

yönetimde kalması, bazılarının da sadece bir kaç ay görev yapmış olması bu istatistiği doğrulamamaktadır. Diğer taraftan bu süreç içerisinde ülkede güçlü bir istikrarsızlık hakim olmuştur. Bu bağlamda H.658/M.1260 ve H.663/M.1264 yılları arasında 9 ve H.740/M.1341 ile H.782/M.1384 arasında ise 34 Emir Naip olarak görev yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Farac, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, Çev., Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Mat., İstanbul 1941.
- Ahmed, Abdurrazık Ahmed, *El-Bezel ve'l-bertele*, Kahire 1979.
- Ağır, Abdullah Mesut, "Memlûk Sultanlarının Gölgesi Altında Hilafet Kurumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2011, S.10 (2), s.637-651.
- Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İ.Ü.E.F. Yay., Osman Yalçın Mat. İstanbul 1954.
- Aktan, Ali, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı", *Bellekten*, C.LIX, S.226, Aralık/1995, s.605-620.
- Alptekin, Coşkun, "Atabeg", *TDVİA.*, C.4, Ankara 1991, s.38-40.
- Alptekin, Coşkun, "Aksungur", *TDVİA.*, C.2, Ankara 1989, s.296.
- Alptekin, Coşkun, "Artuklular", *TDVİA.*, C.3, Ankara 1991, s.415-418.
- Alptekin, Coşkun, "Türkiye Selçukluları", *D.G.B.İ.T.*, C.8, Çağ Yay. İstanbul 1992, s.209-406.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, *Selçukî Devletleri Tarihi-Müsameretü'l-Ahyar adlı Farsça Eserin Tercümesi*, Çev. M.Nuri Gençosman, Ankara 1943.
- The Ancient Near East: an encyclopedia for students*, Editor in chief; Ronald Wallenfels, consulting editor: Jack M. Sasson, V.1, October 2000.
- Astour, Michael C., "Hattusilis, Halab, and Hanigalbat", *Journal of Near Eastern Studies*, 31.2 (1972), pp. 102-109.
- Aşur, Said, *El-Asru'l-Memâlikî fî Mısr ve 'ş-Şam*, Kahire 1994.
- Atmaca, Taner, *10. ve 13. Yüzyıllar Arasında Halep ve Çevresi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- Ayalon, David, "Al-Bahriyya", *EL*, Vol. I, New Edition, Leiden 1960, s.944-945.

Ayalon, David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", Çev. Samira Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.4, İzmir 1989, s.211-247.

Ayaz, Fatih Yahya, "Sır Kâtibi", *TDVİA.*, C.37, Ankara 2009, s.116-117.

Ayaz, M. Fatih Yahya, *Memlûkler Döneminde Vezirlik 1250-1517*, İsam Yay., İstanbul 2009.

Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, 2007, s.13.

Baskıcı, M.Murat, *Bizans Döneminde Anadolu İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Phoenix Yay., Mart/Ankara 2009.

Bayhan, Ahmet Ali, "Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı", *Türkler*, C.6, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.202-218.

El-Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Bezer, Gülay Öğün, "Müslim b. Kureş", *TDVİA.*, C.32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s.94-96.

Bilgili, Ali Sinan, "Tarsus", *TDVİA.*, C.40, Ankara 2011, s.111-114.

Bosworth, C.E., *İslam Devletleri Tarihi*, Çev., Erdoğan Merçil-M. İpşirli, Oğuz Yay., İstanbul 1980.

Brockelmann, C., "Kemaleddin İbnü'l-Adim", *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.569-570.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2011.

Cahen, Claude, "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, *Bellekten*, C.LI, S.201, Yıl:1988, s.1375-1431.

Chapoutot-Remadi Mounira, "Mamlakat Halab, une vice-royauté des confins de l'Empire mamlûk (648-784/1250-1382)", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, N.62, 1991. pp. 81-92.

Çetin, Altan, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, TTK. Yay., Ankara 2009.

- Çubukçu, Asri, “el-Emîrû'l-Kebir”, *TDVİA.*, C.11, Ankara 1995, s.155.
- Çulpan, Cevdet, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK. Yay. Ankara 2002.
- Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Darkot, Besim, “Divriği”, *İA.*, C.3, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.596-599.
- Darkot, Besim, “Kilis”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.806-808.
- Darkot, Besim, “Sis”, *İA.*, C.10, MEB. Yay., İstanbul 1978, s.708-712.
- Darkot, Besim, “Kahta”, *İA.*, C.6, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.89-91.
- Deguignes, Joseph, *Büyük Türk Tarihi*, C.7, Türk Kültürü Yay., 1.baskı, Özdemir Mat., İstanbul 1977.
- Dehmân, Muhammed Ahmed, *Mu'cemu'l-Elfâzi't-Târihiyyeti Fi'l-Asri'l-Memlûkî, Dâru'l-Fikir, Dımaşk/Suriye* 1990.
- D'Ohsson, M. Le baron C., *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-Khan jusqu'à Timour Bey ou Tamerlan*, Amsterdam 1852.
- Dudu Kuşçu, Ayşe, *Eyyübî Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2013.
- Dulaurier, M. Ed., “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar-Vartan'ın Umumî Tarihinden Müstahreç”, *Türkiyat Mecmuası*, C.V, İstanbul 1936, s.27-48.
- Ebu'l-Fida, *El-Muhtasar fî Tarihü'l-Beşer*, Tahkîk Dr. Muhammed Zeynuhum-Yahyâ Seyid Hüseyîn, 4 Cilt, Darü'l-Maârif, Kahire t.y.
- Ebu'l-Fida, *Takvîmu'l-Buldân*, Nşr., M.Reinud-Baron Mac Guckin, Paris 1840.
- Edhem, Halil, *Düveli'l-İslamiye*, İstanbul 1927.
- Ergün, Nuray, *Aynı Calut Savaşı ve Neticeleri (658/1260)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Erdem, İlhan, “İlhanlılar'da Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, Ankara 2004, s.103-111.
- Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay., Ankara 2007.

Garsuddin Halil b. Şahin ez-Zahiri, *Kitabu Zübdetü Keşfü'l-Memalik ve Beyanı Turuk ve'l-Mesalik*, Nşr. Paul Ravaisse, Paris 1884.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*”, TTK. Yay., Ankara 2002,

Gibbs, H.A.R.,-C. Colin Davies, “Naip”, *İA.*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.50.

Gökhan, İlyas, “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1, Nevşehir 2012, s.70-108.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryanice'den İngilizce'ye Çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK. Yay., C.II, Ankara 1999.

Gül, Muammer, “İlhanlı-Memlûk Rekabetinden Osmanlı-Memlûk Rekabetine: Hicaz Su Yollarının Tamiri Meselesinin Tarihi Arka Planı”, *Belleten*, C.LXX, S.259, Aralık 2006, s.845-866.

Gül, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Gül, Muammer, *İslam'ın Bâtınî Çehresi, Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

Gül, Muammer, “Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, Temmuz/Elazığ 2002, s.359-366.

Günaltay, M.Ş., *Yakın Şark III, Suriye ve Filistin*, TTK. Yay. Ankara 1949.

Gürün, Kamuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.

Hammer, Joseph Von, *Geschichte der Ilchane, das ist der Mongolen in Persia. Mit neun Beilagen und neun Stammtafeln*, Volume:1, Darmstadt 1842.

Har-El, Shai, *Struggle for Domination in the Middle East The Ottoman-Mamluk War 1485-1491*, E.J. Brill, Leiden 1995.

Harekât, İbrahim, “Berîd”, *TDVİA.*, C.5, Ankara 1992, s.498-501.

R. Hartmann, “Cebbûl”, *İA.*, C.3, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.35.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yay., Ankara 2000.

Heyet, “Ayn Câlut”, *IA*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.69.

Heyet, “Cünd”, *IA*, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.239.

Hitti, Philip K., *Syria A Short History*, New York 1959.

Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, C.4, Boğaziçi Yay., İstanbul 1981.

Holt, P.M., “Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı”, Çev. Samira Kortantamer, *Belleten*, C.LII, S.202, Nisan 1988, s.227-246.

Holt, P.M., *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999.

Honigmann, E., “Rahbe”, *IA*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.601-604.

Honigmann, E., “Rumkale”, *IA*, C.9, MEB. Yay., İstanbul 1964, s.777-781.

Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, Çev., Yavuz Alogan, İletişim Yay., İstanbul 2008.

Humphreys, R. Stephen, “XIII. Yüzyılda Eyyûbîler, Memlûkler ve Latin Doğu”, Çev. Mustafa Kılıç, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XI/I, 2007, s.359-378.

İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali, *El-Durer el-Kâmine fî el-Miet el-Sâmine*, C.1, Dairetü'l-Ma'arif-i Osmani, t.y.

İbn Abduzzahir, *Er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Nşr. Abdulaziz el-Huveytır, Riyad 1976.

İbn Furat, Muhammed b. Abdurrahim, *Tarih ed-Duvel ve'l-Muluk*, Tah. Konstantin Zurayk-Necla İzzeddin, 7-9 ciltler, Beyrut 1936-1942.

İbn Şihne, Ebi'l-Fazl Muhammed, *Ed-Durrü'l-Müntehab fî Tarih-i Memleket-i Haleb*, Dımaşk 1984.

İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, C.13, Çağrı Yay. İstanbul 1995.

- İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, Ter., M. Şerefüddin Yaltkaya, C.II, TTK. Yay., Maarif Mat., İstanbul 1941.
- İbn Tağrıbirdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, Neşr., Muhammed Hüseyin Şemseddin, C.7, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1992.
- İbn Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Abdulkerim Özaydın, C.10, Bahar Yay., İstanbul 1987.
- İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, 2.baskı, Selenge Yay., İstanbul 2008.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, C.1, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.
- İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, Çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yay., İstanbul 2008.
- İbn Battûta Tancî, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 2 Cilt, Çev. A.Sait Aykut, YKY. Yay., İstanbul 2000.
- İbn Bibi, *El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)*, Haz. Mürsel Öztürk, C.II, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- İbn Şihne, *Ravzatü'l-Menâzir fi ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, Beyrut/Lübnan 1997.
- İbn İyâs, Zeyneddin Muhammed b. Ahmed, *Bedayüü'z-Zuhur fi Vekayii'd-Duhûr*, Tah. Muhammed Mustafa, 5 Cilt, Kahire 1982.
- İbn Tağrıbirdi, *Havadisu'd-Duhur fi Medâ el-Eyyam ve's-Şuhur*, Tah. Muhammed Kemaleddin İzzettin, Beyrut 1990.
- İbn Tağrıbirdi, Ebu'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûk Mısır ve'l-Kahire*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, 16 Cilt, Beyrut 1992.
- İbn Hacer el-Askalanî, Şihabeddin Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Enbâ el-Ğumr bi Ebnâ el-Umr*, Tah. Dr. Hasan Habeşî, 4 Cilt, Kahire 1998.
- İbn Verdi, Zeyneddin Ömer b. Muzaffer, *Tetimmetü'l-Muhtasar, Tarihu İbn'ul-Verdi*, 2.Cilt, Beyrut 1996.
- İbn Aybek ed-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. İzzeddin, *Ed-Durer el-Fâhîr fi Siret el-Melik en-Nâsır*, Tah. Hans Robert Roemer, C.9, Kahire 1960.

- İbn Habib, el-Hasan b. Ömer b. El-Hasan b. Habib, *Teziretü'n-Nebih fî Eyyâm el-Mansûr ve Benihi*, Tah. M. Muhammed Emin, 3 Cilt, Kahire 1986.
- İbn Şeddat, İzzeddin Muhammed el-Halebî, *Baypars Tarihi, Al-Melik Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Türkçeye Çev., M. Şerefüddin Yaltkaya, TTK. Yay., Ankara 2000.
- Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâ fî Sinaâti'l-İnşâ*, Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Daru'l-Fikr Mat., Beyrut 1987.
- Karaaslan, Nasuhi Ünal, "Hamdaniler", *TDVİA.*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.446-447.
- Kaya, Önder, "el-Melikü'l-Eşref, Musa", *TDVİA.*, C.29, Ankara 2004, s.64-66.
- Keleş, Bahattin, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., Kayseri 1998, s.281-288.
- Kılıç, Mustafa, "Şirkûh el-Mansûr", *TDVİA.*, C.39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010, s.203-204.
- Kılıç, Mustafa, "Memlük Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV/1, Sivas 2010, s.133-171.
- Kılıç, Ünal, "Berîd/Posta Teşkilatı ve Menzihâne", *İslam Kurumları Tarihi El Kitabı*, Editör, Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara 2013, s.207-218.
- Kınal, Füzuzan, "Amarna Çağında Mısır'ın Önasya Münasebetleri", *AÜDTCF. Dergisi*, S.1, Ankara, 1943, s.99-106.
- Kınal, Füzuzan, "Yamhad Krallığı", *AÜDTCF Tarih Dergisi*, C.V. S.8-9, Ankara 1967, s.195-211.
- Kırkıl, Emin, "*Selçuklu Dönemi'nde Halep*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1999.
- Koçak, İnci, "Arap Kaynaklarında Türk Memlük Sultanı Baybars", *X. Türk Tarih Kongresi-22-26 Eylül 1986, Bildiriler*, TTK. Yay., Ankara 1991, s.1101-1116.

- Koprarnan, Kazım Yaşar, “Baybars I”, *TDVİA.*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992, s.221-223.
- Koprarnan, Kazım, “Memlükler”, *D.G.B.İ.T.*, C.6, Çağ Yay., İstanbul 1987, s.433-543.
- Koprarnan, Kazım Yaşar, *Mısır Memlükleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Koprarnan, Kazım Yaşar, “Osmanlı-Memlûk Münasebetleri”, *Makaleler*, Haz., E. Semih Yalçın, Altan Çetin, Berikan Yay., Ankara 2005, s.161-204.
- Koprarnan, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1989.
- Koprarnan, Kazım Yaşar, “Memlükler”, *Türkler*, C.5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.99-126.
- Kortel, S.Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK. Yay., Ankara 2006.
- Kök, Bahattin, “Nüreddin Zengî”, *TDVİA.*, C.33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.259-262.
- Köprülü, M. Fuad, “Berid”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.541-549.
- Köprülü, M.Fuad, “Baybars I”, *İA.*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.357-363.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Yûnînî Kutbüddin”, *TDVİA.*, C.43, Ankara 2013, s.596-597.
- Le Roux, Patrick, *Roma İmparatorluğu*, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2006.
- Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi*, C.1: Hazreti Muhammed’den 19. Yüzyıla, İletişim Yay., İstanbul 2010.
- Little, Donald P., “Religion Under the Mamluks”, Çev., Efe Durmuş, *History Studies*, Enver Konukçu Armağanı, Samsun 2012, s.471-482.
- El-Makrizî, Takiyeddin Ahmed b. Ali, *Kitabü’s-Suluk li Ma’rifeti Düveli’l-Muluk*, Tah. Muhammed Abdulkadir Atâ, 8 Cild, Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut/Lübnan 1997.

Melville, Charles, “Anatolia under the Mongols”, *The Cambridge History of Turkey, Byzantium to Turkey 1071-1453*, Volume:1, Edited by Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009, s.94-95.

Merçil, Erdoğan, “Mirdâsîler”, *TDVİA.*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2005, s.149-151.

Mes’ud, Cibran, *er-Râid, Mu’cemu’l-Luğavîyyun Asrîyyun*, Daru’l-İlm-i Millîyyun, Beyrut/Lübnan 1992.

Muhyî d-Dîn b. Abd ez-Zâhir, *Teşrif el-Eyyâm vel-‘Usûr fi Siret el-Melik el-Mansûr*, Nşr. Murad Kamil, Kahire 1961.

Müverrih Vardan, “Türk Fütuhât Tarihi”, Çev., H. Andreasyan, *Tarih Seminerleri Dergisi*, C.1/2, İÜEF. Yay., İstanbul 1937, s.153-255.

Moufazzal İbn Abi’l-Faza’il, *Histoire Des Sultans Mamlouks-Texte Arabe Public et Traduit en Français*, Nşr., E.Bloch, C.I, Patroloqia Orientalis, Brepols 2003.

en-Nüveyri, Ahmed b. Abdulvahâb Şehâbeddin, *Nihayetü’l-Ereb fi Funûn el-Edeb*, Tah. Necib Mustafa Fevvâz-Hikmet Keşâi Fevvâz, C.30, Beyrut/Lübnan 2004.

El-Ömerî, İbn Fazlullah, *et-Ta’rif bi’l-Mustalahi’ş-Şerif*, Tah. Semih ed-Durûbi, Mu’te Yay., Ürdün 1992.

Özaydın, Abdulkerim, “Aynicâlut Savaşı”, *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.275-276.

Özaydın, Abdulkerim, “Azizüddeve”, *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.348.

Özcan, Arzu, *Memlûk Devleti’nde Merkez Teşkilâtı*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.

Pachymérés, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev., İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

Rağıb, Muhammed, *Et-Tabahu’l-Halebi, A’lam en-Nebile bi Tarihi Halebü’ş-Şehba*, C.3, Halep 1988.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. Prof.Dr. İsmail Aka, Prof.Dr. Mehmet Ersan, Dr. Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK. Yay., Ankara 2013.

Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih (Selçuklu Devleti)*, Çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yay., İstanbul 2010.

Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığı'nın Kuruluşu*, Çev., Fikret Işıltan, C.1, TTK. Yay., Ankara 1998.

Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., 14. Baskı, İstanbul 2005.

Sayrafi, Hatib el-Cevheri Nureddin Ali b. Davud es-İsrailî el-Hanefî, *Nüzhetü'n-Nüfus ve'l-Ebdân fî Tevârih ez-Zeman*, Tah. Hasan Habeşî, 4 Cilt, Kahire 1970.

Sümer, Faruk, "Ramazanoğulları", *TDVİA.*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007, s.442-445.

Streck, M., "Avâsım", *İA.*, C.2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.19-20.

M. Streck, "Antakya", *İA.*, C.1, MEB. Yay., İstanbul 1978, s.456-459.

Sevim, Ali, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-Taleb fî tarihi Haleb'ten Seçmeler*, TTK Basımevi, Ankara 1982.

Sevim, Ali, "İbnü'l Kalanisi'nin Zeyl-ü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Kayıtlar", *Belgeler*, TTK. Yay., C. XXIX, Sayı:33, Ankara 2008, s.1-42.

Sevim, Ali,-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK. Yay., Ankara 1995.

Sehavî, Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Tibru'l-Mesbûk fî'z-Zeyl es-Sulûk*, Kahire t.y.

Sobernheim, M., "Memlükler", *İA.*, C.7, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.689-692.

Sobernheim, M., "Bahri", *İA.*, C.3, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.231.

Sauvaget, J., "Halep", *İA.*, C.5, MEB. Yay., İstanbul 1987, s.117-122.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, 3.baskı*, TTK. Yay., Ankara 2000.

- Sevim, Ali, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, TTK. Yay., Ankara 2006,
- Sevim, Ali, “Harun b. Han”, *TDVİA.*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.258.
- Sümer, Faruk, “Afşin”, *TDVİA.*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1988, s.440.
- Sobernheim, M., “Müslim”, *İA.*, C.8, MEB. Yay., İstanbul 1979, s.822-823.
- Saunders, J.J., “The Mongol Defeat and the Restoration of the Greek Empire”, *Müslims and Mongols: Essay on Medieval Asia*, edited by G.W. Rice, University of Caterbury, New Zeland 1977, s.67-76.
- Sanders, J. J., *History of Medieval Islam*, London, UK: Routledge, 1978.
- Sümer, Faruk, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, *Belleten*, C.53, S. 206, Nisan/Ankara 1989, s.175-197.
- Sümer, Faruk, “Abaka”, *TDVİA.*, C.1, İstanbul 1988, s.8.
- Sevim, Ali, “Anadolu Selçuklularına Ait Bir Eser: Ravzatu’l-Kuttab ve Hadikatu’l-Elbab”, *Tarih Vesikaları*, 1/18, İstanbul 1961, s.388-418.
- Sümer, Faruk, “Yüregir”, *TDVİA.*, C.44, s.52-53.
- Sauvaget, Jean, “Caravansérails syriens du moyen-âge”, *Ars Islamica*, Vol. 6, No. 1 (1939), pp. 48-55.
- Es-Sıbkî, *Muîd en-Ni’am ve Mübîd en-Nik’am*, Tahkik, David W. Myhrman, London 1908.
- Şemseddin Sâmî, “Eşhab”, *Kâmûs-i Türki*, 14.baskı, Çağrı Yay., İstanbul 2005.
- Şemseddin Sâmî, “Haleb”, *Kamusu’l-‘Alâm*, C.3, Mihran Mat. İstanbul 1891.
- Şeşen, Ramazan, *Salahaddin Eyyübî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul 1987.
- Şeşen, Ramazan, “Eyyübîler”, *TDVİA.*, C.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1995, s.20-31.
- Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

Eş-Şucâî, Şemseddin, *Tarihu'l-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun es-Salihî ve evladih*, Nşr. ve Trc. B. Schafer, Wiesbaden 1985.

Taneri, Aydın, "Ca'ber Kalesi", *TDVİA.*, C.6, Ankara 1992, s.526.

Taneri, Aydın, "Müsameretü'l-Ahbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.6-7, Ankara 1966, s.153-156.

Taşdemir, Mehmet, "Elbistan", *TDVİA.*, C.11, İstanbul 1992, s.1-2.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Kutuz", *İA.*, MEB. Yay., C.6, s.1058.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, S.25, Edebiyat Fakültesi Mat., İstanbul 1971, s.1-38.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)*, İÜEF. Yay., İstanbul 1961.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "XIII. Yüzyıl Anadolu Tarihine Ait Araştırmalar-Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar", *İÜEF.*, *Tarih Dergisi*, C.14, S.19, İstanbul 1964, s.81-98.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin, "Melik-üs-Salih", *İA.*, C.7, MEB. Yay., Eskişehir 1997 s.678.

Temir, Ahmet, "Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samağar Noyan", *Fuad Köprülü Armağanı*, Osman Yalçın Mat., İstanbul 1953, s.495-500.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Ötüken Yay., İstanbul 2005.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., 3.baskı, İstanbul 1993.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yay., İstanbul 1993.

Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay. Ankara, 1962.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhâniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, TTK. Yay. Ankara 1988.

- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Eretna”, *İA.*, C.4, MEB. Yay., İstanbul 1977, s.309-310.
- Üçok, Bahriye, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.
- Wiet, G., “Baybars I, Al-Malik Al-Zahir Rukn Al-Din Al-Salihi”, *EL*, Vol., I, New Edition, Leiden, E.J. Brill, 1960, s.1124-1126.
- Yalçın, M. Fatih (2013), “Bahri Memlûkler Döneminde Taht Değişikliğinde Saltanat Naibinin Rolü”, *TURKISH STUDIES International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308, 2140, Volume: 8/11, www.turkishstudies.net, DoiNumber: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5542>, p.389-405.
- Yazıcı, Talip, “Halep”, *TDVİA.*, C.15, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s.239-244.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Avâsım”, *TDVİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.112.
- Yınanç, Refet, “Dulkadiroğulları”, *TDVİA.*, C.9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s.553-557.
- Yınanç, Refet, *Dulkadir Beyliği*, TTK. Yay., Ankara 1989.
- Yınanç, Mükrimin Halil, “Dulkadirliler”, *İA.*, C.3, MEB. Yay, İstanbul 1978, s.654-662.
- Yiğit, Fatma Akkuş, “Ramazanoğulları Beyliği’nin Kuruluşu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.13, Kış, Ankara 2013, s..209-232.
- Yiğit, İsmail, *Memlûkler, 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yay., İstanbul 2008.
- Yule, Henry, *Hakluyt Society, First Series, Volume:37, Cathay and the Way Thither, Being a Collection of Medieval Notices of China: Volume 2*, Cambridge University Press, 2010.
- Yunînî, *Zeylu Mir’atü’z-Zaman*, Haydarabad 1954-55.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Birleşik Yay., İstanbul 2011

Yürekli, Tülay, “Eyyubi Ailesi Kadınları”, *Tarihin Peşinde, Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.6, 2011, s.329-342.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Zeylu Tarihu'l-İslam*, Nşr. Ömer Tedmurî, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, y.y., 2004.

Zettersteen, K.V., “Mes'ud” *İA*. C.8, İstanbul 1979, s.134-135.

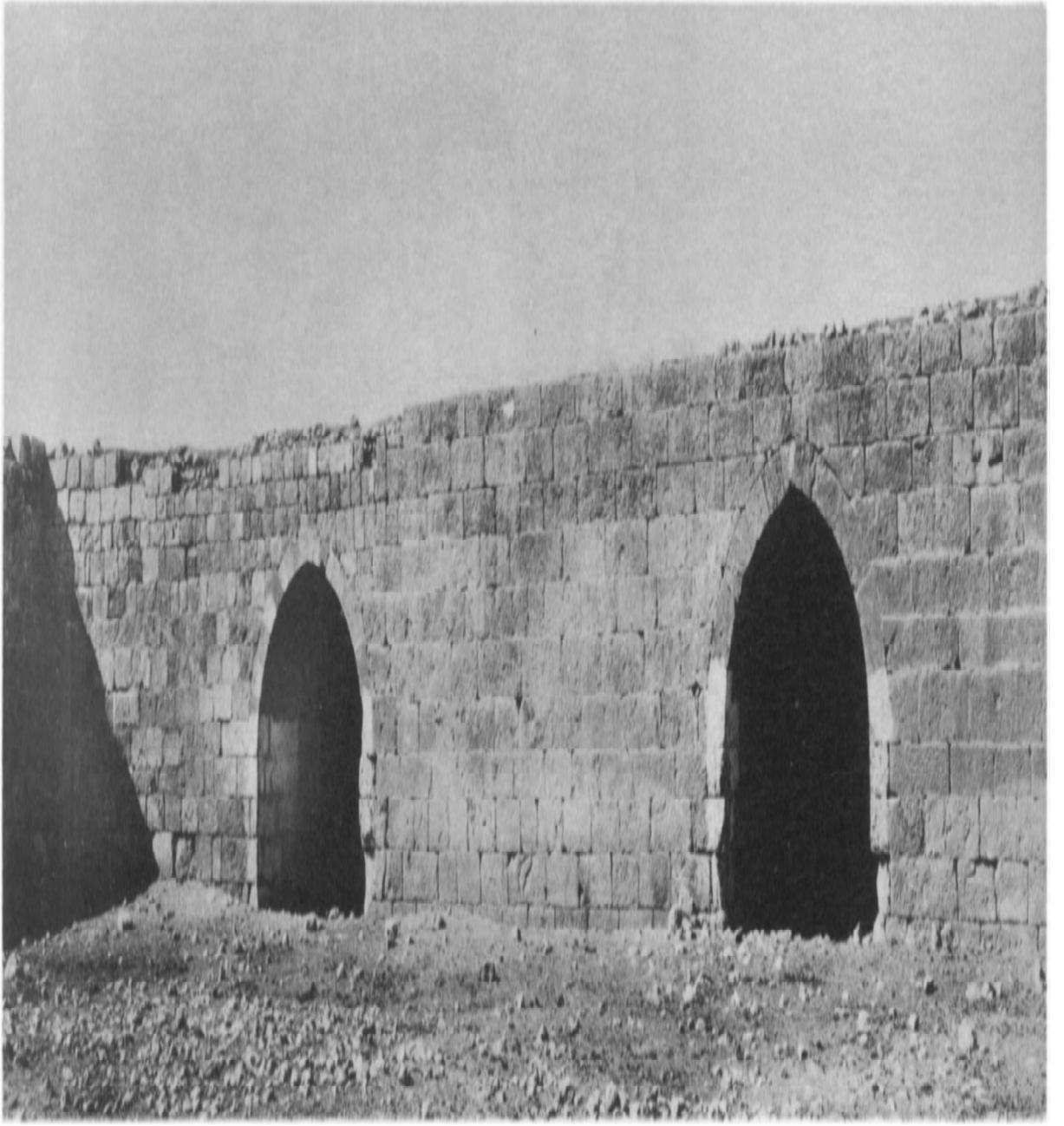
Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Megâmiz, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1976.

EKLER

Ek:1. Selefkos, Roma ve Bizans Zamanlarındaki Suriye

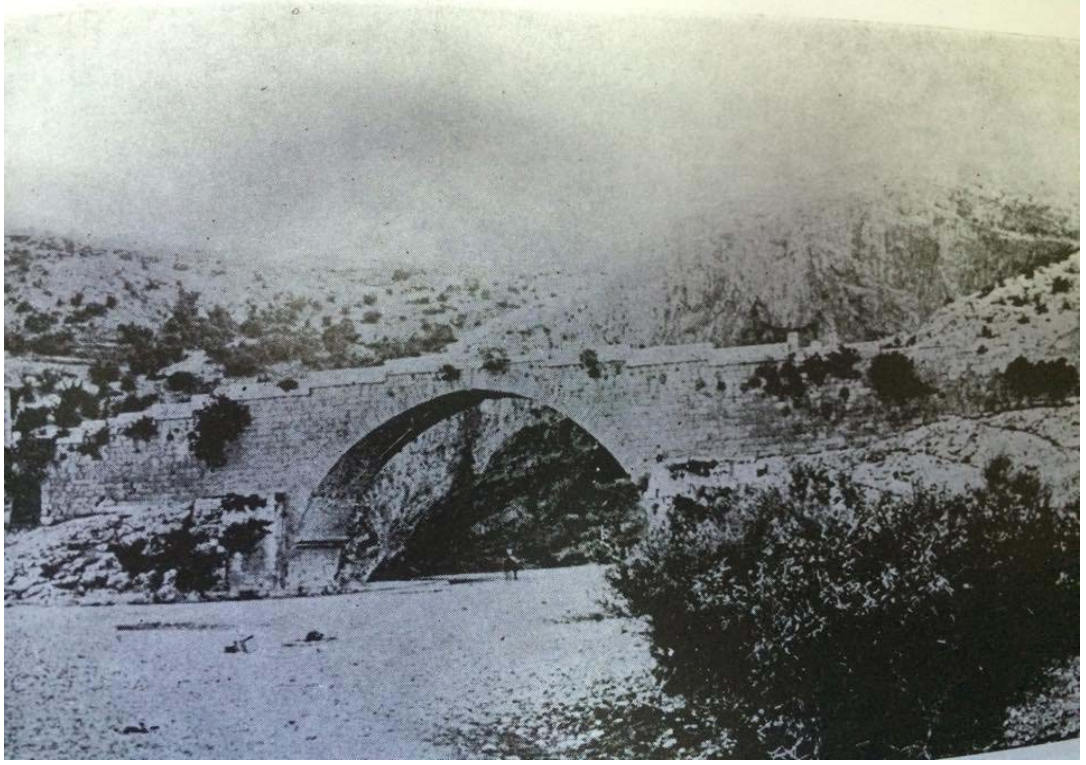
Kaynak: Philip K. Hitti, *Syria A Short History*, New York 1959.

Tuman Hanı'nın Avlusu

Ek.2. Tuman Han'ı Cepheden Görünüşü.

Kaynak: Jean Sauvaget, "Caravansérails syriens du moyen-âge", *Ars Islamica*, Vol. 6, No. 1 (1939), pp. 56.

Ek.4. Cendere Köprüsü

Kaynak: Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK. Yay. Ankara 2002.

Ek.5. Sultan Baybars

Kaynak: <http://medievalnews.blogspot.com.tr/2009/12/movie-about-mamluk-sultan-baybars-in.html> Erişim Tarihi: 13 Aralık 2009

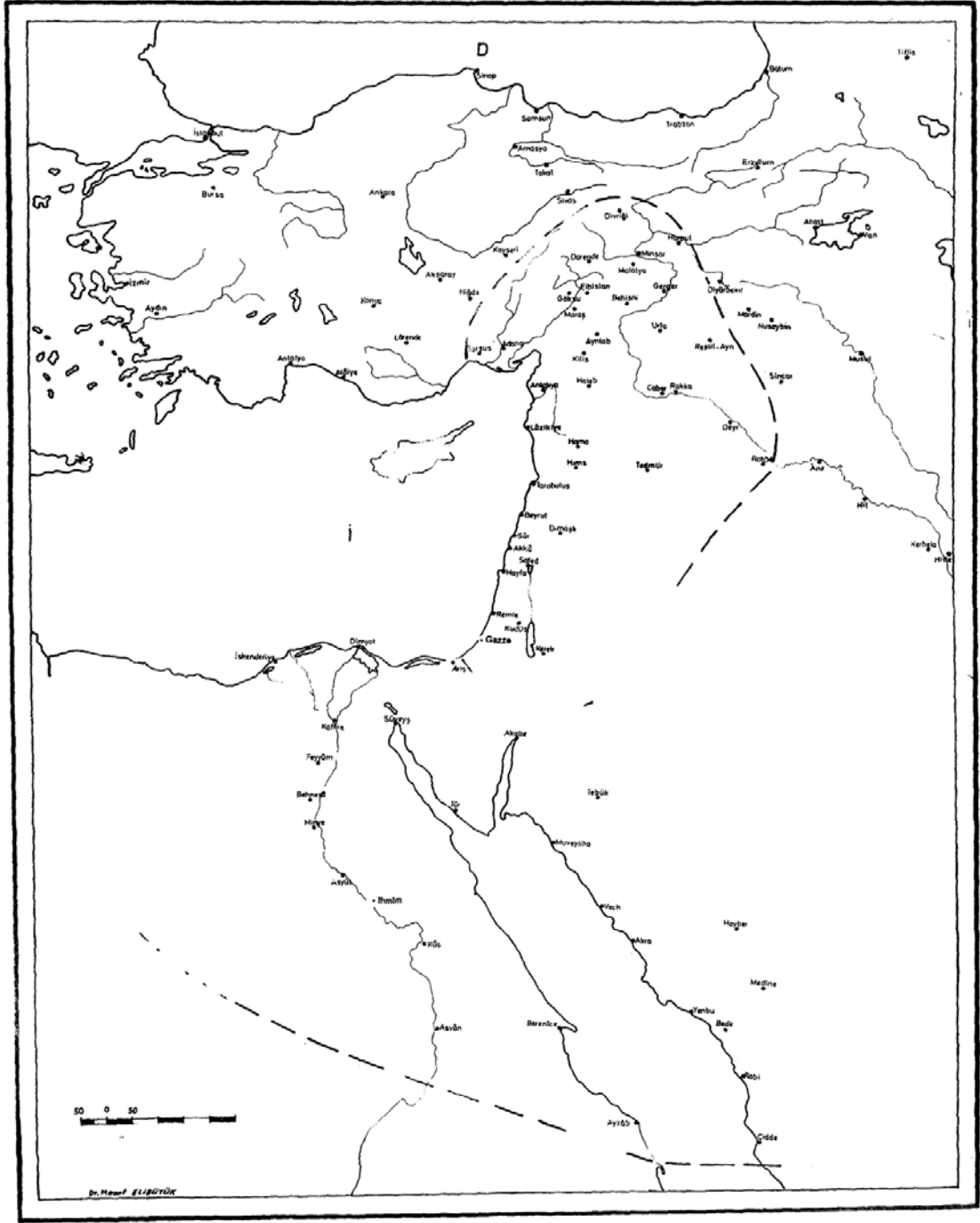
Ek.6. 1299 Memlûk-Moğol Savaşı

Kaynak:<https://histoireislamique.wordpress.com/category/le-sultanat-mamelouk-du-caire/page/3/> Erişim Tarihi: 12 Nisan 2014

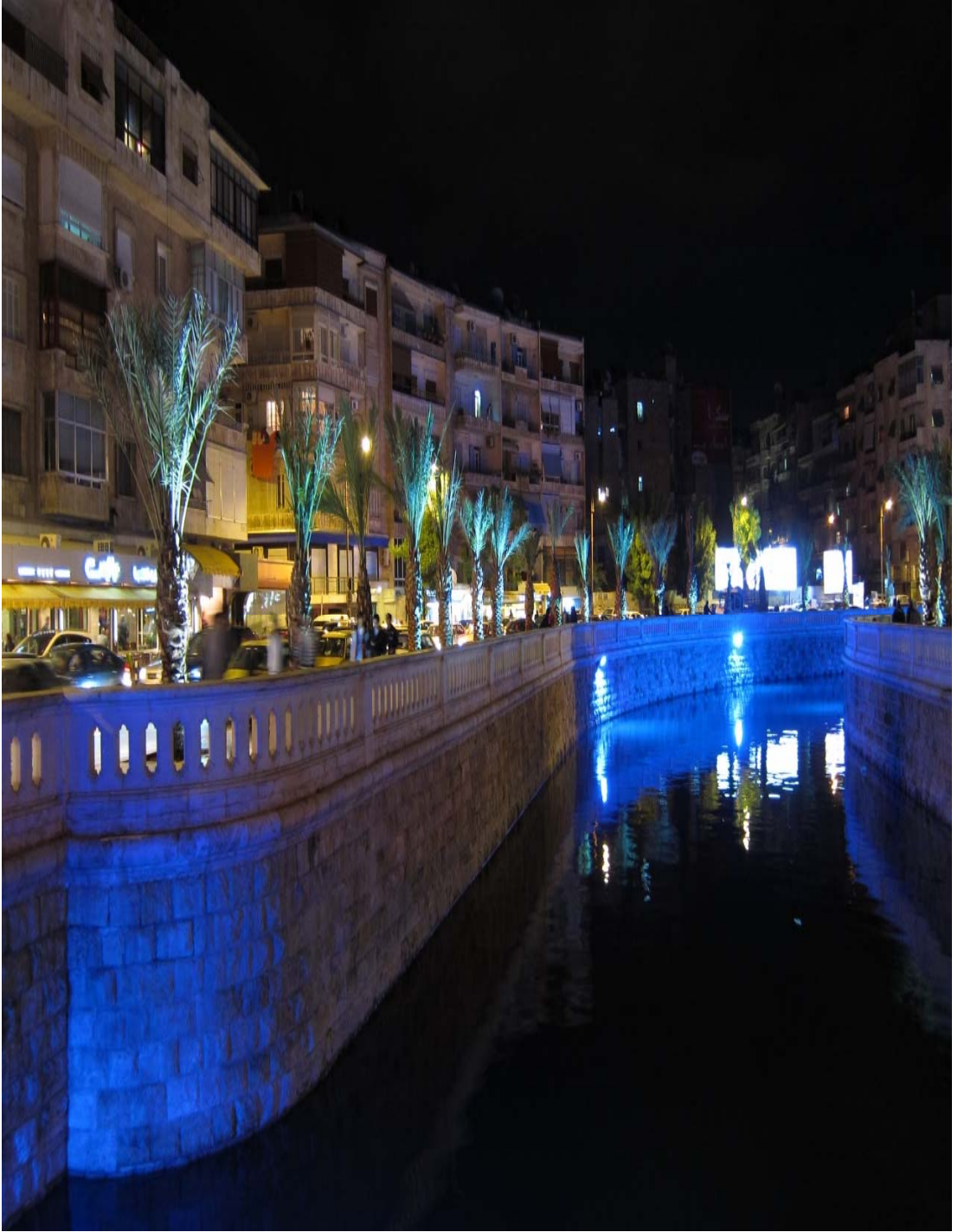
Ek.7. Halep Kalesi

Kaynak: <http://archnet.org/sites/6414> Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2014

Ek.8. Memlûk Devleti Sınırları

Kaynak: Kopruman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan al-Malik al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Ek.9. Halep'in İçinden Geçen Kuvayk Nehri

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Queiq_River Erişim Tarihi: 16 Ekim 2014

ÖZGEÇMİŞ

Efe Durmuş, 1976 yılında Bayburt'ta doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Yalova'da tamamladı. 1998'de yerleştiği Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2002 yılında mezun oldu. 08 Ekim 2002'de Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak atandı. Aynı yıl Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans öğrencisi oldu. 2005'te "Siyasî, İktisadî ve Kültürel Açıdan İlhanlı-Memlûk Münasebetleri" konulu yüksek lisans tez çalışmasını tamamladı. 2007 tarihinde Merzifon'da kısa dönem erbaş olarak vatani görevini yaptı. 2010 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tarih Bilim Dalı'nda "Bahrî Memlûklar Döneminde Halep Naipliği (M.1260-1382)" başlıklı doktora tezini 2014'de tamamladı. Hala aynı üniversitenin tarih bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışan Efe Durmuş, Arapça ve İngilizce bilmekte olup, evli ve bir çocuk babasıdır.